

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE TEBLİĞ ANABİLİM
DALI
DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE TEBLİĞ BİLİM DALI

OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE
AYASOFYA-İ KEBİR CAMİİ'NDE TEBLİĞ VE İRŞAT
FAALİYETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bünyamin TOPÇUOĞLU

İstanbul
Ekim-2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE TEBLİĞ ANABİLİM
DALI
DİN HİZMETLERİNDE İLETİŞİM VE TEBLİĞ BİLİM DALI

OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE AYASOFYA-i
KEBİR CAMİİ'NDE TEBLİĞ VE İRŞAT FAALİYETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bünyamin TOPÇUOĞLU

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Veysel AKKAYA

İstanbul
Ekim-2024

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ Anabilim Dalı, Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Doç. Dr. Veysel AKKAYA

Üye Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ

Üye Prof. Dr. Mehmet Emin AY

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Ayasofya-i Kebir Camii’nde Tebliğ ve İrşat Faaliyetleri**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Bünyamin TOPÇUOĞLU

ÖN SÖZ

Tarih boyunca önemli bir dini ve kültürel merkez olan Ayasofya, farklı dönemlerde çeşitli inanç ve kültürlerin etkileşimine sahne olmuştur. İstanbul'un Fethiyle birlikte camiye tahvil edilen Ayasofya, aynı zamanda fethin sembolü olarak kabul edilmiştir. İslâm âlemi içinde çok önemli bir yere sahip olan Ayasofya'nın, her dönemde her inançtan, her milletten çok sayıda ziyaretçiye ev sahipliği yapması, ilgi ve odak noktası olması, burada yapılan ve yapılacak olan tebliğ ve irşat faaliyetlerinin önemini ortaya koymuştur. Bu çalışmada Ayasofya-i Kebîr Câmii Şerîfi'nde icrâ olunan tebliğ ve irşat faaliyetlerinin ilmî bir sûrette tahkîk ve tetkîkinin yapılmasına gayret gösterilmiştir. Bu mukaddes mabedin, Kürsü Şeyhleri, İmam hatipleri, Dersiâm ve Müderrisleri vasıtasıyla asırlarca yapılan ilim ve hikmet dersleriyle, vaazu nasîhatlerle, tebliğ ve irşâd faaliyetleriyle toplumu nasıl aydınlattığını ve bu konuda günümüz şartları da dikkate alınarak daha neler yapılabileceği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın başlangıcından son aşamasına gelinceye kadar, kıymetli vakitlerinden zaman ayıran, engin bilgi birikim ve tecrübeleriyle çalışmaya yön veren ve olgunlaşmasını sağlayan tez danışman hocam sayın Doç. Dr. Veysel AKKAYA' ya, araştırma sürecinde tecrübelerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Hasan Kamil Yılmaz ve Prof. Dr. Mehmet Emin AY hocalarıma şükranlarımı sunuyorum.

Gayret bizden muvaffakiyet Allahtandır.

Bünyamin TOPÇUOĞLU

İstanbul-2024

ÖZET
OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE AYASOFYA-İ
KEBİR CAMİİ'NDE TEBLİĞ VE İRŞAT FAALİYETLERİ
Bünyamin TOPÇUOĞLU

Yüksek Lisans, Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Veysel AKKAYA

Ekim, 2024- 106 Sayfa

İslâm literatürünün ana kaynaklarından olan Kur'an-ı Kerîm ve Hadis-i şeriflere bakıldığında, tebliğ ve irşat kavramlarının, farklı yönleriyle ele alındığı, anlam ve önemine dair bilgiler verildiği görülmektedir. Bu bilgiler ışığında müslümanlar, camilerde tebliğ ve irşat eksenli büyük bir medeniyet kurmuşlardır. İslâm tarihinde tebliğ ve irşat faaliyetlerine İlk olarak Erkam b. Ebü'l-Erkam el-Mahzûmî'ye (Ö. 56/673) ait Dârülerkam olarak bilinen evde başlanmıştır. Özellikle Mekke'deki müşriklerin zulmü arttığına, Hz. Peygamber (s.a.v) bu evi ikametgâh olarak seçmiştir. Ev, Safâ tepesinin eteğinde, Mescid-i Harâm içindeydi. Hz. Peygamber (s.a.v.) burada ashâb-ı kirâma dinî bilgiler öğretiyor ve insanları İslâm'a davet ediyordu. Kur'ân-ı Kerîm okuyor ve namaz kılıyordu. Böylece bu faaliyetler neticesinde birçok kişi Müslüman olmuştur. Hz. Ömer'in de burada İslâmiyet'i kabul ettiği bilinmektedir. Bu ev, Kâbe'nin haremine dahil olması ve hac-umre ziyaretçileriyle dikkat çekmeden temas kolaylığı sağlaması nedeniyle seçilmişti. Medine-i Münevvere de ise Hz. Muhammed (s.a.v.), insanları hakka, iyiliğe ve erdemli olmaya davet eden nübüvvetin son temsilcisi olarak, İslam eğitim ve öğretiminin temelini Mescid-i Nebevi'de atmıştır. Bu mescid, Medineli Ebu Umâme Es'ad b. Zürâre'nin (Ö.1/623) kendi imkânlarıyla oluşturduğu ve inşa edilinceye kadar müslümanların namazların kıldığı bir mekân olmuştur. Daha sonra Mescid-i Nebevi, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in tebliğ ve irşat faaliyetlerinin de merkezi olmuştur. İslâm'ı tebliğ etmek, ilahi emirleri açıklamak ve ashabını eğitmek için bu mescitte önemli görevler üstlenmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v), insanları doğru yola, iyiliğe ve erdemliliğe çağıran nübüvvetin son temsilcisi olarak, Mescid-i Nebeviyi inşa ederek tüm müslümanları bir araya getirmiştir. Bu kutsal mekân, vahyin ışığı ve güzellikleriyle dolu olarak, İslâm'ın temel değerlerini paylaşmak ve yaşamak için bir buluşma noktası olmuştur. Buradan hareketle tezimize

konu olan Ayasofya Camii Külliyesinde yürütülen din hizmetlerinin, toplumu nasıl irşat ettiği hususunun araştırılması ayrı bir önem arz etmektedir.

Ayasofya, konumu ve tarihsel yapısı itibari ile önemli bir mabettir. Fatih Sultan Mehmed (1432-1481), İstanbul'un fethi sonrasında Ayasofya'yı camiye dönüştürmüştür. Ayasofya, ondan sonra hem maneviyatın hem de ilmin merkezi olarak İstanbul'da önemli bir rol oynamıştır. Bu kritik tarihsel dönüşümün ardından Ayasofya, Osmanlı toplumunun belleğinde fethin sembolü olarak yer etmiş ve her dönemde ibadet edilmek için tercih edilen bir kutsal mekân olarak varlığını sürdürmüştür. Cami olduğu süre içinde Ayasofya, cuma günlerinde, kandil gecelerinde, Ramazan aylarında, bayram namazlarında, mevlitlerde ve cenaze namazlarında çok kalabalık bir cemaatin toplanmasına vesile olmuştur. Örneğin eldeki bilgilere göre Osmanlı devletinde mevlidin resmî protokolün bir parçası olarak okunması XVI. yüzyılın sonlarında başlamıştır. Bu yıllardan itibaren yaklaşık bir asır, Ayasofya Camii mevlit merasimlerine ev sahipliği yapmıştır. Mevlit alayı olarak da anılan bu merasimler süreç içinde Sultan Ahmed, Bayezid, Nusretiye ve Yıldız Hamidiye camileri gibi farklı noktalara yayılmışsa da Ayasofya hiçbir zaman ihmal edilmemiş, bilhassa Kadir gecelerinde tercih edilmeye devam etmiştir. Bu ilgi, Ayasofya'nın Osmanlı toplumunda ne kadar önemsendiğini göstermektedir.

Bu çalışma Ayasofya Külliyesi içerisinde faaliyet göstermiş olan imam hatiplik, kürsü şeyhliği, medrese ve din hizmetlerine bağlı diğer eğitim alanlarının toplumu irşat etmedeki rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Buradan hareketle camilerin, tebliğ ve irşat faaliyetlerine olan katkısı özelinde Ayasofya Camii'nde Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde yürütülen tebliğ ve irşat çalışmalarının tespiti tezin kapsamı ve içeriğini oluşturmaktadır.

Tezin birinci bölümünde tezin konusu, tezin amacı ve önemi, tezin kapsam ve sınırları, literatür değerlendirmesi, araştırma yöntemi, tezin temel soruları ve kavramsal çerçeve ile tebliğ, irşat, davet, cami gibi kavramların daha iyi anlaşılması amacıyla, bu kavramların sözlük ve ıstılah anlamlarına, bu kavramlarla ilgili yakın anlamlı kelimelere, bu kavramların önemine, Kur'an-ı Kerim ve hadislerde nasıl ifade edildiklerine vurgu yapılmaktadır. İkinci bölümde İstanbul'un Fethinden önce ve sonra Ayasofya, üçüncü bölümde ise Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri tebliğ ve İrşat faaliyetleri yer almaktadır. Ayrıca Ayasofya Külliyesi'nde teşekkül eden din hizmetleri ile alakalı bilgi verilmiştir. Yine bu bölümde Caminin yeniden ibadete

açıldığı 2020 yılı itibariyle, günümüz Türkiye’inde Ayasofya Camiinde tebliğ, davet ve irşat çalışmaları ele alınmıştır. Böylece incelenen tez, makale ve kitaplardan yararlanılarak yapılan değerlendirme ve tavsiyeler yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Ayasofya, Tebliğ, Davet, İrşâd.

ABSTRACT

OTTOMAN AND REPUBLICAN PERIOD COMMUNICATION AND GUIDANCE ACTIVITIES IN HAGIA SOPHIA GRAND MOSQUE

Bünyamin TOPÇUOĞLU

Master, Communication and Announcement in Religious Services

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Veysel AKKAYA

October, 2024- 106 Pages

When looking at the main sources of Islamic literature, the Qur'an and the Hadith, it is observed that the concepts of conveying and guiding are addressed from different aspects, and information is provided regarding their meaning and significance. In light of this information, Muslims have established a great civilization centered around preaching and guidance in mosques. In Islamic history, the activities of preaching and guidance first began in the house known as Dârülerkam, belonging to Erkam b. Ebü'l-Erkam el-Mahzûmî (d. 56/673). Especially when the oppression of the polytheists in Mecca increased, the Prophet Muhammad (peace be upon him) chose this house as his residence. The house was at the foot of the Safâ hill, within the Masjid al-Haram. He was teaching religious knowledge to the noble companions and inviting people to Islam here. He was reading the Qur'an and praying. Thus, as a result of these activities, many people have converted to Islam. It is known that Hz. Omar also accepted Islam here. This house was chosen because it is included in the Kaaba's sanctuary and provides easy access to pilgrims without drawing attention. In Medina, the Enlightened City, Hz. Mohammad, as the final representative of prophethood who called people to truth, goodness, and virtue, laid the foundation of Islamic education and teaching in the Prophet's Mosque. This mosque was a place where Muslims prayed until it was built, created by Abu Umama Es'ad b. Zûrâre (d. 1/623) from Medina with his own resources. Later, the Prophet's Mosque became the center of the Prophet Muhammad's preaching and guidance activities. He undertook important duties in this mosque to convey Islam, explain divine commands, and educate his companions. Prophet Mohammad, as the last representative of prophethood calling people to the right path,

goodness, and virtue, built the Prophet's Mosque and brought all Muslims together. This sacred place, filled with the light and beauty of revelation, has become a meeting point to share and live the fundamental values of Islam. From this perspective, the investigation of how the religious services conducted at the Hagia Sophia Mosque Complex, which is the subject of our thesis, guide the community holds particular significance.

Hagia Sophia is an important temple due to its location and historical structure. Fatih Sultan Mehmed (1432-1481) converted Hagia Sophia into a mosque after the conquest of Istanbul and performed his first prayer there. Hagia Sophia, after that, played an important role in Istanbul as both a center of spirituality and knowledge. After this critical historical transformation, Hagia Sophia became a symbol of conquest in the memory of Ottoman society and continued to exist as a sacred place preferred for worship in every period. During the time it was a mosque, Hagia Sophia was a place where a large congregation gathered on Fridays, holy nights, during the month of Ramadan, for Eid prayers, commemorative gatherings, and funeral prayers. For example, according to available information, the reading of the Mevlid as part of the official protocol in the Ottoman state began in the late 16th century. From these years onwards, for nearly a century, the Hagia Sophia Mosque has hosted mevlit ceremonies. These ceremonies, also known as the Mevlit procession, have spread over time to different locations such as the Sultan Ahmed, Bayezid, Nusretiye, and Yıldız Hamidiye mosques, but Ayasofya has never been neglected and has continued to be preferred, especially on the Night of Power. This interest shows how much the Hagia Sophia was valued in Ottoman society.

This study aims to examine the role of the imam hatip, pulpit sheikh, madrasa, and other educational fields affiliated with religious services that have operated within the Hagia Sophia Complex in guiding the community. Based on this, the identification of the preaching and guidance activities carried out in the Hagia Sophia Mosque during the Ottoman and Republican periods, specifically the contribution of mosques to preaching and guidance activities, constitutes the scope and content of the thesis.

In the first section of the thesis, the topic, purpose and significance, scope and limitations, literature review, research method, fundamental questions, and conceptual framework of the thesis are discussed. To better understand concepts such as da'wah (invitation), irshad (guidance), and tabligh (propagation), emphasis is placed on the

dictionary and terminological meanings of these concepts, synonyms related to these concepts, their importance, and how they are expressed in the Qur'an and Hadith. In the second section, there are activities of preaching and guidance before the Conquest of Istanbul and Hagia Sophia, and in the third section, there are activities of preaching and guidance during the Ottoman and Republican periods. Additionally, information has been provided regarding the religious services established at the Hagia Sophia Complex. Again, in this section, the activities of preaching, invitation, and guidance in the Hagia Sophia Mosque in contemporary Turkey, as of the year 2020 when the mosque was reopened for worship, have been addressed. Thus, the evaluation and recommendations based on the examined theses, articles, and books have been included.

Keywords: Hagia Sophia, Propagation, Invitation, Guidance.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR	xvi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu	1
1.2. Tezin Amacı ve Önemi	2
1.3. Tezin Kapsam ve Sınırları.....	2
1.4. Literatür Değerlendirmesi	3
1.5. Araştırma Yöntemi.....	4
1.6. Tezin Temel Soruları	5
1.7. Kavramsal Çerçeve.....	5
1.7.1. Tebliğ (التبليغ).....	5
1.7.2. İrşad (الإرشاد).....	6
1.7.3. Davet (الدعوة).....	6
1.7.4. Camii (جامع).....	7

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİNDE TEBLİĞ VE İRŞAT FAALİYETLERİ.....	8
2.1. İstanbul'un Fethinden Önce Ayasofya	8
2.1.1. Ayasofya'nın Kilise Dönemi.....	8

2.3. İstanbul'un Fethinden Sonra Ayasofya	9
2.3.1. İstanbul'un Fethi ve Fatih	9
2.3.2. Ayasofya'nın Camiye Tahvili	10
2.3.3. Ayasofya-i Kebir Camii Dönemi (1453-1934).....	15
2.3.4. Ayasofya Camii Kürsü Şeyhliği	20
2.3.5. Ayasofya Camii'nde Osmanlı Dönemi Tarikatları / Sûfilere	30
2.4. Ayasofyada İmamlık, Müezzinlik ve Hademe-i Hayrat	35
2.4.1. İmamlık	35
2.4.2. Müezzinlik.....	38
2.4.3. Ezanlar.....	39
2.4.4. Cumhuriyet Müezzinliği	40
2.4.5. Gülbank	40
2.4.6. Mi'raciyye	42
2.4.7. Temcit.....	43
2.4.8. Hademe-i Hayrat	43
2.5. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Anılan Ayasofya Camii'ndeki İrşat Faaliyetleri.....	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ TÜRKİYE'SİNDE AYASOFYA CAMİİ TEBLİĞ VE İRŞAT

FAALİYETLERİ.....	54
3.1. Cumhuriyetin İlk Döneminde Ayasofya Camii.....	54
3.2. Ayasofya'nın Yeniden Camiye Tahvili (2020).....	55
3.3. Günümüz Ayasofya Camii Tebliğ ve İrşad Faaliyetleri	57
3.3.1. Mihrabiye	58
3.3.2. Hutbeler	59
3.3.3. Tefsir, Kıraat, İlim Hikmet, Sahih-i Buhari ve Şifâ-i Şerif Dersleri.....	61
3.3.4. Ayasofya Camii'nde Kıraat ve Hafızlık İcazet Merasimleri.....	62
3.3.5. Sabah Namazı Buluşmaları.....	64
3.3.6. Ayasofya Camii Rehberlik Hizmetleri.....	65
3.3.7. Ayasofya'da İhtida Merasimleri	66
3.3.8. Ayasofya Camii'nde Nikâh Merasimleri.....	68
3.4. Ayasofya Camii Hat Levhalarının Tebliğde Etkisi.....	69
3.5. Günümüzde Ayasofya Camiinde yapılabilecek Tebliğ ve İrşad Faaliyetleri.....	77

SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA.....	83
ÖZGEÇMİŞ.....	90

TABLÖLAR LİSTESİ

İKİNCİ BÖLÜM

Tablo 2.1: Ayasofya Camii kadroları, Osmanlı dönemi, Yeniden açılış dönemi....36

ŞEKİLLER LİSTESİ

İKİNCİ BÖLÜM

Şekil 2.1:İstanbul'un Fethi Sonrası Fatih'in elinde kılıçla hutbe tasviri	16
Şekil 2.2: Osmanlı Dönemi Ayasofya Camii Fatih Medresesi	17
Şekil 2.3: Osmanlı Dönemi Ayasofya Camii Mihrabı ve iki yanında şamdanlar, günümüz mihrabı	18
Şekil 2.4: Ayasofya Kütüphanesi.....	19
Şekil 2.5: Ayasofya Camii Sıbyan Mektebi.....	20
Şekil 2.6: Ayasofya Camii Osmanlı Dönemi Vaaz Kürsüsü	28
Şekil 2.7: Ayasofya Maksûreleri.....	29
Şekil 2.8: Osmanlı Dönemi Ayasofya Cami Mihrab ve Müezzin Mahfili	36
Şekil 2.9: Sovukpencere Mahalli	38
Şekil 2.10: Ayasofya Camii Mi'raciyye Programı 2021	42
Şekil 2.11: Ayasofya Altın Top Mahlaslı Avize.....	47
Şekil 2.12: Hz. Süleyman Makamı(üstte),İç Alan Çinili Kısım(alтта).....	48
Şekil 2.13: Ebu Eyyüb Makamı	49
Şekil 2.14:Terlerdirek	50
Şekil 2.15: Yeşil Mihrab Mahalli.....	50
Şekil 2.16: Meyyit Odası	51
Şekil 2.17: Türbe Kapısı	53
Şekil 2.18: Kırklar Makamı (Omphalion).....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Şekil 3.1: 1940'ta Ayasofya Mozaikleri ve Thomas Whitemore.....	54
Şekil 3.2: Ayasofya Camiinde Toplu Kıraat Dersleri.....	62
Şekil 3.3: Ayasofya Camiinde Kıraat ve Hafızlık İcazet Merasimleri.....	64
Şekil 3.4: Ayasofya Camii Sabah Namazı Buluşmaları.....	65
Şekil 3.5: Fransız turist, Ayasofya Camii'nde Müslüman oldu.....	67
Şekil 3.6: Rus turist Ayasofya Camii'nde Müslüman oldu.....	68
Şekil 3.7: Ayasofya Camii'nde Nikâh Merasimi.....	69
Şekil 3.8: Ayasofya Cami "Ölümden önce tövbeye acele ediniz" hattı.....	70
Şekil 3.9: Osmanlı Dönemi Kible tarafı Lafza-i Celal ve İsmü Nebi levhaları	71
Şekil 3.10: Ayasofya Cami Büyük Hat Levhaları.....	71

Şekil 3.11: Sultan II. Mahmud (1808-1839) tarafından yazılan levha “Allah’tan başka ilah yoktur o benim Rabbim ve Alemlerin Rabbidir. Hz. Muhammed Peygamberimdir Allah ona salat ve selam etsin”	72
Şekil 3.12: Sultan II. Mahmud’un (1785-1839) celi sülüs hattıyla yazdığı Arapça okunuşu ve Türkçe anlamı ile “Sübhanallâhi ve bihamdihî sübhanallâhi’l-azîm” Hadisi Şerifi.....	73
Şekil 3.13: Sultan III. Ahmed (1703-1730) tarafından celi sülüsle yazılan Arapça okunuşu ve Türkçe anlamı ile “Re’sül hikmeti mehafetullah: “Hikmetin başı Allah korkusudur”	73
Şekil 3.14: Sultan II. Mustafa (1695-1703) tarafından yazılan celi sülüs hatla “Allahümme edhılne’l-cennete bi şefâati Muhammed’in aleyhisselâm” ibaresidir. “Allah’ım, Hz. Muhammed’in şefaati ile cennete bizleri kabul eyle”	74
Şekil 3.15: Sultan II. Mustafa’nın (1695-1703) kaleminden celi muhakkak hattıyla ortada Besmele, sağ ve sol üst köşelerinde ise celi sülüs hatla “Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun.” ayeti kerimesi yazılmıştır.....	74
Şekil 3.16: Müezzin mahfilinin duvarında Hattat Sami Efendinin (ö.1912) yazdığı Ra'd Süresi 28.ayeti levhası.....	75
Şekil 3.17: Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Hediye Ettiği Levha.....	76

KISALTMALAR LİSTESİ

as.	: Aleyhisselam
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
cc.	: Celle Celalühu
çev.	: Çeviren
der	: Derleyen
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
MÖ.	: Milattan Önce
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallahu Anh
S.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkik eden
terc.	: Tercüme eden
trs.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
k.s.	: Kuddise sirruhu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu

Bu tez, Ayasofya-i Kebir Camii'nde Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleştirilen tebliğ ve irşat faaliyetlerini ele almaktadır. Bu çerçevede, tebliğ ve irşat faaliyetlerinin kapsamında yer alan ilgili kavramların kullanımı ve anlam ilişkileri incelenmiştir. Bu kavramlar arasında cami, mescid, tebliğ, irşat, davet, gibi terimler bulunmaktadır.

Camiler, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in uygulamalarıyla, ilk yıllardan itibaren, çeşitli etkinlik ve faaliyetlerin yerine getirildiği dinî, idarî ve sosyo-kültürel bir merkez olmuştur. Caminin en önemli görevlerinden biri, tebliğ ve irşat görevlerinin yapıldığı mekanlar olmasıdır. Bu bağlamda, genel olarak bir caminin tebliğ ve irşat hizmetleri ve özel olarak Ayasofya Camii'nde Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleştirilen tebliğ ve irşat faaliyetleri tezin konusunu oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, Ayasofya Camii'nde gerçekleştirilen tebliğ ve irşat faaliyetlerinin farklı yönleri ele alınmış ve bu çalışmalarla ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu kapsamda, cami içerisinde bulunan on bir adet maksure ile, onlarda gerçekleştirilen tebliğ, irşat ve eğitim çalışmaları, Ayasofya kürsü şeyhliğinin tebliğ ve irşada olan katkısı, cuma, bayram, teravih ve kandil gecelerinde toplu duaların mekanı olarak Ayasofya'ya neden müminlerin ilgi gösterdikleri, farklı dillerde ve ayrıca işitme engellilere yönelik irad edilen hutbeler, cami içinde özellikle resmi görevli rehberler tarafından yürütülen tebliğ çalışmaları ve bu tebliğ çalışmaları esnasında hediye edilen materyaller, tilavet edilen mihrabiyelerin, yabancı dillere çevrilmesinin ne gibi etkileri olduğu, cami içinde gerçekleştirilen ihtida törenlerinin, her vakit ayrı makamlarda; bazı vakitler ise Sultanahmet Camii'yle münavebeli icra edilen ezanların ve özellikle Ramazan ayı içerisinde Enderun usulü ile gerçekleştirilen müezzinliğin, gayrimüslimlerin İslâm'ı seçmelerindeki katkısı ele alınmıştır.

1.2. Tezin Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, Ayasofya Camii'nde gerçekleştirilen tebliğ ve irşâd faaliyetlerinin dini ve sosyal hayat literatüründeki yerini belirlemektir. Ayasofya'nın inşası, mimari özellikleri, fetihten sonra camiye tahvil edilme süreci ve sonrasında yapılan değişiklikler ile bu kapsamda yapılan yeni eklemeler, caminin geçirdiği tadilat ve restorasyonlar, caminin müzeye çevrilmesi, müze olmasına yapılan itirazlar ve bu konudaki tartışmalar literatürde sıklıkla ele alınmıştır. Ancak Ayasofya-i Kebir Camii'nde Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleştirilen tebliğ ve irşat faaliyetleri yeterince araştırma konusu edilmemiştir. Tarihi boyunca birçok dönüşüm yaşamış olan Ayasofya'nın, şehrin ulucamisi olarak, bünyesinde barındırdığı medrese, kütüphane ve sıbyan mektebiyle ilmi manada, eğitim ve öğretime katkıda bulunduğu bilinen bir gerçektir. Ayasofya, konumu itibariyle İstanbul'un sosyal hayatının kalbinde yer alır. Bu yapılan araştırma, özellikle Ayasofya'nın mihrabı, minberi ve kürsüsü gibi önemli unsurları üzerinden tebliğ ve irşat hizmetlerine yaptığı katkıyı incelemeyi amaçlamaktadır.

Ayasofya hem sembolik hem de tarihi bir değere sahip olup, İstanbul'un kültürel mirasının önemli bir parçasıdır. Bu çalışma, bu eşsiz yapının dini ve kültürel rolünü daha derinlemesine anlamak için bir adım atmayı hedeflemektedir. Ayrıca, camilerde gerçekleştirilen tebliğ ve irşâd faaliyetleri konusunda yapılması düşünülen akademik çalışmalara da ışık tutması ve başvurulacak kaynak niteliği taşıması bu çalışmanın hedefleri arasındadır.

1.3. Tezin Kapsamı ve Sınırları

Bu tez, Ayasofya'da gerçekleştirilen tebliğ ve irşâd faaliyetlerinin tarihsel süreç içinde nasıl şekillendiğini ve geliştiğini incelemektedir. Tez, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Ayasofya'daki dini faaliyetlerin detaylı bir analizini sunar. Çalışma, şu ana başlıklar altında yapılandırılmıştır:

Osmanlı Dönemi tebliğ ve irşâd Faaliyetleri: Bu bölümde, fetih sonrası Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi ve bu süreçte yürütülen tebliğ ve irşâd faaliyetleri ele alınmaktadır. Ayrıca, camide düzenlenen vaazlar, hutbeler, dersler ve diğer dini etkinlikler incelenmiştir.

Cumhuriyet Dönemi ve Müze Dönemi: Bu bölüm, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi ve bu dönemde dini faaliyetlerin durması sürecini kapsamaktadır.

Ayasofya'nın Yeniden Camiye Dönüştürülmesi: Bu bölüm, 2020 yılında Ayasofya'nın yeniden cami olarak ibadete açılmasıyla başlayan yeni dönemi ve bu süreçte yürütülen tebliğ ve irşâd faaliyetlerini ele almaktadır.

Sınırları:

Tez, belirli sınırlamalar çerçevesinde ele alınmıştır:

Zaman Sınırı: Tezin inceleme süreci, İstanbul'un fethi öncesi ve sonrası Ayasofya'sından başlayarak, günümüze kadar uzanmaktadır. Ancak, her dönemin detaylı analizi yapılırken, daha çok belirli ana olaylar ve dönüşümler üzerinde durulmuştur.

Coğrafi Sınır: Çalışma, Ayasofya'nın İstanbul'daki konumu ve burada yürütülen faaliyetler ile sınırlıdır.

Kaynak Sınırı: Tezde, birincil ve ikincil kaynaklar kullanılmış olup, özellikle arşiv belgeleri, resmi kayıtlar, vaaz metinleri ve literatür taraması ile sınırlıdır. Kaynakların erişilebilirliği ve doğruluğu göz önünde bulundurulmuştur.

Dini ve Kültürel Perspektif: Tez, İslâmi perspektiften tebliğ ve irşâd faaliyetlerini ele almaktadır.

1.4. Literatür Değerlendirmesi

Din hizmetlerinde iletişim ve tebliğ alanındaki yayınlar son zamanlarda artmaya başlamıştır. Bu alandaki çalışmalar, davetçilere yol ve yöntem gösterdiği için değerlidir. Ayasofya Camii'ndeki davet ve irşâd faaliyetleri incelendiğinde, öncelikle son zamanlarda ortaya çıkan bazı önemli eserlere müracaat edilecektir.

Prof. Dr. Hasan Kâmil Yılmaz ve Doç. Dr. Faruk Kanger editörlüğünde, Ensar yayınlarından çıkan "Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ" adlı kitap, alanında uzman yazarların davet ve irşâd üzerine yazdıkları makalelerden oluşmaktadır. Yine Muhammed Ebü'l-feth el-Beyânûnî'nin "Davet İlmi" kitabı bu alanda kapsamlı bir bilgi birikimine sahip olduğu için kayda değer eserler arasındadır.

Ayrıca Koba yayınlarından neşredilen Hişam Altalib'in "İslam Davetçilerine Eğitim Rehberi" adlı eser faydalanacağımız kaynaklardan birisidir. Ayasofya ile ilgili yazılan kitaplar, yayınlanan makaleler ve tezler, bu yapının tarihî ve kültürel zenginliğini

anlamamız için kıymetli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmada, Ayasofya'nın farklı yönlerini ele alarak daha derinlemesine bir bakış açısı sunması amaçlanmaktadır.

“Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya” adlı eserleriyle Ahmed Akgündüz, Said Öztürk ve Yaşar Baş, Osmanlı dönemi için bilgi ve belge yoksunluğuna dair söylenenlere karşı Osmanlı arşiv kaynaklarının sunduğu mebzûl dokümanları arzu edenlerin hizmetine sunmuşlardır. Semavi Eyice'ye ait Ayasofya Camii ile alakalı kitap ve makaleler incelenmiştir. Bunun yanı sıra Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1-7 Ekim 2020 tarihleri arasında ulusal Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Sempozyumu düzenlenmiştir. Düzenlenen bu sempozyumda sunulan tebliğler, istifade edilen kaynaklar arasındadır. Dr. Öğr. Üyesi Derya Baş'ın Ayasofya Camii'nde Sûfiler: Şerefü'l-Mekân bi'l-Mekân adlı çalışması bize Ayasofya ve tasavvuf bağlamında ışık tutacaktır. Son olarak ta Mehmed Emin Efendi b. Abdullah'ın, Medine Arif Hikmet Kütüphanesi'nden kıymetli bir yazma eser olan, “Gülşen-i Meşâyih-i Cevâmi-i Selâtin fi İstanbul” un “Meşâyih-i Ayasofya-i Kebir” bölümünden istifade edilmiştir.

1.5. Araştırma Yöntemi

Bu tezde, Ayasofya'nın tebliğ ve irşâd faaliyetlerindeki rolünü ve tarihsel değişimini anlamak amacıyla kapsamlı bir araştırma yöntemi benimsenmiştir. İlk olarak, geniş bir literatür taraması yapılmış, Ayasofya'nın dini, kültürel ve tarihsel bağlamdaki önemini ele alan akademik çalışmalar, kitaplar, makaleler ve diğer yazılı kaynaklar incelenmiştir. Bu literatür taraması, Ayasofya'nın çeşitli dönemlerdeki rolüne dair mevcut bilgi birikimini değerlendirmemizi sağlamıştır. İkinci olarak, arşiv belgeleri ve matbu eser incelemeleri gerçekleştirilmiştir. Osmanlı arşivleri, vakıf kayıtları, resmi belgeler ve matbu eserler, Ayasofya Camii'nin Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki dini ve sosyal işlevlerini anlamak için temel kaynaklar olarak kullanılmıştır.

Veri toplama sürecinde, nitel ve nicel analiz yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Nitel analiz yöntemiyle, tarihi belgeler ve metinler derinlemesine incelenmiş, bu belgelerdeki temalar ve desenler belirlenmiştir. Nicel analiz yöntemiyle ise, belirli dönemlerde Ayasofya'da gerçekleştirilen dini faaliyetlerin sayısal verileri analiz edilmiştir. Bu veriler, Ayasofya'nın tebliğ ve irşâd faaliyetlerinin zaman içindeki değişimini ve toplumsal etkilerini anlamamıza yardımcı olmuştur. Ayrıca,

karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılarak, Ayasofya'nın farklı dönemlerdeki dini ve sosyal işlevleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur.

1.6. Tezin Temel Soruları

Tezde ana hatları ile şu sorulara cevap aranacaktır.

1-Din hizmetlerinde iletişimde kullanılan tebliğ, mübelliğ, davet, irşat, cami kelimelerinin kavramsal analizleri nelerdir?

2-Çalışmanın günümüz tebliğ çalışmalarına ve literatüre olan katkısı nedir?

3-Ayasofya merkezli faaliyet göstermiş/gösteren tebliğ çalışmalarının toplumsal etkileri ve halkı irşat etmedeki rolü nelerdir?

4-Ayasofya merkezli yürütülen tebliğ ve irşat faaliyetlerinin diğer dini merkezlerde icra edilen çalışmalar ile benzer ve ayırt edici özellikleri nelerdir?

5-Ayasofya’da yapılan tebliğ ve irşat faaliyetlerinin gayrimüslimlerce önemi, mahiyeti ve ihtidaya vesile olan vasıfları nelerdir?

6-Araştırmanın Ayasofya’nın tanıtımındaki değerinin hangi ölçüde olması beklenmektedir?

1.7. Kavramsal Çerçeve

1.7.1. Tebliğ (التبليغ)

Tebliğ kelimesi "buluğ" mastarından türetilmiştir. Buluğ, erişkin anlamına gelirken tebliğ de eriştirmek, bildirmek, nakletmek, taşımak, yerine teslim etmek ve ulaştırmak demektir.¹ İstilahtaki manası ise peygamberlerin Cebrail aracılığıyla Allah’tan aldığı mesajları insanlara ulaştırma ve aktarma görevinin adıdır. Peygamberlerde bulunması gereken beş özellikten (sıdk, emanet, fetanet, ismet, tebliğ) birinin adı da “tebliğ”dir.²

¹ İsmail Karagöz, Dini Kavramlar Sözlüğü (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 639.

² Hasan Kâmil Yılmaz, Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ, ed. Hasan Kâmil Yılmaz-Faruk Kanger (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), s.14.

1.7.2. İrşad (الإرشاد)

İrşad kelimesi “rüşd” kökünden türemiş bir mastar olup “sözlükte “doğru yolu bulup kararlılıkla benimsemek” anlamındadır.”³ Rüştün zıddı sapıklık ve azgınlıktır.⁴ İstılahtaki manası ise “mü’minleri dinî görevlerini hakkı ile yerine getirmeye çağırma”dır. Allah (cc.)’nin kulunun fillerini kendi rızası doğrultusunda yaratması anlamına gelen “Tevfik” kelimesi ile de anlam yakınlığı vardır.⁵ İrşad “hidayet” kelimesi ile eş anlamlı olarak da kullanılmıştır. Ancak hidayeti gerçekleştirme işi daha çok Allah’a nispet edildiği halde, irşad kula da izâfe edilebilmektedir.⁶ İrşad genellikle daveti kabul etmiş müminlerin gelişimine destek sağlamak için kullanılan bir kavramdır.⁷

1.7.3. Davet (الدعوة)

“Davet” Arapça’ da (دعا) fiilinin mastarı olup sözlükte “çağırma, ölüye ağlamak, birinden yardım istemek, seslenmek, adlandırmak, dua veya beddua etmek, ziyafete çağırma, propaganda yapmak” gibi anlamlara gelir.⁸ Ayrıca “davet” (دعوة) aynı kökten bir isim olarak “ziyafet yemeği (velime), dava, şîâr” gibi manalarda da kullanılmıştır.⁹

İstılahtaki manası ise, “İslam’ı tanıtmak, çeşitli yöntemleri kullanarak insanları İslamiyet’i kabul etmeye, İslam’ın emir ve yasaklarına uymaya çağırma, yönlendirmek ve aktarmak demektir.”¹⁰

³ Bekir Topaloğlu, “İrşad”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2020),22/454-455.

⁴ Esra Hacımüftüoğlu, Kur’an-ı Kerim’in İrşad Üslubu (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s.1.

⁵ Karagöz, Dini Kavramlar Sözlüğü, s.320.

⁶ Topaloğlu, “İrşad”, 22/454.

⁷ Yılmaz, Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ, 19.

⁸ Karagöz, Dini Kavramlar Sözlüğü, 115.

⁹ Mustafa Çağrı, “Da’vet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994),9/16-19

¹⁰ Sündüz Hanedar Oktar, “Kur’anda Tebliğ Metodu”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019),23.

1.7.4. Camii (جامع)

Arapça cem‘ kökünden türeyen, “toplayan, bir araya getiren” anlamındaki câmi‘ kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescidler için kullanılan el-mescidü’l-câmi‘ (cemaati toplayan mescid) tamlamasının kısaltılmış şeklidir.¹¹

Kiliseden camiye tahvil edildikten sonra Ayasofya, Osmanlı toplumunu irşat etme misyonunu yerine getirmek için özellikle cami bölümünde önemli bir rol oynamıştır. Cami bölümünde faaliyet gösteren imam, hatip, müezzin, kürsü şeyhi gibi çeşitli makamlardaki kişiler, din hizmetlerini yürütmüşlerdir. Bu kişiler, cami alanında ibadet ve eğitim faaliyetlerini organize ederek Osmanlı toplumunun manevi ihtiyaçlarını karşılamışlardır.¹²

¹¹ Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, “Cami”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).7/91-92.

¹² Huriye Martı, Ayasofya: Fethin Nişanesi Fatih’in Emaneti, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 145.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİNDE TEBLİĞ VE İRŞAT FAALİYETLERİ

2.1. İstanbul'un Fethinden Önce Ayasofya

Ayasofya, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun en büyük dini merkezi olarak öne çıkmaktadır. Ayasofya tarihsel ve siyasi olaylarda önemli bir rol oynamıştır. İmparatorlar ve patrikler tarafından düzenlenen dini törenlerin büyük bir kısmı Ayasofya'da gerçekleşmiştir. Ayasofya, Patrikhane ile yan yana olmasına rağmen, büyük dini toplantılar genellikle üst kat galerilerinde yapılmıştır.

Ayasofya'nın önemine misal olarak, İmparator Manuel Komnenos (ö.1180) döneminde yapılan bir toplantı gösterilebilir. Bu toplantı, Blaherne sarayında başlamış ve Ayasofya'nın üst galerisinde devam etmiştir. Burada çıkan sonuçlar levhalara işlenmiş ve kilisenin girişindeki bir bölüme yerleştirilmiştir.¹³

2.2. Ayasofya'nın Kilise Dönemi

Ayasofya farklı isimlerle anılmakla birlikte, yapılış gayesiyle ilgili olarak Semavi Eyice: "Ayasofya, Hıristiyanlık inancındaki ekânîm-i selâsenin ikinci unsuru oğulun bir vasfı olarak, mistik bir mefhum olan sofia (ilâhî hikmet) adına kurulmuştur. Yanındaki patrikhâne kilisesi Hagia Eirene (Aya İrini) ile ikisine Megale Ekklesia (Büyük Kilise) deniliyordu."¹⁴ ifadelerini kullanmıştır.

Ayasofya, en büyük kilise olmasının yanı sıra birçok sosyal ve siyasi olayın da gerçekleştiği bir mabet olma özelliğini sürdürmüştür. İmparatorların taç giyme

¹³ Semavi Eyice, *Ayasofya 1*, (İstanbul, YKY Yayınları, 1986), 10.

¹⁴ Semavi Eyice, "Ayasofya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).4/212

törenlerine¹⁵ ev sahipliği yapmış, büyük zaferlerin kutlandığı bir yer olmuş ve dokunulmazlığı sayesinde suçluların ve halkın sığındığı¹⁶ bir sığınak haline gelmiştir. İstanbul'a dört bir taraftan gelen yabancılar, bu büyük yapıyı hayranlıkla ziyaret etmişlerdir. Onuncu yüzyılla birlikte toplumsal olaylara karşı halkın toplanma mekânı Ayasofya olmuştur.

2.3. İstanbul'un Fethinden Sonra Ayasofya

2.3.1. İstanbul'un Fethi ve Fatih

İstanbul'un fethi, Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir dönüm noktası olmuş ve bu zaferin sembolü olan Ayasofya, uzun bir tarihi ve kültürel öneme sahip eski bir kiliseden camiye dönüştürülmüştür. Bu durum Osmanlı devlet geleneğinde var olan bir uygulamayla, şehirlerin fethedilmesiyle ilgili eski bir kuralın devamı niteliğindedir. Bu kural, bir memleket veya kale fethedildiğinde, ordunun surların üstünde bayraklarını dalgalandırırken ezan seslerinin yükselmesi gerektiğini ve ardından şehrin en büyük kilisesinin hemen camiye çevrilerek ilk Cuma namazının¹⁷ burada kılınması gerektiğini belirtir.

Fetih günü Fatih Sultan Mehmed, doğrudan Ayasofya'ya yönelerek bu önemli yapıya büyük bir saygı göstermiştir. Ayasofya'ya sığınan insanlara zarar verilmeyeceğine dair güvence vermiş ve ardından orada ilk ezanı okutup, yaptığı şükür secdesiyle buranın yeniden ibadet mekânı olarak kullanılmasının önünü açmıştır. Bu eylem, İstanbul'un fethinin sembolik ve dini boyutunu güçlendirmiştir. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun fetih sonrası politikalarının bir yansıması olarak da değerlendirilebilir.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesiyle, şehrin incisi Ayasofya'nın kaderi de değişmiş ve bu tarihi yapı, İslam'ın aziz mekânlarından biri haline getirilmiştir. Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi sürecinde, Fatih Sultan Mehmed, İslam'ın

¹⁵ Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevabil Alkaç, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2023) I, 290.

¹⁶ Prokopius, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, çev. Orhan Duru, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001), 44,109.

¹⁷ Said Öztürk, "İstanbul'un Fethinden Sonra Ayasofya'nın Camiye Çevrilişi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s: 14, (2003):133-142.

huzurunu ve ibadetini bu mukaddes mekânda tesis etmek için titizlikle adımlar atmıştır. İlk olarak, Ayasofya'nın camiye tahvili için gerekli tedbirleri almış ve burada cuma namazının eda edilmesi için gereken düzenlemelerin yapılmasını istemiştir.¹⁸

Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth'inde bu durumu şöyle anlatır:

Bu istek üzerine, yapının İslami mimariye uygun hale getirilmesi için bir dizi önemli çalışma başlatılmıştır. Mihrap, minber ve ahşap bir minare eklenmiş, mozaikler örtülmüş ve kilisenin içindeki diğer unsurlar İslami ibadete uygun hale getirilmiştir. Ayrıca, kilise ile cami bölümünü ayıran duvar da kaldırılarak, mekânın tek bir bütün olarak kullanılması sağlanmıştır.

Mimarlar ve işçiler, bu önemli dönüşümü gerçekleştirmek için büyük bir özveriyle çalışmışlardır. İstanbul'un fethinden sadece birkaç gün sonra, Ayasofya'nın camiye dönüşümü tamamlanmış ve Cuma namazının kılınabileceği bir mekân haline gelmiştir. Fatih Sultan Mehmed, bu büyük günü, kumandanları, askerleri ve halkın katılımıyla gerçekleşen muhteşem bir törenle kutlamış ve Ayasofya'da eda edilen cuma namazını bizzat kendisi kıldırılmıştır.¹⁹

2.3.2. Ayasofya'nın Camiye Tahvili

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesi, tarihin akışını değiştiren ve İslam dünyasının kalbinde büyük bir coşkuyla karşılanan olaylardan biridir. Bu büyük zaferin ardından, İstanbul'un en büyük kilisesi olan Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi de Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihindeki önemli dönemeçlerden biridir. Bu dönüşüm süreci hem Osmanlı kaynaklarında hem de yabancı kaynaklarda detaylı bir şekilde ele alınmış ve belgelenmiştir.

İstanbul'un fethi, Ahmed Muhtar Paşa'ya (ö.1926) ait "Feth-i Celil-i Konstantiniyye" adlı eserde, elli dört gün ve gece süren yoğun çatışmaların ardından Hicri 857 senesi Cemaziyülevvel ayının yirminci salı günü sabahın erken saatlerinde Osmanlı ordusunun zaferle şehre girdiği şeklinde anlatılmaktadır. Bu zaferle birlikte, Fatih Sultan Mehmed, büyük bir alay eşliğinde İstanbul'a girmiştir. Fetih günü, şehrin tam

¹⁸Fehamettin Başar, "Ayasofya Bize Fatih'in Emanetidir", <https://www.derintarih.com/dosya/ayasofya-bize-fatihin-hediyesidir/> [21.02.2024]

¹⁹Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1974).

kontrolü ele geçirildikten sonra, öğle vaktine doğru Fatih Sultan Mehmed'in şehre girişi gerçekleşmiştir.

Ayasofya'nın camiye dönüşümü ise, İstanbul'un fethinin ardından en dikkat çeken gelişmelerden biri olmuştur. Fatih Sultan Mehmed, şehrin en büyük kilisesini camiye çevirmek için gerekli adımları titizlikle atmış ve binanın İslam ibadetine uygun hale getirilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Bu süreçte, Ayasofya'nın mimari yapısında ve iç düzenlemelerinde önemli değişiklikler yapılmış ve kilise, İslam'ın kutsal mekânlarından biri haline getirilmiştir.

İstanbul'un fethi ve Ayasofya'nın camiye dönüşümü, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü ve etkisini gösteren önemli birer simge olmuş ve tarih boyunca birçok eserde ve belgede detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu olaylar, İslam dünyasının ve Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli birer dönüm noktası olarak kabul edilmiş ve tarih boyunca pek çok araştırmacı, yazar ve tarihçi tarafından incelenmiştir.²⁰

Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin ifadelerine göre, İstanbul'un fethinin ikinci günü, Fatih Sultan Mehmed'in şanlı ordusu şehre girdiğinde sokaklar artık halkın coşkulu toplanışıyla dolmuş, boş kalan alanlar ise zaferin kutlandığı coşku dolu anlara şahitlik etmiştir.²¹

Fatih'in İstanbul'a girişi, Ayasofya'nın önemini ve sembolik değerini vurgulayan önemli bir an olmuştur. Tarihçiler, Fatih'in şehre girişinden sonra Ayasofya'ya doğru ilerlediğini ve bu kutsal mekânı iyice gözden geçirdikten sonra, eski Konstantin Sarayı'na (Palatium Constantini) gitmiş olduğunu aktarmaktadırlar.²² Ancak, padişahın Ayasofya'yı ziyaret etmesinin ardından gittiği saray hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır.

Tarih-i Ayasofya belgelerine göre, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesinin ardından ilk durağı Ayasofya olmuş ve buraya giriş yaptığında, tarihin derinliklerine

²⁰ Ferik Ahmed Muhtar Paşa, *Feth-i Celil-i Konstantiniyye*, (İstanbul: Tahir Bey Matbaası, 1899), s.240.

²¹ Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, çev. İsmail Erünsal, (Tercüman 1001 Temel Eser,1979) 1/262.

²² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, çev. Seyit Ali Kahraman (YKY Yayınları, 2006), 1/71.

uzanan bu muhteşem yapıyı dikkatlice incelemiştir. Ayasofya'nın içerisinde dolaşırken, bir askerin döşeme mermerlerini sökmekte olduğunu fark etmiş ve bunun sebebini sormuştur. Askerin "Ecir ve sevaba nail olmak için" cevabı üzerine, Fatih Sultan Mehmed, şehrin hazinelerinin ve esirlerinin kendisine kâfi geleceğini belirterek, binaların kendisine ait olduğunu vurgulamış ve bu askeri camiden çıkartmıştır.

Ardından, Ayasofya'nın İslamiyet'in huzur ve bereketiyle dolmasını sağlamak için bir müezzinden ezan okumasını istemiş ve namaz kılınmıştır. Bu an, Ayasofya'nın artık İslam'ın kutsal bir mekânı olarak kabul edildiği ve Osmanlı İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü yeni bir dönemin başlangıcı olarak kaydedilmiştir.²³

Fakat Ayasofya'nın bakımsız manzarası karşısında, Fatih Sultan Mehmed, ünlü bir beyiti tekrarlayarak duygularını ifade etmiştir:

“Perde-dâri mî-koned ber-tâk-i kisrâ ankebût
Bûm nevbet mî-zaned der-kal'a-i Efrâsiyâb”²⁴

Günümüz Türkçesi ile:

“Örümcek, Kısra'nın tahtında perde takıyor.

Baykuş, Efrasiyab'ın kalesinde bekliyor.”

Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya'daki tavrı Ahmet Muhtar Paşa şöyle anlatır:

Ayasofya'da ilk ezan okunduktan sonra, Fatih Sultan Mehmed'in kararıyla salibler (haçlar) dışarı çıkarılmış ve mabedin içi Hristiyanlarca kutsal kabul edilen tasvirlerden, heykellerden ve ibadet eşyalarından arındırılmıştır. Ancak, mozaikler konusunda Fatih Sultan Mehmed'in özel bir hassasiyeti vardı. Mozaiklerin sanatsal ve tarihi değerini korumak isteyen Sultan, onların çıkarılmasına izin vermemiş ve bunun yerine ince bir kireç tabakası ile örtülmesini emretmiştir. Bu kararında, Ayasofya'nın geçmişine ve sanatına saygı göstermiştir. Bazı İtalyanlar ve Rumlar, Sultanın mozaiklerin

²³ Aleksander Konstantinidi, *Târih-i Ayasofya*, (İstanbul: Cerîde-i Havâdis Matbaası, 1285/1868).

²⁴ İdris-i Bitlîsî, *Heşt Behişt VII Ketibe*, çev: Muhammed İbrahim Yıldırım, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), s. 114.

*korunması yönündeki bu kararını, sökme girişiminde bulunan mimarlara yönelik olarak aktarmışlardır.*²⁵

Yine Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya'yı Camiye tahvili, İdris-i Bitlisi'nin (ö.921/1515) veciz ifadeleriyle şöyle anlatılır:

*Ayasofya'nın kiliseden camiye dönüşümü, Sultan Mehmed'in gayretleriyle gerçekleşmiştir. Eski zamanlarda baykuşların öttüğü bir mabet olan Ayasofya, artık Kur'an-ı Kerim'in gülistanı olmuş, müezzinlerin sesleriyle yankılanmıştır. Kafirlerin şekilleriyle süslenmiş kapı ve duvarlar, şimdi İslam dininin hatları ve Kur'an-ı Kerim'in ayetleriyle bezenmiştir. Ayasofya, dua ve senaların merkezi haline gelmiş ve İslam'ın itibarlı alimlerinin ibadetlerinin yöneldiği bir merkez olmuştur.*²⁶

Solakzâde tarihine göre ise:

*İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed, ilk Cuma namazını Ayasofya'da kılmış ve hutbe okutmuştur. Ayasofya'nın camiye dönüşümü için gerekli hazırlıkların cuma gününe kadar tamamlanmasını emretmiş, kible mahalline mihrap, minber ve mahfil yapılmasını istemiştir. Cuma günü geldiğinde, padişahın önderliğinde tüm devlet büyükleri, ileri gelenler ve gaziler Ayasofya'ya gelmiş, Akşemseddin hazretleri tarafından hitabet ve imamet edilerek Cuma namazı kılınmıştır. Daha sonra, padişah için edilen duaya cemaat olarak hep birlikte "amîn" demişlerdir. Bu an, Ayasofya'nın İslam'ın mukaddes bir mabedi olarak kabul edilmesinin ve İstanbul'un fethinin sembolik bir ifadesi olmuştur.*²⁷

Ahmet Muhtar Paşa'nın, gerçekleştirdiği araştırmalar sonucunda en sağlam bulduğu görüşe göre, İstanbul'un fethinin ilk cuma gününde, Osmanlı mücahitlerinin önde gelenleri Ayasofya'nın mübarek duvarları arasında toplanmışlardır. Bugün, Osmanlılar için gerçek anlamda büyük bir bayram niteliği taşıırken, Ayasofya'nın kubbesi altında toplanan Müslümanlar, coşkuyla tekbirler getirmişlerdir. İçinde bin bir

²⁵ A.g.e.,248.

²⁶ A.g.e.,128.

²⁷ Mehmed Hemdemi Solakzâde, *Solakzade Tarihi*, (İstanbul: Pergole Yayınları, 2017), s. 270.

çeşit Hristiyan ayinlerinin icra edildiği bu tarihi mekân, artık İslam'ın nuruyla aydınlanmış ve İslam'ın bayramını kutlamaktadır.

Salaların okunmasının ardından, Akşemseddin, Fatih Sultan Mehmed'in koluna girerek onu minbere çıkarmıştır. Fatih Sultan Mehmed, kılıcını elinde tutarak minberde "Elhamdülillah! Elhamdülillah..." diye hutbe okumaya başladığında, cemaatte bulunan tüm gaziler ve mücahitler bir tür garip neşeyle dolmuş ve gözyaşlarına boğulmuşlardır. Fatih Sultan Mehmed, Osmanlı Devleti'nin tarihinde okunan hutbeler arasında en kutsal, en sevinç dolu ve en şerefli olanını okuduktan sonra minberden inmiştir. Ardından, Akşemseddin hazretlerini imamet makamına geçirerek Cuma namazını o günün gerektirdiği en ihtişamlı şekilde kılmışlardır.²⁸

Ayasofya, Osmanlı Dönemi'nde sadece ayakta tutulmakla kalmamış, aynı zamanda düzenli bakım ve onarımlarla sürekli olarak yenilenmiştir. Bu çalışmaların yanı sıra, medrese, kütüphane, muvakkithane, imaret gibi eklemelerle birlikte, Ayasofya bir külliye haline dönüşmüştür.

Fethin sembolü ve Fatih Sultan Mehmed'in mirası olarak bilinen "Ayasofya-i Kebîr Cami-i Şerifi", Osmanlı döneminde önemli bir protokol camisi olmuştur. Padişahlar ve devlet erkânı, dini törenlerde burada bir araya gelirken, Ayasofya'nın mabedi olarak da özel bir öneme sahipti. Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya'daki özeni ve ilgisi, caminin sadece bir ibadet mekânı olmanın ötesinde sembolik bir değere sahip olduğunu göstermiştir.

Yahya Kemal Beyatlı, 30 Mart 1922 tarihli Tevhîd-i Efkâr gazetesinde yayımlanan "Ezan ve Kur'ân" başlıklı makalesinde, Ayasofya'nın manevi önemine vurgu yapmıştır. Beyatlı:

Ayasofya'nın minaresinden yükselen ezanın, Fatih'in İstanbul'u fethiyle kazanılan zaferin ve İslam'ın sembolü olduğunu ifade etmiştir. Minareden yükselen ezan sesi, binlerce yıldır İstanbul'un sembolü olmuş ve hala da yankılanmaktadır. Benzer şekilde, Selim'in Hırka-i Saadet önünde okuttuğu Kur'an-ı Kerim'in de İslam dünyasında özel bir yeri bulunmaktadır. Bu

²⁸ Ahmed Muhtar Paşa, *Feth-i Celil-i Kostantiniyye*, s. 272.

önemli tespitler, Ayasofya'nun sadece bir mabetten öte, tarih boyunca İslâm'ın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sembolü olduğunu göstermektedir.²⁹

2.3.3. Ayasofya-i Kebir Camii Dönemi (1453-1934)

İstanbul fethedildikten sonra şehre giren II. Mehmed, ilk olarak Ayasofya'ya gitmiştir. Bu ziyaret, fetih ruhunun simgesi olarak değerlendirilebilir. Ertesi gün, Fatih Sultan Mehmed, Ayasofya'nın kubbesine çıkarak yapının her ayrıntısını titizlikle incelemiştir.³⁰ Bu incelemeler sonucunda, cami olarak kullanılacak olan yapı için gerekli düzenlemelerin yapılmasına karar verilmiştir.

Fatih Sultan Mehmed, Ayasofya'nın içindeki Bizans dönemine ait apsis kısmını mihrap olarak belirlemiş ve buraya minber ile mahfil yapılmasını emretmiştir.

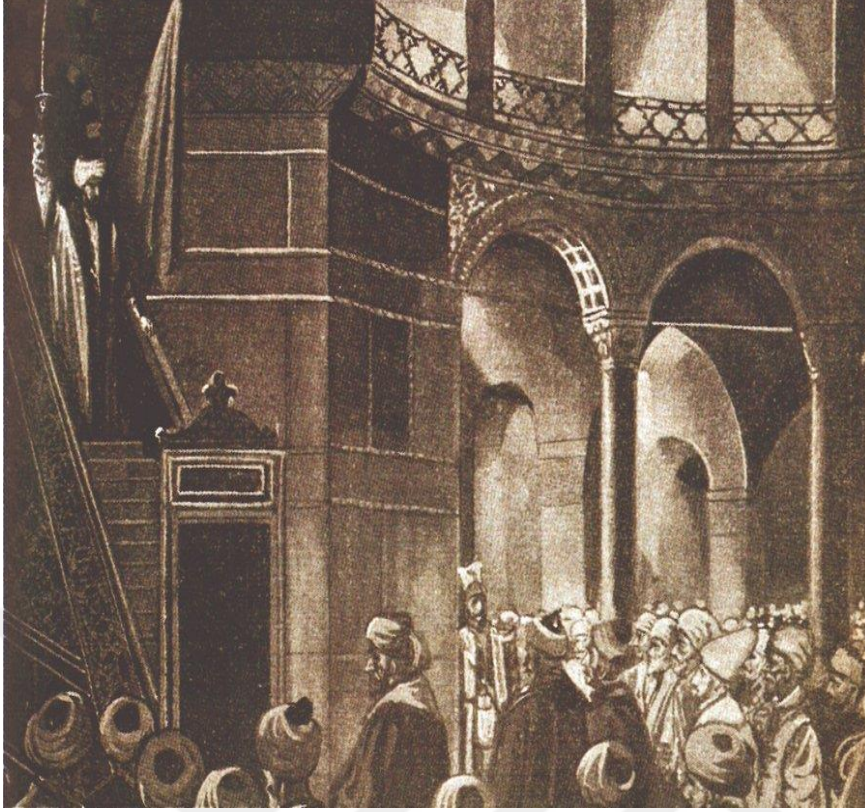
İbadete mâni olabilecek unsurların ortadan kaldırılması için çanlar, ikonlar ve kubbedeki haçlar gibi Hristiyan sembolleri temizlenmiştir. Duvarlardaki bezemeler göz hizasında örtülerek, bu süslemelerin İslam ibadetine uygun hale getirilmesi sağlanmıştır. Ancak, daha yüksek noktalardaki bezemelere ise 16. yüzyılın başlarına kadar dokunulmamıştır.

Bu düzenlemelerin ardından, Ayasofya'da ilk Cuma namazı, cemaatin katılımıyla kılınmıştır.³¹ Bu tarihi an, Ayasofya'nın artık İslam ibadetinin bir merkezi haline geldiğinin ve İstanbul'un fethinin sembolik bir ifadesi olduğunun bir göstergesidir. Aşağıda Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya'da kılıçla okuduğu hutbenin bir tasviri yer almaktadır.

²⁹ Yahya Kemal Beyatlı, *Aziz İstanbul*, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2009), 99-100.

³⁰ Gülgün Mandıralıoğlu, *Latin İstilasından Osmanlı Fethine İstanbul ve Ayasofya, 600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-49 Fossati Restorasyonu*, Thk: Selmin Kanga, (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2000), 35.

³¹ Gülru Necipoğlu, *Bir İmparatorluk Anıtının Öyküsü Bizans'tan Sonra Ayasofya*, çev. A. Damla Gürkan, (İstanbul: Toplumsal Tarih Yayınları, 2015), 69.

Şekil 2.1: İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed Han'ın elinde kılıçla Ayasofya'da verdiği hutbenin tasviri

Kaynak: <https://kvlrap.wordpress.com/2021/02/09/konstantinapol-islambol-oluyor/> [21.03.2024]

1453 yılında İstanbul'un fethiyle beraber Ayasofya, Fatih Sultan Mehmet tarafından yeniden düzenlenerek camiye dönüştürülmüştür. Ayasofya'nın hızlı bir şekilde inşa edilmesi için minarelerde tuğla tercih edilmiştir. Ayrıca, kilisenin papaz odaları, yeni işlevleri için dersliklere çevrilmiştir.

1466 yılında, caminin kuzeybatı tarafına, bir medrese inşa edilmiştir. Bu medrese, Ayasofya'nın eğitim ve kültür hayatına ciddi katkı sağlamıştır.³² Aşağıda Osmanlı Dönemi Ayasofya Camii Fatih Medresesi görülmektedir.

³² Ahmet Akgündüz, Said Öztürk ve Yaşar Baş, Kiliseden Müzeye Ayasofya Camii (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2006), 133.

Şekil 2.2: Osmanlı Dönemi Ayasofya Camii Fatih Medresesi

Kaynak: Encümen Arşivi,1936. [21.02.2024]

İlk minare ise Fatih Sultan Mehmet döneminde yapılmıştır. Güneybatı köşesindeki merdiven kulesine eklenen bu minare, camiye estetik bir görünüm kazandırmıştır. Ancak, bu minare 1481 yılı öncesinde yıkılmıştır.

Sultan II. Bayezid döneminde ise bir diğer minare eklenmiştir. Ancak, bu minare 1509 yılında yaşanan bir olay sonucu yıkılmıştır.³³ Bu olaya rağmen, Ayasofya'nın mimari yapısı ve cami olarak işlevi zamanla gelişmeye devam etmiştir. 1453'te, II. Mehmed döneminde Ayasofya'nın apsis kısmının camiye dönüştürülmesiyle birlikte eklenen mihrabın yanına, Kanuni Sultan Süleyman, Mohaç Zaferi sonrasında Macaristan'dan getirilen iki büyük kandili yerleştirmiştir. Bu kandiller, günümüzde hala mihrabın iki yanında Ayasofya'nın içindeki tarihi izleri temsil etmektedir.³⁴

³³ A.g.e..143.

³⁴ Necipoğlu, *Bir İmparatorluk Anıtının Öyküsü Bizans'tan Sonra Ayasofya*, 75.

Şekil 2.3: Ayasofya Camii Mihrabı ve iki yanında şamdanlar

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur, Mihrap ve Şamdanlar (Fotoğraf, 2024)

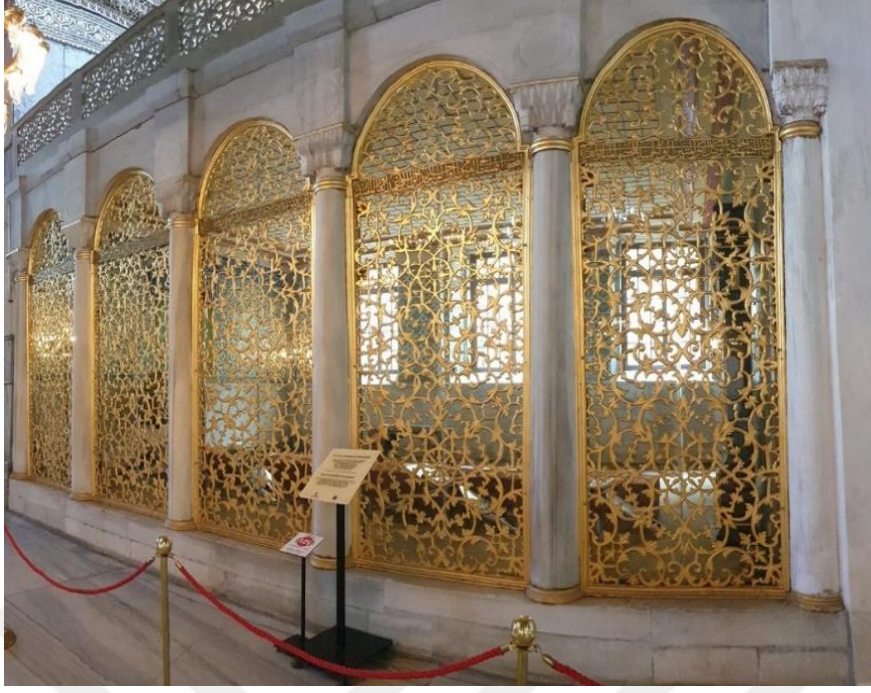
II. Selim döneminde (1566-1577), Ayasofya'nın dayanıklılığının azaldığı tespit edilmiş ve bu durumu gidermek amacıyla, Mimar Sinan tarafından yapılan payandalar marifetiyle sağlamlaştırılmıştır. Ayrıca, II. Selim, tek şerefeli iki minare daha eklenerek Ayasofya'nın minare sayısının dörde çıkarılmasını istemiştir. Bununla birlikte, II. Selim kendisi için bir türbe ve çeşme yapılmasını talep etmiştir. Günümüzde, binanın dört tarafında toplam 24 payanda bulunmaktadır, bu da yapıya destek sağlayarak tarihi Ayasofya'yı korumaktadır.³⁵

1739 yılında, Sultan I. Mahmud'un emriyle Ayasofya'da geniş kapsamlı bir restorasyon başlatılmıştır. Bu restorasyon çalışmaları sırasında, binanın yanına ve bahçesine bir dizi yeni yapı eklenmiştir. Bunlar arasında kütüphane, medrese, imarethane³⁶ ve şadırvan yer almaktadır. Ayrıca, Ayasofya'nın batı tarafında bulunan çan kulesi de yapılan restorasyonla birlikte kaldırılmıştır.³⁷

³⁵ Esengül Yıldız Altunbaş, *İstanbul Ayasofya'sı Odaklı Tarihi Çevre*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2016), 46.

³⁶ İmaret: Yoksullara yiyecek vs. dağıtılan külliye'nin bir parçası sayılan bölümdür.

³⁷ Semavi Eyice, *Ayasofya 3*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1986), s.13.

Şekil 2.4: Ayasofya Kütüphanesi

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur, Kütüphane (Fotoğraf, 2024)

I. Mahmud dönemi eseri olan Sıbyan Mektebi,³⁸ günümüzde Ayasofya-i Kebir Cami imam ve müezzinlerinin tebliğ ve irşat faaliyetlerini yürüttüğü bir mekân olarak kullanılmaktadır. Yeni bir sultan mahfeli ve yeni bir mihrap da yapılarak, bu dönemle birlikte Ayasofya Camisi külliye halini almıştır.

³⁸ Sıbyan Mektebi: Osmanlı döneminde ilkokul düzeyinde okuldur.

Şekil 2.5: Ayasofya Camii Sıbyan Mektebi

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur, Sıbyan Mektebi (Fotoğraf, 2024)

Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin (öl.1293/1876) en önemli eserlerinden ve eşsiz hat sanatıyla süslenmiş önemli eserlerin yer aldığı yuvarlak büyük tablolar, restorasyon kapsamında yenilenmiş ve sütunlara asılmıştır. Ayasofya'nın dışına ise yeni bir medrese ve muvakkithane³⁹ inşa edilmiş, minareler aynı boya getirilmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları, Ayasofya'nın hem mimari bütünlüğünü korumuş hem de fonksiyonel olarak kullanılabilir durumda olmasını sağlamıştır.

2.3.4. Ayasofya Camii Kürsü Şeyhliği

Cuma günleri, Osmanlı toplumunda geniş bir cemaatin iştirakiyle kılınan namazdan sonra vaaz verilmesi, köklü bir geleneğin parçasıydı ve bu konuda belli bir silsile oluşturulmuştu. Bu silsilenin son halkası olan Ayasofya kürsü şeyhliği, mühim bir vazife üstlenmiştir. Kürsü şeyhleri, aynı zamanda tekke şeyhleri olarak da tanınır ve bu sıfatla anılırlardı. Bu makama getirilen alimler, genellikle vezirler, şehzadeler, valide sultanlar ve padişah camilerinde vaizlik yapmış kişiler arasından seçilirdi.

³⁹ Muvakkithane: Eskiden camilerin yakınında yapılan ve namaz vakitlerinin saptanması için çalışan birim.

Hutbeler çoğunlukla Arapça okunur ve Türkçe açıklamaları yapılmazdı, ancak kürsü şeyhleri bu hutbeleri Cuma namazından sonra cemaate açıklarlardı. Kürsü şeyhleri, şeyhülislam tarafından atanır ve kendilerine vakıf gelirlerinden cömert ücretler ödenirdi. Kürsü Şeyhleri aynı zamanda, "cuma vaizi", "katar şeyhi", "selâtin şeyhi" olarak ta adlandırılmaktaydı.⁴⁰ Fatih döneminde Eyüp Sultan Camii'ne atanan vaizler, sürekli olarak yüksek mertebedeki camilere terfî ettirilirdi. Ayasofya'da Kürsü şeyhliği⁴¹ vazifesini yürüten vaizlerle alakalı olarak Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin "Ayasofya-i Kebîr'e Şeyh Olanlar" isimli eseri bu konuda önemli bir kaynaktır. İstanbul'daki Selâtin Camilerde verilen dini eğitimle ilgili değerli bilgiler sunan ve Mehmed Emin Abdullah Efendi'nin (ö.1859) kaleme aldığı Gülşen-i Meşâyih-i Cevâmi-i Selâtin adlı eser de son derece önemli ve kıymetli bir başka kaynaktır. Müellif bu eserinde, İstanbul'un Selâtin Camilerinde görev yapmış olan Kürsü Şeyhlerinin biyografilerine odaklanmış ve bu kısa biyografileri kronolojik bir sırayla derlemiştir. Kürsü Şeyhlerinin, Selâtin Camilerde bir tür iç eğitim olarak nitelendirilebilecek 'Va'ziye' ve 'Dersiye' gibi vazifelerde, Cuma hutbeleri de dahil olmak üzere İslami konular üzerine ders vermekle sorumlu kişiler olduklarını anlıyoruz. Bu eserde, Hicri 1000/Miladi 1579 yılından başlayarak, müellifin vefat tarihi olan Hicri 1275/Miladi 1859 yılına kadar İstanbul'daki Selâtin Camilerde hatip veya kürsü şeyhi olarak görev yapmış ulema ve meşayih silsilesine dair özet bilgiler sunulmaktadır. Eserin ilk bölümü, konumuz açısından da temel aldığımız Ayasofya-i Kebir Camii'ne ayrılmıştır. Gülşen-i Meşâyih-i Cevâmi-i Selâtin fi İstanbul adlı esere göre, Ayasofya-i Kebir Camii'nde "Va'ziye" ve "Dersiye" gibi görevlerde bulunan hoca efendiler şöyledir;

1) Şeyh Hamîdi Mehmed Efendi:

Vefatı; H.1009 /M.1600

⁴⁰ Mehmet İpşirli, "Ayasofya Kürsü Şeyhliği", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991),4/224.

⁴¹ Ömer Faruk Köse, "Cuma Vâizliği", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2016),2/271

2) Tırhala⁴² Şeyhi Kemâli Ali Efendi:

Haric⁴³ ; H.993/M. 1585

Müddet; 3 sene

Tevcih; H.1009 /M.1600

Vefatı; H.1012 / M.1603

3) Tefsîri Ömer Efendi;

Haric; H.1006 / M. 1597-8

Müddet; 22 sene

Vefatı; H.1034 Şevval /M. Temmuz,1625

4) Büyük Kadızâde Şeyh Mehmed Efendi

Haric; H.1034 Şaban/M.1625 senesi Mayıs

Tevcih⁴⁴; aynı tarih

Müddet; 7 sene

Vefatı; H.1041/ M. 1631

5) Küçük Kadızâde Şeyh Mehmed Efendi

Haric; H. 1023 senesi Ramazan ayı /M. 1616 senesi, Eylül ayı

Müddet ;5 sene

Tevcih; H. 1041/M. 1631

Vefatı; H. 1045, 26 Rebi'ul-âhir / M. 1635

6) Atpazâri-zâde Filibeli Şeyh İsmail Efendi

Haric; H.1041/M. 1631

Müddet; 7 sene

Tevcih; H. 1045 senesi, 29 Reb'ul-âhir / M. 29 Ekim 1635

Vefatı; H. 1052/M. 1642

⁴² Yunanistan'ın Tesalya bölgesinde tarihî bir şehir.

⁴³ Haric: Tayinden önceki dönem.

⁴⁴ Tevcih: Tayin edildiği dönem.

7) Evliya-zâde Mustafa Efendi;

Haric; H. 1041/M .1631

Müddet; 5 sene

Tevcih; H.1052/ M.1642

Vefatı; H.1057/M.1647

8) Şeyh 'Abdülehad el-Nûrî Efendi; (Ege Adalar Şeyhi)

Haric; H.1045/ M.1635

Müddet; 4 sene

Tevcih; H.1057 / M.1647

Vefatı; H.1061, Safer /M.1651, Ocak

9).Bosnavi Şeyh Osman Efendi

Haric; H.1031/M.1621

Tevcih; H.1061 /M.1651

Müddet; 13 sene

Vefatı; H. 1074 /M.1663

10) Erdebili-zâde Seyh Pîrî Ahmed Efendi

Haric; H.1068 / M.1657-8

Tevcih; H.1074 Sevval/ M...

Müddet; 5 yıl 1 ay

Vefatı; H.1080, Şaban/ M. 1669 Aralık

11) Şeyh A'ma Köseç Ahmed Efendi

Haric; H.1027/ M. 1617

Tevcih; H.1080 Şevvâl/ M.1669

Müddet; 2 sene

Vefatı; H.1082, R. Evvel/M. 1671, Temmuz

12) İspiri Şeyh 'Ali Efendi

Haric; H.1072 / M.1661

Müddet; 15 sene

Tevcih; H.1072, R. Evvel/ M. 1661, Ekim

Vefatı; H.1103,15 C. Evvel / M.1692, ocak

13) Bülbülcü-zâde Şeyh 'Abdülkerim Fethi Efendi

Haric; H.1088 /M.1677

Müddet; 2 sene, 9 Ay, 17 gün

Tevcih; H.1103, C. Âhir/ M.1691

Vefatı; H.1106/ 1694

14) İspiri-zâde Şeyh Mustafa Efendi;

Haric; H.1101/M. 1690

Müddet; 15 sene

Tevcih; H.1106 /M. 1694

Vefatı; H.1120 /M. 1708

15) Şeyh Fâzıl Süleymân Efendi

Haric; H.1098 / M. 1686-7

Müddet; 13 sene

Tevcih; H.1120 / M. 1708

Vefatı; H.1134,24 R. âhir / M.1722, 14 Subat

16) İspiri-zâde Şeyh Ahmed Efendi

Haric; H.1112 /M.1700

Müddet; 8 sene ,11 Ay

Tevcih; H.1134 / M. 1721

Vefatı; H.1143 / M.1730

17) Köseç Şeyh Süleymân Efendi

Haric; H.1127/ M. 1715

Müddet; 3 sene, 11 ay

Tevcih; H.1143 /M. 1730

Vefatı; H.1147/ M.1734

18) Yeni Bahçeli Çelebi Efendi-zâde Şeyh 'Abdurrahmân Efendi

Haric; H.1130 / M. 1718

Müddet; 14 sene, 1 Ay

Tevcih; H.1147 / M. 1734

Vefatı; H.1162 / M. 1749

19) Hızır-zâde Şeyh Hasan Efendi

Haric; H. 1134/M. 1721-2

Müddet; 11 sene, 9 ay

Tevcih; H. 1162/1748

Vefatı; H. 1172/1758

20) Yeni Bahçe Köseç Şeyh Esseyid Mehmed Emin Efendi

Haric; H.1139/ M.1726

Müddet; 4 ay

Tevcih; H.1172 /M.1758

Vefatı; H. 1172/1758

21) Ders Vekili Şeyh Mehmed Efendi,

Haric; H. 1147/1734

Müddet; 3 sene, 6 ay,

Tevcih; H.1172/M.1758

Vefatı; H.1176/M.1762

22) Şeyh Esseyid 'Abdülkerim Enfa Efendi;

Haric; H.1101/M.1689

Müddet; 4 sene, 25 gün

Tevcih; H.1176 /M.1762

Vefatı; H.1180/M.1766

23) Himmet-zâde Şeyh 'Abdüşşekûr Efendi

Haric; H. 1164/M.1750

Müddet; 7 gün

Tevcih; H. 1180/M.1766

Vefatı; H.1180/M.1766

24) Baltacı İmâm Şeyh el-Hâc İbrâhim Efendi;

Haric; H.1165/M.1751

Müddet; 4 sene, 3 ay

Tevcih; H. 1180/M.1766

Vefatı; H. 1185/M.1771

25) Yasini-zâde Şeyh Esseyyid Osmân Efendi

Haric; H. 1172/M.1758

Müddet; 2 sene, 3 ay,23 gün

Tevcih; H.1185/M.1771

Vefatı; H.1187/M.1773

27) Hızır-zâde Şeyh Ahmed Efendi

Haric; H.1172/M.1758

Müddet; 6 sene, 8 ay, 6 gün

Tevcih; H.1187/M.1773

Vefatı; H.1194/M.1780

28) Dersiâm-zâde Şeyh el-Hâc Mehmed Said Efendi

Haric; H.1182/M.1768

Müddet; 5 sene ve 3 mân ,20 gün Tevcih; H.1205/M.1790

Vefatı; H.1210/M.1795

29) Bozoklu Şeyh Mehmed Efendi

Müddet;2 sene

Tevcih; H.1210 / M. 1796

Vefatı; H.1212 / M. 1798

30) Mardini Şeyh Seyyid Halil Efendi

Haric; H.1187/M.1773

Müddet; 2 sene 10 Ayve 18 gün

Tevcih; H.1212/M.1798

Vefat; H.1215/1801

31) Hızır-zâde Şeyh Mehmed Emin Efendi

Haric; H. 1190/M.1775

Müddet; 10 Ay, 14 gün

Tevcih; H.1215/1801

Vefatı; H.1216/M.1802

32) Râgib Paşa Hocası Şeyh Feyzullah Şükür Efendi.

Haric; H.1192/M.1777

Müddet; 13 sene

Tevcih; H.1215/M.1081

Vefatı; H.1229/M.1813

33) Şah Sultân Hoca Şeyh el-Hâc Hasan Efendi

Haric; H.1199/M.1784

Müddet; 4 sene ,8 ay,3 gün

Tevcih; H. 1229/M.1813

Vefatı; H.1234/M.1818

34) Ordu Şeyhi el-Hâc Mustafa Efendi

Haric; H.1216/M.1801

Müddet; 11 sene ,6 ay,6 gün

Tevcih; H.1234/M.1813

Vefatı; H.1245/M.1830

35) Hâfız-ı Kütüb Şeyh el-Hâc Yûsuf Efendi

(Üsküdar Sultantepe'de bir Mürşid-i kâmil)

Müddet;19 sene

Tevcih; H.1245 / M.1830

Vefatı; H.1264 / M.1848

36) Ömer Efendi-zâde Şeyh Esseyyid Mehmed Emin Efendi

Haric; H. 1233/M.1817

Müddet; 6 Ay, 21 gün

Tevcih; H.1265/M.1848

Vefatı; H.1265/M.1848.

Gülşen-i Meşâyah-i Cevâmi-i Selâtin fi İstanbul adlı eserin “Ayasofya Meşayihî” bölümündeki kronolojik sıralaması bu şekildedir.⁴⁵

⁴⁵ Mehmed Emin Efendi b. Abdullah, *Gülşen-i Meşâyah-i Cevâmi-i Selâtin fi İstanbul* , Medine Arif Hikmet Kütüphanesi Yazma Eser.

Ayrıca,1469 yılında Ayasofya Camii'nde Molla İlâhî'nin (öl.896/1491), Fatih Sultan Mehmed'in de yer aldığı büyük kalabalıklara vaaz ettiği bilinmektedir.⁴⁶

Ayasofya'da verdiği vaazlarında Molla İlâhî, nüzul ve uruç, hazârat-ı hams, âlem-i sagîr ve âlem-i kebîr, ruh ve mertebeleri gibi anlaşılması zor ilmî konuları anlatmış ve devamında Fatih Sultan Mehmed ile birlikte konuyla ilgili müzakereler yapmışlardır.⁴⁷

Şekil 2.6: Ayasofya Cami Osmanlı Dönemi Vaaz Kürsüsü

Kaynak: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90839---0006.jpg>
[28.02.2004]

⁴⁶ Murat Akgündüz, *Osmanlı Döneminde Ayasofya-i Kebir Camii Hatipliği ve Vâizliği*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), s.385-386.

⁴⁷ Abdürrezzak Tek, “Molla Ahmed İlâhî'nin Ayasofya Câmii'nde Fatih'in Huzurunda Tasavvufa Dâir Yaptığı Konuşmalar”, *Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.1, S.15, (2006): 286-287.

Ayasofya Camii'nde özellikle Kadir Gecesi'ne özgü bir vaizlik geleneği vardı. Bu uygulama, önemli dini olayları ve geceleri anmak, halkı bu mübarek zamanlarda manevi olarak güçlendirmek amacıyla yapılırdı. Böylece Ayasofya Camii, yalnızca bir ibadet mekânı olmanın ötesinde, dini ve kültürel faaliyetlerin de merkezi konumuna gelmişti.

Yukarıda bahsedilen ilgili makamlarda görev yapmış olan bazı kişiler, yaptıkları görevlerle tanınmış ve hatırlanmışlardır. Özellikle Kanuni döneminde yaklaşık kırk yıl boyunca Ayasofya Cuma hatipliği yapan ve "Hatib-i Ayasofya" olarak anılan Hamdullah Hamdi Efendi ile meşhur hattat ve hatip Mehmet Efendi gibi isimler, bu geleneğin önemli temsilcilerinden sadece ikisidir. Ayasofya Camii vaizlik makamında görev alan kişiler, genellikle halk tarafından takdir edilen ve büyük kitlelerce takip edilen kişilerden oluşurdu.

1931-1932 ve 1943-1944 yıllarına ait Hayrat Hademesi Murakabe Defterleri'nin incelenmesinden kürsü şeyhliklerinin sayısının otuz üç olduğu ve söz konusu camilerle ilgili tertibe Cumhuriyet döneminde de aynen riayet edildiği anlaşılmaktadır. 13 Mayıs 1907 tarihinde İstanbul'da kürsü vâizleri için tertip ve terfi silsilesini gösteren camiler ve bu camilerde vazife yapan kürsü vâizlerinin isimleri aşağıda verilmiştir.⁴⁸

Vaizler, hutbede okunan Arapça metinleri halkın anlayabileceği bir şekilde aktarmak için genellikle hutbenin konusu olan ve hutbede okunan ayetlerden ve hadislerden konularını seçerlerdi. Böylelikle, dini emirleri toplumun anlayabileceği bir dilde ifade etmek mümkün olurdu. Özellikle Mevlit ve Mirac gibi önemli günlerde vaizler, camide nöbet tutarak o günün anlamını açıklayan vaazlarını sürekli olarak halka sunarlardı. Bu sayede Osmanlı toplumunun kendi dilinde dinini öğrenme imkânı bulması, vaizlik makamının önemli bir rol oynadığını ve Osmanlı toplumunu irşat etmede büyük bir etkisi olduğunu göstermektedir.⁴⁹

Osmanlı döneminde Ayasofya, yalnızca ibadet amacıyla değil, aynı zamanda bir eğitim merkezi olarak da işlev görmüştür. Namaz vakitlerinin haricinde, dönemin önde

⁴⁸ İrfan Başkurt, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürsü Şeyhliği", *İslam Araştırmaları Dergisi*. S.27(2012): 117-145.

⁴⁹ Köse, "Cuma Vâizliği", 2/271

gelen din ve bilim insanları burada halka dinî ve bilimsel konularda dersler vermiştir. Bu amaçla, yapının içinde "maksure" adı verilen ahşap bölümler inşa edilmiştir. Ayasofya'da toplamda 11 adet maksure bulunmaktadır. Aşağıdaki şekilde maksureler görülmektedir.

Şekil 2.7: Ayasofya Maksûreleri

Kaynak: <https://prekast.gen.tr/ayasofya-maksureler/> [24.08.2024]

2.3.5. Ayasofya Camii Osmanlı Dönemi Tarikatları / Sûfilere

Osmanlı Devleti, kuruluş döneminden itibaren tarikatlara ve benzeri tasavvufi yaklaşımlara ortaya koydukları işlevler de göz önünde bulundurularak özgürlükler tanımış; büyüyüp gelişmelerini ve topluma fayda sağlamalarını teşvik etmiştir.⁵⁰ Bu sayede tarikatlar da toplumun eğitim, ahlak ve dini açıdan irşat edilmelerini sağlamıştır. Benzer şekilde esnaf teşkilatlarında, askeri birlikler içerisinde ve halkın diğer tabanlarında tebliğ faaliyetlerini yürütme imkânı bulmuşlardır. Birçok padişahın da mürid olduğu Osmanlı Devleti'ndeki tarikatların başlıcaları ise Halvetiyye, Bayramiyye, Nakşibendiyye, Mevleviyye ve Bektaşilik olarak sıralanabilir. Bu tarikatlar çeşitli alt kolları ile toplumsal hayatın her bir alanında faaliyet göstermişlerdir. Mektep, şifahane, misafirhane, yardım toplama alanı, huzurevi,

⁵⁰ İsmail Kaya. "Osmanlı Devleti'nde Devlet-Tarikat İlişkileri Bağlamında Meclis-I Meşayih". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.100 (Aralık 2021): 159-180

bakımevi ve hatta spor müsabakalarına ev sahipliği yapan kulüpler, dernekler gibi bugünkü vakıfların üstlendiği birçok vazifeyi ifa etmişlerdir.⁵¹ Kimi zaman da tekke, dergâh ve camii gibi dini kimliğe sahip yerlerde irşat görevlerini yürütmüşlerdir. Bu camiler içerisinde de fethin sembolü olan Ayasofya-i Kebir Camii ayrı bir yer tutmaktadır. Ayasofya Camii'nin tasavvuf ehli tarafından mekân olarak kullanılması, Sa'dî tarikatının İstanbul'a gelmesiyle başladı denebilir. Şam'daki Emevî Camii'nde cuma namazından sonra ayin yapan Sa'dî dervişleri, bu geleneği İstanbul'da da devam ettirdiler. Şam'dan gelen Sa'dî şeyhleri, Ayasofya Camii'ne özel bir ilgi göstererek burada da ayinlerini sürdürdüler. Bu durum, şehrin merkezi bir camiinde ayin yapma alışkanlıklarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ayasofya Camii, bu şekilde mutasavvıfların önemli bir mekânı haline gelmiştir.

Derya Baş'ın Ayasofya Camii'nde Sûfiler: Şerefü'l Mekan Bi'l Mekin adlı makalesinde,⁵² İstanbul'a Sa'diyye tarikatını getiren iki Sa'dî şeyhin -Şeyh Ebü'l-Vefâ eş-Şâmî ve Şeyh Abdüselam Şeybânî- olduğunu ve Ayasofya Camii'nde fakir bir derviş gibi ikamet ettiklerine dair bilgiler yer almaktadır. Bununla alakalı anlatılan menkıbelerden biri şöyledir:

Sa'deddin Cebâvî'nin soyundan gelen ve Sa'diyyenin pîr-i sânisî sayılan Şeyh Abdüselam Şeybânî Şam'dan İstanbul'a geldiğinde misafîr olmak için gittiği Koska'daki Koğacı Tekkesi'nin nâ-ehil şeyhi tarafından hoş karşılanmamış ve Şeyh Abdüselam Şeybânî o geceyi Ayasofya Camii'nin son cemaat yerinde geçirmiştir. Ertesi günü cuma olduğundan cuma selamlığı için halk Topkapı Sarayı ile Ayasofya arasında birikirler, Abdüselam Efendi de onların arasındadır. Bu esnada Padişah III. Mustafa'nın (1673-1736) geçeceği yol üzerinde bir yılan ortaya çıkar. III. Mustafa tebdil-i kıyafet ile sabah namazlarını Ayasofya'da kılan bir padişaktır. Padişah yılanın halk tarafından ezilmesini istemez, bir çözüm bulunmasını beklerken Abdüselam Efendi durumu farkeder ve öne çıkarak hayvanı tutar ve deniz tarafına gitmesi için yılanı yol verir. Hadiseden etkilenen Padişah Abdüselam Efendi'nin saraya getirilmesini ister. Sarayda tercüman aracılığıyla konuşan

⁵¹ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, (İstanbul: 2019), s.84.

⁵² Derya Baş, Ayasofya Camii'nde Sûfiler: Şerefü'l Mekan Bi'l Mekin “*Din ve Hayat Dergisi*”, S.46 (Kış 2023):32-36.

Abdüselam Efendi'nin bir Sa'dî şeyhi olduğu anlaşılır. Şeyh Efendi küçük görülüp misafir edilmediği Koska'daki Koğacı Tekkesi'ne şeyh tayin edilir. Abdüselam Efendi başta Padişah olmak üzere devrin alimleri, şeyhleri, devlet ricali nezdinde saygı görür. Ayasofya Camii'nde vaizlik yapmaya başlar. İstanbul'a geldiği o gece misafir kaldığı sütunun üzerine Pîr Sa'deddîn Cebâvî'nin adının yazılı olduğu bir levha asılır. Cemaleddin Server Revnakoğlu'ndan edindiğimiz bilgiye göre vaaz kürsüsünün tam karşısında olan Sa'deddin Cebâvî'nin adını yazılı olduğu bu levha Ayasofya müze oluncaya kadar burada asılı kalmıştır.⁵³

Yer aldığı konum itibariyle hem Osmanlı Devleti yönetim merkezine hem de çeşitli tarikatların toplanma alanlarına yakınlığı; Ayasofya-i Kebir Cami'nin gerek devlet gerekse de tarikatlar için önemli bir merkez olmasına katkı sağlamıştır. Nitekim Şeyh Sinaneddin Yûsûf-i Erdebilî tarafından kurulan Erdebil Tekkesi,⁵⁴ Defterdar İsmail Bey tarafından inşa ettirilen Buhara Özbekler Tekkesi, Rıfâî şeyhlerinden türbedar Mehmet Râşit Efendi'nin bânisi olduğu Abdurrahman Şâmî Tekkesi,⁵⁵ Nakşibendî Halidiyye kolunun İstanbul'daki en önemli temsilcilerinden Ziyaüddin Gümüşhânevî'ye nispet edilen Gümüşhânevi Tekkesi⁵⁶ ve birçok tarikat tarafından kullanılmış Akbiyık Tekkesi⁵⁷ Ayasofya-i Kebir Cami'ne yakın yerlerde kurulmuş tekkelerdendir. Bu tekkelerde icra edilen faaliyetler aynı zamanda Ayasofya'da da devam etmiş ve gerek vaaz gerekse diğer tebliğ çalışmalarıyla sürdürülmüştür.

⁵³A.g.e.,36.

⁵⁴ Osman Türer, “Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler: Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-İkonografi-Modernizm”, (Ankara: TTK Yayınları, 2014).

⁵⁵ Mehmet Baha Tanman, “Abdurrahman Şami Tekkesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1988),1/174.

⁵⁶ Mehmet Baha Tanman, “Gümüşhânevî Tekkesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996),14/330-331.

⁵⁷ Mehmet Baha Tanman, “Akbiyık Mescidi ve Tekkesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989),2/222-223.

Bayramiyye tarikatının Şemsiyye kolu kurucusu ve şeyhi olarak kabul edilen Akşemseddin ise Ayasofya tarihinde önemli bir yere sahiptir. Fatih Sultan Mehmet'in hocalığının yanı sıra tasavvufî terbiye almasına da öncülük eden Akşemseddin, İstanbul fethinin müjdelendiğini söyleyerek orduyu ayakta tutmuş, fetih sonrasında Ayasofya'da kılınan ilk cuma namazında hutbeyi okumuş ve Ebu Eyyûb el-Ensârî'nin kabrini keşif yoluyla bulmuştur.⁵⁸ Benzer şekilde tarikat mensubu birçok önemli isim Ayasofya içerisinde hizmet ve tebliğ faaliyetleri başta olmak üzere pekçok vazife üstlenmiştir. Halvetî tarikatı şeyhlerinden Abdülahad Nûri Efendi cuma vâizliği,⁵⁹ Nakşibendi şeyhlerinden olan İspirizâde Ahmed Efendi kürsü şeyhliği ve Nakşibendiyye'nin Halidi kolu halifelerinden Yusuf Efendi⁶⁰ vaizlik görevlerini Ayasofya'da icra etmişlerdir. Vaaz ve diğer dini faaliyetlerinin yanında devlet erkânı toplantılarında, hanedan düğünlerinde, özel merasimlerde de hazır bulunan ve Hırka-i Şerif gibi özel ziyaretlere sultan ailesi ile beraber katılan bu kimseler, toplum ve devlet idaresi tarafından büyük itibar görmekteydiler.⁶¹ Öyle ki Ayasofya-i Kebir Cami'nde Tefsir-i Şerif ve Kaside-i Bürde okutan Nakşibendî şeyhi Evliyazâde İsmail Hakkı'nın derslerini iki bin kadar cemaatin takip ettiği nakledilmektedir.⁶²

Ayasofya'da aynı zamanda tarikat mensubu birçok alim kimsenin dersler düzenlediği, dersiâmlık yaptığı; Buhari, Müslim ve Şifa-i Şerif okutuculuğu ile beraber duahanlık,

⁵⁸ Orhan Köprülü, Mustafa Uzun, "Akşemseddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989),2/299-302.

⁵⁹ Abdullah Uçman, "Abdulahad Nûri" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988),1/178-179.

⁶⁰ Süleyman Uludağ, "Halidiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988),15/296-299.

⁶¹ Zekeriya Işık, "Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkileri", (Doktora Tezi. Selçuk Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), s.212.

⁶² Muharrem Varol, "Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)", (Doktora Tezi, M.Ü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2011), s.2

⁶² İrfan Başkurt. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürsü Şeyhliği". *İslam Araştırmaları Dergisi* S.27. (2012), s.133

cüzhanlık, imam hatiplik ve şeyhülkuralık faaliyetlerini yürüttüğü de bilinmektedir.⁶³ Müzeye çevrildiği döneme kadar, çeşitli tarikatlara mensup kimselerin toplanma, tebliğde bulunma ve ziyaret mekanı olan Ayasofya, gerek tarihsel ve kültürel birikimi gerekse taşıdığı anlam ve merkez konumu itibariyle büyük bir tasavvufi yekûnu bünyesinde barındırmaktadır.

2.4. Ayasofya’da İmamlık, Müezzinlik ve Hademe-i Hayrat Vazifeleri

2.4.1. İmam (الإمام)

İmam, sözlükte “kendisine uyulan kimse” demektir. Toplumun başında bulunan ve toplumun fertlerini yönlendiren kişiler imam diye anılmıştır. Ayrıca cemaate namaz kıldırarak kimseye önder ve yönetici niteliği sebebiyle imam, yaptığı göreve imâmet denmiştir.⁶⁴ Osmanlı Devleti’nde imamlar, müslüman topluma hizmet veren kadrolar içinde en geniş yeri işgal eder ve hizmet sahaları itibariyle de çeşitlilik gösterir ve köy-mahalle imamı, askeri imam, saray imamı diye üçe ayrılırdı.⁶⁵

Osmanlı döneminde Ayasofya Camii, ana mâbetlerden biri olarak kabul edilmiş ve devlet erkânının cuma namazlarını zaman zaman burada kılması, bu camiye ayrı bir önem kazandırmıştır. Bu tarihi yapı hem dini hem de kültürel açıdan büyük bir sembol olmuştur. Bu nedenle Ayasofya Camiinde görev yapacak imamlar ve müezzinler özel seçilmişlerdir. Ayasofya Camii’nde imamlık ve müezzinlik yapacak kişilerin vasıfları, Fatih Sultan Mehmed Han’ın Ayasofya vakfiyesinde belirtildiği üzere oldukça özenle belirlenmiştir. Din hizmetlerini yürütecek olan kişilerin güzel sesli ve musiki makamlarına haiz olmaları gerekmektedir.⁶⁶ Ayrıca, usul ve erkana dikkat eden, halk arasında itibar sahibi ve vazifesinin ağırlığını kaldırabilecek niteliklere sahip kişiler tercih edilirdi. Ayasofya hatipleri hutbe okurken, çoğunlukla namazları da kıldırılırdı. Hutbeye kılıç kuşanarak çıkarak zaferin bir nişanesi olarak gümüş tel takarlardı.

⁶³ A.g.e.,40.

⁶⁴ Mustafa Öz, Avni İlhan “İmamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları,2000),22/201-202.

⁶⁵ Kemal Beydilli, “Osmanlıda İmam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000),22/181-186.

⁶⁶ *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, (Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1938), 255.

Bu özellikler, Ayasofya'nın önemli bir merkez olması ve halkın gözünde ayrıcalıklı bir konuma sahip olmasıyla uyumlu bir şekilde belirlenmişti.⁶⁷

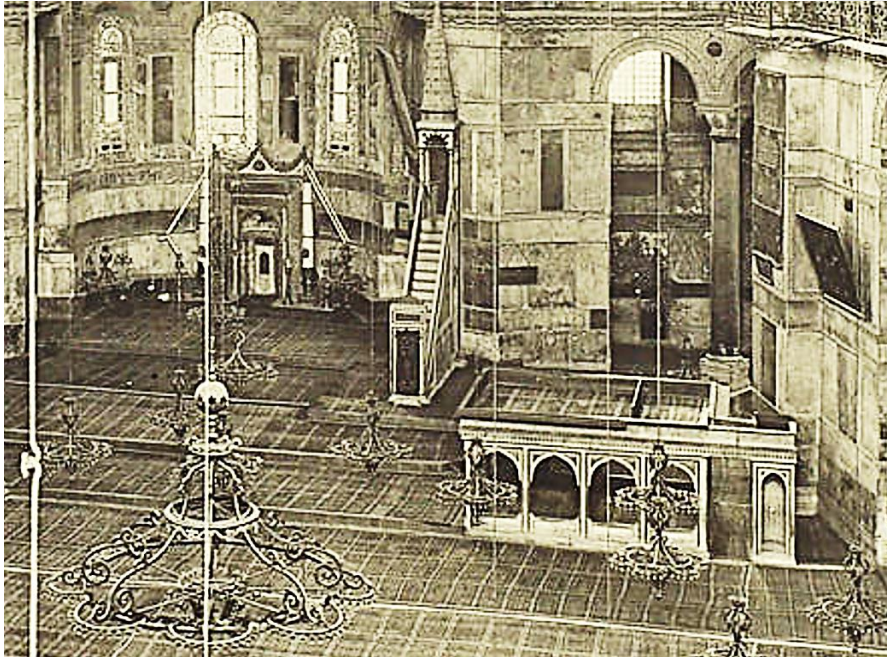
Aşağıdaki tabloda Osmanlı dönemi ile Ayasofya Camii yeniden açılış dönemi kadro karşılaştırması görülebilmektedir.

Tablo 2.1: Ayasofya Camii kadroları, Osmanlı dönemi, Yeniden açılış dönemi

Ayasofya Camii		
Görevlileri	Osmanlı Dönemi	Yeniden Açılış Dönemi
Kürsü Şeyhi	1	-
İmam	2	3
Hatip	1	1
Müezzin	7	5
Kayyım	11	-

Kaynak: Araştırmacı Tarafından Oluşturulmuştur.

Bu şekilde Osmanlı dönemi mihrab, minber ve müezzin mahfeli birlikte görülmektedir.

Şekil 2.8: Osmanlı Dönemi Ayasofya Cami Mihrab ve Müezzin Mahfeli

Kaynak: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90588---0018.jpg>
[28.02.2024]

⁶⁷ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1983), s.67.

Ayasofya Camii'nde hutbelerin belirli bir musiki makamına riayetle okunması, hatip ve imamların bu alanda yetenekli olanların seçilmesini gerektiriyordu. Bu kapsamda, Ayasofya İmamlarından Mahmud Çelebi, İbrahim Efendi, Abdurrahman Efendi ve büyük kıraat alimi Şeyhü'l Kurra Şaban Efendi gibi isimler, bu görevi en üst düzeyde icra ederek halk üzerinde büyük bir etki bırakmıştır.⁶⁸ Özellikle, yüksek düzeyde musiki bilgisiyle icra edilen namaz kıraatleri, namaz sonrası tilavetler, çifte ezanlar, kametler, dualar, hutbeler ve önemli gecelerde okunan diğer eserler, halkın sürekli olarak Ayasofya'ya yönelmesini sağlamıştır.

Osmanlı toplumunda kamuoyu oluşturmak ve halkı irşat etmek gibi önemli görevlerin en önemli merkezi olan Ayasofya'da gerçekleştirilen bu faaliyetler, halkın tecvit kurallarına uygun olarak Kur'an ve diğer okuyuşları öğrenmesine katkı sağlamıştır. Bu faaliyetler, adeta dinlemeye dayalı bir ilim ve musiki dersleri sunarak, halk arasında bilgi ve manevi gelişimi desteklemiştir. Ayrıca, toplumsal dayanışma ve İslâm'a bağlılık açısından büyük öneme sahip olan bu tür vazifeler, Ayasofya'nın merkezi konumda olduğu düşünüldüğünde, toplumsal birliği güçlendirmiş ve manevi kopmaları engellemiştir. Camiye dönüştürülmesinden Kurtuluş Savaşı dönemine kadar süregelen bu vazifeler, halkı sürekli olarak bir arada tutmuş ve toplumsal birliği sağlamıştır.⁶⁹

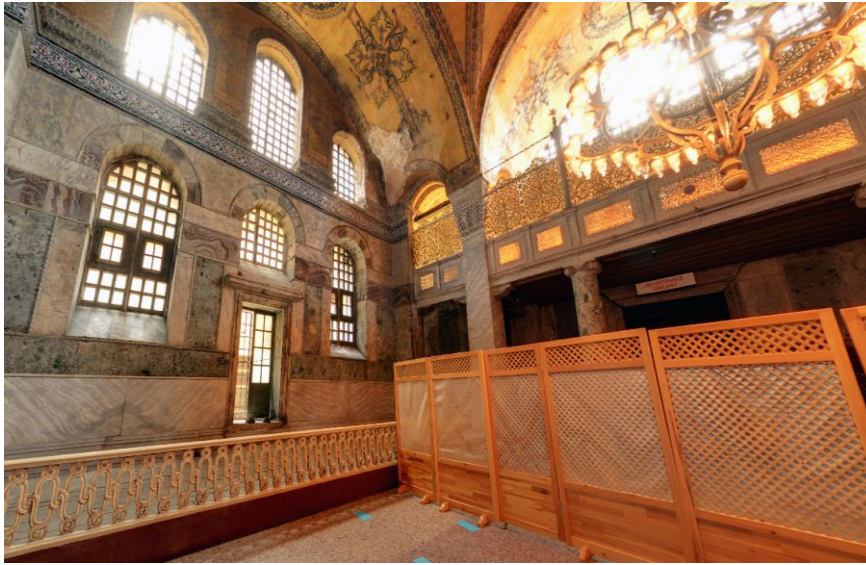
Ayasofya'nın içinde gerçekleştirilen Kıraat dersleri ve buradan alınan icazetler, halk tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmış ve derslere olan talep yoğun olmuştur. Bu derslere katılanlar, aldıkları icazetlerle halk nezdinde itibar kazanmışlardır. Ayasofya'nın kible tarafında bulunan Makam-ı Sovukpencere'de icra edilen bu dersler, zaman içinde devam etmiş ve tıpkı hünkâr kapısının iç tarafında düzenlenen tefsir dersleri gibi büyük ilgi görmüştür. Sovukpencere makamı, Hünkâr Kapısı'nın iç tarafında bulunmaktadır ve Akşemseddin'in (1389-1459) tefsir derslerine ev sahipliği

⁶⁸ Murat Akgündüz, "Osmanlı döneminde Ayasofya-i Kebir Cami Hatipliği ve Vaizliği" *Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Sempozyumu*, ed. Fatih Kurt vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü, 2021), 388.

⁶⁹ Betül İzmirli, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayasofya-i Kebir Camii'nde Okunan Mevlidlerin Sembolik Değeri", *Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Sempozyumu*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 222-226.

yapmıştır. Akşemsetdin Hazretlerinin burada ders okuyanlara "Burada Bismillah diyen mahrum kalmaz" diye dua ettiği aktarılmıştır.⁷⁰

Eğimli Muhammed Hulusi, İbrahim Efendi, Hamdullah Hayreddin, Urcunzâde Muhyiddin Mehmed ve Mahmud Efendi gibi kişiler, bu dersleri başarıyla yürütmüşlerdir. Sesleri, kabiliyetleri ve sahip oldukları bilgi birikimiyle halkı irşat ve tebliğ görevini üstlenmişlerdir.

Şekil 2.9: Sovukpencere Mahalli

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Sovukpencere (Fotoğraf, 2024)

2.4.2. Müezzin (المؤذن)

Müezzin, sözlükte “çağrıda bulunan, ezan okuyan, kamet getiren kimse” demektir.⁷¹ Resûl-i Ekrem’in ezan ve kâmeti Bilâl-i Habeşî’ye öğretmesiyle ve onun da ilk olarak

⁷⁰ Ahmet Süheyl Ünver, *Ayasofya Efsaneleri Hakkında, M. Sıralar Matbaası, (İstanbul:1995)*

⁷¹ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Müezzinlik” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları,2020),31/489-495.*

sabah ezanı okumasıyla başlayan müezzinlik müessesesi, Raşit Halifeler döneminde farklı boyutlar kazanarak dahada büyümüştür. Asr-ı saâdet'ten itibaren müezzinler sesi güzel ve gür, Kur'ân-ı Kerîm'i iyi okuyan, mûsikîye vâkıf kimseler arasından seçilirdi. Osmanlı döneminde de müezzinliğe ayrı bir önem verilmiş, müezzinlerin cami mûsikisine hâkim güzel sesli hafızlar arasından seçilmesine özen gösterilmiştir.⁷²

“Cami mûsikisi müezzinin ezan okuması, İhlâs sûresinin kıraati, kâmet getirmesi, namazın cemaatle kılınması sırasında imamın ilk tekbirden selâm verinceye kadar geçen süredeki kıraati, selâmdan sonra müezzin tarafından okunan ibâreler, tesbîhat, arada okunan mahfel sürmesi, dua ve mihrâbiyenin bütününe verilen isimdir.”⁷³ Cami mûsikisi, minarelerde ve cami içinde icra edilenler olmak üzere iki ana başlıkta toplanabilir:

- 1) Minarelerde okunan ezanlar, salatlar ve temcitler.
- 2) Cami içinde iç ezan, kamet, muarriflik, cumhur müezzinliği, tardiyye, ramazan-ı şerifte kılınan teravih namazına ait salavat-ı şerife ile dualar, menkıbe-i nebevîyenin okunuşu ve buna ait tevşihler.⁷⁴

Müezzinler, ezanın yanı sıra, cami musikisi içinde yer alan yukarıda saymış olduğumuz sahalarda okuyuculuk vazifesini ifa ederler. Söz konusu vazifeyi bir tek müezzin efendi ifa edebildiği gibi çok sayıda müezzinin aynı camide görev aldığı ve bir nevi koro şeklinde dâhil olduğu ortak okuyuşlar da yapılabilir.

2.4.3. Ezan (الأذان)

Sözlükte “bildirmek, duyurmak, çağrıda bulunmak, ilân etmek” mânasında bir masdar olan ezan kelimesi terim olarak farz namazların vaktinin geldiğini, nasla belirlenen sözlerle ve özel şekilde müminlere duyurmayı ifade eder.⁷⁵ Ezan, İslam'ın kutsal çağrısıdır. Cami minarelerinden beş vakit namazın başlangıcını bildiren bu kutsal davet, Müslümanları ibadet için bir araya getirir ve ibadet saatlerini hatırlatır.

⁷² Küçükkaşçı, “Müezzinlik”, 31/489-495.

⁷³ Nuri Özcan, “Cami Mûsikisi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (: TDV Yayınları, 1993), 7/102.

⁷⁴ Haluk Dursun, “İstanbul'da Cami Musikisi”, <https://www.zdergisi.istanbul/makale/20-yuzyilda-istanbulda-cami-musikisi-ve-muezzinler-375> [01-04-2024].

⁷⁵ Abdurrahman Çetin, “Ezan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/36-38.

Ayasofya Camii'nde ezan her vakitte farklı makamlarla ve akşam ezanı haricindeki diğer ezanlar Sultanahmet Camisiyle karşılıklı olmak üzere çift ezan olarak icra edilmektedir.

2.4.4. Cumhuriyet Müezzinliği

Topluca ve belli bir tertip üzere yapılan müezzinlik anlamına gelir. Kadroları kalabalık olan büyük camilerde namaz esnasında bütün müezzinlerin iştirakiyle icra edilirdi. Günümüzde nâdiren bazı selâtin camilerinde görülen bu icra tarzı, müezzinlerin bazı ibareleri bir ağızdan koro halinde, bazılarını ise sırayla nöbetleşe okumaları şeklinde yapılırdı. Müezzinler için âdeta bir okul olan cumhuriyet müezzinliği, vakit namazlarından öğle, ikindi ve yatsı namazlarıyla teravih, cuma ve bayram namazları esnasında ve ayrıca mübarek gün ve gecelerde icra edilirdi.⁷⁶

2.4.5. Gülbank

Gülbanklar yapılacak işin hayırlı, uğurlu olması veya sağlık, esenlik, başarı dileğiyle ve kalıplaşmış bir ifade tarzıyla Allah'a yalvarıp yakarmayı dile getiren dua metinleridir.⁷⁷

Ülkemizde Farz namazlardan önce okunması âdet olan gülbanklar, eskiden hemen hemen bütün camilerimizde namazın ilk sünneti kılındıktan sonra müezzin efendiler tarafından okunmuştur. Aslında bir duâ demek olan gülbank, evvelâ Resûl-i Ekrem Efendimizin şânını tebcîl edip O'na salât okumak, sonra müezzinlerin pîrleri kabûl edilen Bilâl Habeşî ve Abdullah bin Ümmi Mektûm Hazretlerini yâd etmek, daha sonra gerek câmi'-i şerîfin bânîsine, gerek o câmide hizmet etmiş olanlara, varsa orada veya civarda medfûn olan ehlullaha ve cümle mü'minlere rahmet okumak maksadıyla tertîb edilmiş duâlardır.⁷⁸ Osmanlı döneminde özellikle sâlatin camilerde okunması bir gelenek olan gülbank, 2020 yılında yeniden ibadete açılan Ayasofya Camii'nde, her

⁷⁶ Nuri Özcan, "Cumhuriyet Müezzinliği", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları,1993),8/94-95.

⁷⁷ Mustafa İsmet Uzun, "Gülbank", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,(İstanbul:TDV Yayınları,1996),14/232-235.

⁷⁸ Mustafa Düzgünman, "Gülbank", <https://nagmeiask.blogspot.com/2017/10/farz-namazlardan-once-okunan-gulbank.html> [01.09.2024].

cuma namazı öncesi gülbank okunmaya başlanmıştır. Böylece, Ayasofya Camii müezzinlik geleneğinde önemli bir yere sahip olan gülbank ile, caminin geçmişteki tasavvufî geleneği canlandırılmıştır. Ayasofya Camii Baş müezzini Hadi Duran'ın okuduğu gülbank şu şekildedir:

*Hazreti Resuli Ekrem ve Nebiyyi Muhterem Sultanül Enbiya Burhanül Asfiya
Habibi Hüda Şefi-i Ruzi Ceza a'ni bihi Ebel Kasım Muhammed Mustafa
Sallallahu aleyhi ve sellem Efendimizin aziz latif ruh-i paki
Muhammed'iyyelerine salavatı şerife getirenlerin ilahi ahir ve akıbetleri
hayrola.*

*Seyyidel Müezzinin Hazreti Bilal-i Habeşi ve Abdullah İbni Ümmi Mektum
Radyallahu Anhum hazretlerinin ruhu için sahibül hayrat vel hasenat Ebul
Fethi vel Megazi İstanbul'umuzun Fatihi Fatih Sultan Muhammed Han
Hazretlerinin ve diğer salâtin-i Osmaniye'nin ervahi için, bu cami-i şeriften
güzeran eden eimme-i huteba müezzinin kayyimin ve cemaatinden ahirete
intikal edenlerin bilcümlesinin ruhları için, camimizin açılmasına vesile olan
maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen din ve devlet büyüklerimizin
sıhhat ve afiyeti için, hayırlar fethi şerler def'i millet-i İslâmiyenin sıhhat ve
selâmeti için, Allah rızası için El Fatıha.⁷⁹*

2.4.6. Mi'raciyye

Mi'raciyye, Hz. Muhammed'in en büyük mucizesi olan miracı anlatan edebi eserlere verilen addır. Miraç, sözlükte “yukarı çıkmak, yükselmek” anlamındaki urûc kökünden türetilmiş olan miraç kelimesiyle ifade edilir. İslami terim olarak ise Hz. Peygamber'in göğe yükselişini ve Allah katına çıkışını anlatır.

Miraç hadisesinin geçtiği “Necm” ve “İsra” surelerinden ayetler, Mi'raciyyelerde sıkça kullanılır. Bu türde daha çok kaside nazım biçimi tercih edilir. Türk edebiyatında Mi'raciyye türündeki ilk örnek, Abdülvasi Çelebi'ye aittir (15. yy.). İzzet Molla, Nahifi, Nev'izade Atayi ve Sabit gibi divan edebiyatı temsilcileri de Mi'raciyye yazmışlardır. Cumhuriyet Dönemi'nde ise Abdullah Azmi Yaman'ın yazdığı Mi'raciyye meşhurdur.

⁷⁹ Hadi Duran, “Gülbank”, <https://ilahisozleri.net/dua-dosyolari/mehmet-hadi-duran-gulbank.html> [01-09-2024].

Bir camii musiki formu olarak icra edilen Miraciyye okuma geleneğinin ise 18. yüzyılda Nâyi Osman Dede tarafından başlatıldığı kabul edilmektedir. Şeyh Mehmed Nasûhî Efendi'nin isteği üzerine Osman Dede bir mi'râciyye yazmış ve segâh, müstear, düğâh, nevâ, sabâ, hüseyinî, nişâbur makamlarında olmak üzere yedi fasıl halinde besteleyip okumuştur. Mi'rac kandili veyahut da bir sonraki gecesinde icra edilen programda öncelikle İsrâ sûresinin ilk ayetleri okunur akabinde iki mi'rachan ortak bir biçimde ilgili eseri o bölüm için takdir edilen makamlarda seslendirmeye başlardı. Zakirlerin de eşlik ettikleri icranın münâcât bölümünde dinleyicilere gül suyu serpilir; şerbet ve süt ikramı yapılırdı. Mi'râciyye tamamlandığında bir aşr-ı şerif okunur ve dua edilerek program tamamlanırdı. Bu gelenek, tekkelerin kapatılması ve camii eksenli dini faaliyetlerin sınırlandırılmasıyla beraber cumhuriyet döneminde oldukça zayıflamıştır.⁸⁰

2021 Miraç Kandili'nde Ayasofya Camii'nde kadim Mi'râciyye geleneğinin tekrar canlandığı gözlemlenmiştir. Anadolu Ajansı'nın 10 Mart 2021 yılı Miraç Kandili haberinde aşağıdaki görsel ile program hakkında bilgiler sunulmuştur.

Şekil 2.10: Ayasofya Cami Mi'râciyye Programı 2021

Kaynak: A. A⁸¹ [21.03.2024]

⁸⁰ Mustafa İsmet Uzun, "Mi'râciyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara:TDV Yayınları,2020),30/135-140.

⁸¹ "Mi'râciyye geleneği Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi'nde Yaşatıldı", Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/miraciyye-gelenegi-ayasofya-i-kebir-cami-i-serifinde-yasatildi/2171784#!> [21.02.2024].

2.4.7. Temcîd

Sözlükte “tâzim ve senâ etmek” anlamındaki temcîd minarelerde ezandan ayrı olarak Allah’a yapılan dua, tazarru ve münâcâtlar hakkında kullanılır.⁸² Üç aylarda Receb’in ilk gecesiyle başlayıp ramazanın teravih kılınan ilk gecesine kadar yatsı namazının ardından, ramazanda ise sahurdan sonra müezzinler tarafından halkın iştirakiyle minarede okunurdu. Ayasofya camiinin yeniden ibadete açılmasıyla unutulmaya yüz tutmuş bu gelenekte 13 Nisan 2021 Ramazan ayının ilk günü yeniden ihya edilmiştir.

2.4.8. Hademe-i Hayrat

Hademe-i hayrat, Osmanlı Devleti'nde, hayır hizmetlerinde çalışan memurlar için kullanılmıştır. Bununla kastedilen, cami görevlileridir.⁸³ Osmanlı vakfiyelerinde Ayasofya Camii ve Selatin Camiler⁸⁴ için kaydedilmiş hademe-i hayrat vazifesi yapanlar için yirmi civarında görev bulunmaktadır. Bu görevler arasında imam, müezzin, vaiz, hatip, mevlithân, cüzhân, Cuma vaizi, aşırhân,⁸⁵ müsebbih, devirhân, sermahfil, na'thân, sûrehân, kelime-i tevhidhân, şerifehân ve noktacılar yer almaktadır.⁸⁶

⁸² Ubeydullah Sezikli, “Temcid”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları,2011),40/410-411.

⁸³ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, (Ankara: Gün Yayıncılık ,1998), 119.

⁸⁴ Osmanlılar döneminde padişahlar tarafından inşa ettirilen büyük camilere “selâtin camileri”, vezirler ve diğer devlet ricâli tarafından yaptırılan orta büyüklükteki camilere bânisinin adına izâfeten sadece cami, küçük olanlara da mescid denilmiştir (Arseven, I, 219).

⁸⁵ Muhammed Eroğlu, “Aşr-ı şerif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991),4/24.

⁸⁶ Ahmet Akgündüz vd., *Kiliseden Müzeye Ayasofya Camii*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2006), 136.

Özellikle Selatin camilerin vakfiyelerinde belirlenmiş sûreleri okumak için görevlendirilenlerin, cüzi bir ücret karşılığında bu vazifeyi yerine getirdiği bilinmektedir. Örneğin, Ayasofya Camii'nde öğle namazından sonra 20 cüzhân, Fatih Camii'nde her sabah namazından sonra 20 cüzhân ve Süleymaniye Camii'nde sabah, öğle ve ikindi namazlarında 120 cüzhân cüz okumak üzere görevlendirilmişlerdir. Ayrıca, cüz okuyanlar için iki "noktacı" da görevlendirilmiştir ki bu, okunan cüzlerin takibini yapmaları anlamına gelmektedir.⁸⁷

Bu görevler, sadece ibadet ve dinî hizmetlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumun manevi ihtiyaçlarını karşılamak ve sosyal dayanışmayı pekiştirmek için de önemli bir role sahipti. Her bir görev, Osmanlı toplumunun günlük yaşamında bir noktadan diğerine geçişinde yardımcı olmuş ve camiye olan bağlılığı ve rağbeti artırmıştır.⁸⁸

2-4 Ekim 2020 Tarihleri arasında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından organize edilen "Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Sempozyumu" programı bildirge kitapçığında Ayasofya Camii'ndeki Mevlidlerin irşâd ve toplumsal motivasyondaki eğitim vurgusunun öne çıkarıldığı görülmüştür. Hz. Peygamber'in doğumunu anlatan edebi bir tür olarak mevlid ve bestelenmiş mevlid metnini makamına ve usulüne uygun okuyan mevlidhanlıkla bağlantılı olarak, ilgili sempozyum makalesinde irşat ve dini motivasyon temaları kapsamında şu konulara temas edilmiştir.⁸⁹

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar Ayasofya Camii'nde okunan mevlitlerin mevlit icraları arasında müstesna bir değeri vardır. Bu dönemde okunan mevlitler, özellikle Ayasofya Camii'nde birçok vesilelerle kendisine yer bulmuş ve büyük bir ilgiyle takip edilmiştir. Öte yandan Ayasofya Camii, diğer dini ve törensel faaliyetler için önemli bir merkez görevi de üstlenmiştir. Nitekim Osmanlı döneminde saray ve halkın birlikte

⁸⁷ Murat Akgündüz, "Osmanlı Döneminde Camilerde Kur'an Okunmasıyla İlgili Görevliler", *Diyanet İlmî Dergi*. S.56, (Haziran 2020), 444.

⁸⁸ "20. Yüzyılda İstanbul'da Cami Musikisi ve Müezzinler", Z Dergisi, <https://www.zdergisi.istanbul/makale/20-yuzyilda-istanbulda-cami-musikisi-ve-muezzinler-375> [21.02.2024].

⁸⁹ İzmirli, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayasofya-i Kebir Câmii'nde Okunan Mevlidlerin Sembolik Değeri", 227-246.

katıldığı büyük törenler, Ayasofya'nın din ve kültür hayatındaki özel konumunu vurgulamaktadır.

Özellikle selatin camilerde padişah ve devlet ricalinin de katılımıyla gerçekleştirilen bu ve benzeri programlar, halk ile devlet arasında bütünleştirici bir görev üstlenmiştir. Hanefi-Matüridi eksenli Ehli Sünnet anlayışını benimseyen Osmanlı Devleti ve halkı, itikadi birliktelik için mevlit gibi icralara önemli bir hassasiyet göstermiştir.

Osmanlı döneminde Ayasofya'da gerçekleştirilen mevlitler; başta zaferler, savaşlar, vatan uğruna ölen şehitler ve kutsal geceler gibi çeşitli vesilelerle halkın dayanışmasını sağlamada etkin rol oynamış; kolektif bilincin sağlanmasında pay sahibi olmuştur.

2.5. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Ayasofya Camii'ndeki İrşat Faaliyetleri

Evliya Çelebi (Ö.1682) "Seyahatname" isimli meşhur eserinde Ayasofya Cami içerisinde gerçekleştirilen irşad faaliyetleriyle ilgili uzun anlatılar sunmaktadır. Cami içerisindeki ilim halkalarıyla hem şer'î ilimlerin hem de tasavvufî meclislerin irşad faaliyetlerine değinmiştir.

Sultan IV. Murad tarafından Ayasofya Camiine dört mermer mahfil inşa edildiği, müezzinler için ise ince sütun üzere mahfil oluşturulduğu ifade edilir. Aktarımına göre "Her gün sekiz farklı şeyh, vâizlere öğüt vermek için görevlendirilmiştir. Bu şeyhler arasında Kadızâde, Üsküdarî Mahmud Efendi, Cerrahpaşa Şeyhi İbrahim Efendi, Sivasî Abdülmecid Efendi, Kudsî Efendi, Tercüman Şeyhi Ömer Efendi ve Büyük Şeyh Emir İştibî gibi dinî meselelerde zorlukları aşan âlim ve fâzıl kişiler bulunmaktadır."⁹⁰

Evliya Çelebi "Her gün yetmiş yerde ders hocaları, Allah rızası için ders verir ve bu mekân, bilim öğrenme yeri olarak da önem taşır. Cami, kalabalık cemaatten hiçbir zaman boş kalmaz." demektedir.

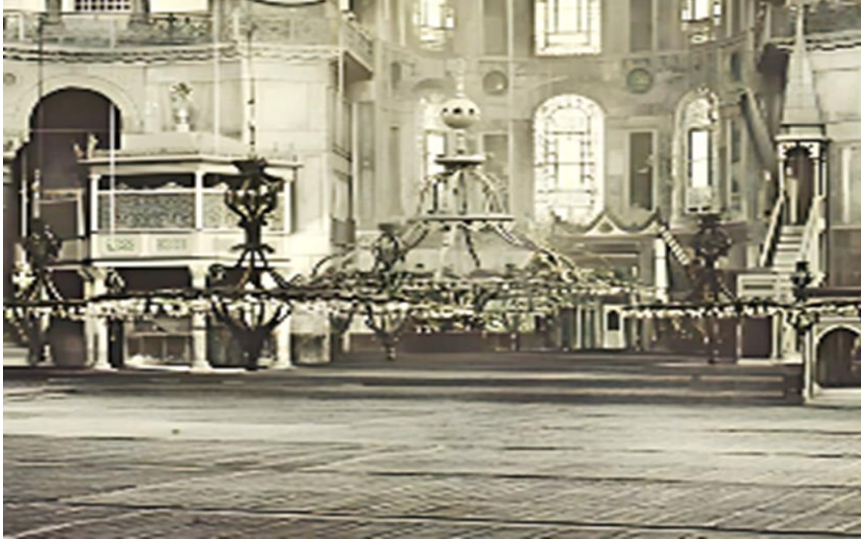
⁹⁰ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Seyahatname*, Der: Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 91.

Yine Çelebi “İlk olarak imamlar, hatipler, şeyhler, devirhanlar,⁹¹ ders-iâmlar, öğrenciler, müezzinler, eczâhanlar, muarrifler, tesbihçiler, naathânlar, kapıcılar ve kayyımlar olmak üzere toplamda 2.000 kişilik bir hizmet ekibi bulunmaktadır” demekte ve cami içi irşâd faaliyet görevlilerinin hizmet ağının zenginliğini dile getirmektedir.

Evliyâ Çelebi ilaveten Ayasofya Camiinde manevi makamlardan bahsetmektedir. Bu makamların camiye olan rağbeti arttıran bir aksiyon sebebi olduğuna dikkat çekmektedir. Bu rağbeti iyi değerlendiren cami görevlileri ilgili alanları ilim halkalarına çevirmişlerdir. Bu ilim halkalarının kimisinde ulemanın sohbetleri icra olurken kimisinde de mutasavvıflarla seyr-i sülûk halkalarının icra edildiği anlaşılmaktadır. Makamlar hakkında verilen bilgiler ise şu şekildedir:

Hz. Hızır (ö.?) Makamı: Kubbenin ortasındaki altın top altı Hızır Makamıdır, zira o nurlu kubbe Hz. Risâlet'in mübarek ağzı suyuyla nizâm ve intizâm bulmuştur. Nice bin aziz kimselerin Hızır ile bu mübarek makamda müşerref oldukları defalarca tespit edilmiştir.

⁹¹ Devirhan: Vâkıfın şartı gereği Cuma veya belirlenen herhangi bir gün öğle namazlarından evvel Mülk sûresi veya başka bir sûre-i şerife okuyan zattır. Devir ve teselsül suretiyle okunmak mülahazasıyla buna devirhânlık denmiştir. Sûrelerin okunmasını müteakip vakıflara ve genellikle mü'min ve mü'minâta Allah'tan mağfiret ve selâmet niyaz olunur. (bkz: <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu#dic5>).

Şekil 2.11: Ayasofya Altın Top Mahlaslı Avize

Kaynak: İ.Ü. Katalog Cami⁹² [01.03.2024]

Hz. Süleyman (ö. M.Ö. 930) Makamı: Minberin sağ tarafındaki yeşil mihrap Süleyman Makamıdır ki ilk defa Ayasofya yerinde eski ibadetgâh olan o yerdir. Hâlâ nice kimseler teheccüd, işrâk, evvabin namazını orada kılarlar.

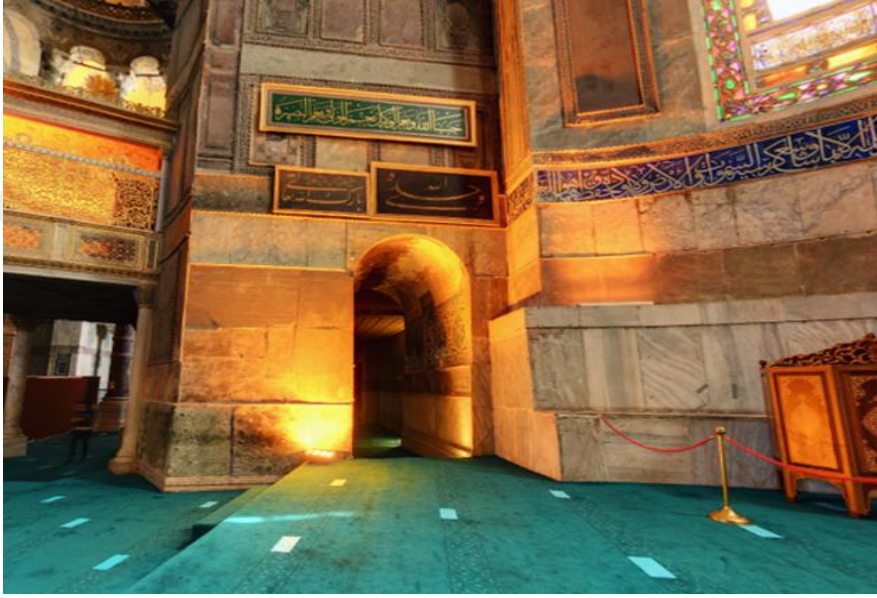
⁹²Abdullah Freres, “Ayasofya Cami İçi”, İstanbul Üniversitesi Dijital Kütüphane, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90588---0005.jpg> [01.03.2024].

Şekil 2.12: Hz. Süleyman Makamı(üstte), İç Alan Çinili Kısım(altta)

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur, Çinili Levha (Fotoğraf, 2024)

Ebû Eyyûb el Ensârî (ö.674) makamı: Hicret'in elli ikinci yılında, yani 672 yılında, kumandan olarak İstanbul'a gelen Ebû Eyyûb el Ensârî'nin Ayasofya içinde iki rek'at namaz kıldığı yer olarak bilinir. Bu yer, bugün Eyüp Sultan makamı olarak tanınır ve Terlerdirek'in kiblesindeki mihrapta yer alır. Bu makam, beş vakit namazda cemaat tarafından hala boş bırakılmamaktadır ve dindarlar tarafından mübarek gecelerde itikâf için tercih edilen bir yerdir.

Şekil 2.13: Eyyûb Sultan Makamı.

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2.14: Terlerdirek

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur, Terlerdirek (Fotoğraf, 2024)

Hz. Ömer b. Abdulaziz (ö.682) makamı: Hicret'in doksan yedi yılında, yani 715-16 yıllarında, kumandan olarak İstanbul'a gelen Abdülaziz oğlu Ömer'in Ayasofya'nın batı tarafında yeşil mihrap dibinde ibadet ettiği yer olarak bilinir ve hala bu isimle anılmaktadır.

Şekil 2.15: Yeşil Mihrab Mahalli

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur, Yeşil Mihrab (Fotoğraf, 2024)

Hz. Mesleme (ö.738) makamı: Emevi komutanlarından Hz. Mesleme b. Abdulmelik hakkında olan bu yer için şöyle demektedir. “Hz. Mesleme, Muâviye döneminde kumandan olarak İstanbul’a gelmiş ve Ayasofya’da Üçbucak adı verilen yerde ibadet etmiştir. Bu ibadetin yapıldığı yer, Hz. Mesleme makamı olarak anılmaktadır.

Harun Reşid (ö.809) makamı: Hicret’in 258’inde, yani 872 yılında, Harun Reşid’in Kostantiniyye’ye ikinci gelişinde, Yağfur Kral’ını Ayasofya çanlığına asarak, Ayasofya içinde kible tarafında Meyyit kapısı içinde Süleyman Peygamber kiblesinde ibadet ettiği yer olarak bilinir ve Halife Harun Reşit makamı olarak anılmaktadır.

Şekil 2.16: Meyyit Odası

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur, Meyyit Odası İç Kapı (Fotoğraf, 2024)

Seyyid Battal Gazi (ö.740) Makamı: Göklere baş çekmiş çanlığa çıkıp ibadet etmiştir.

Baba Cafer Sultan (ö.807) Makamı: Harun Reşid halifeliğinde elçilik ile gelmiştir.

Şeyh Maksud (ö.?) Makamı: Sultan Baba Cafer'in arkadaşı olup ikisi kral izniyle Ayasofya'nın doğu tarafında Türbe kapısı içindeki köşede ibadet etmişler.” demektedir.

Şekil 2.17: Türbe Kapısı

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur, Türbe Kapısı (Fotoğraf, 2024)

İskender-i Zülkarneyn Makamı: Hâlâ yüksek minber İskender Makamı üzere İskender şeddi gibi yapılmıştır.

Kırklar Makamı: Müezzinler mahfilinin güney tarafına yakın yeşim, somaki, yerekânî ve türlü türlü mermer ile yeri kırk adet yuvarlak taşlar ile döşenmiş bir makamdır ki nice kimseler kırkları orada bulmuşlardır.

Şekil 2.18: Kırklar Makamı (Omphalion)

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur, Omphalion (Fotoğraf, 2024)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ TÜRKİYE’SİNDE AYASOFYA CAMİİ TEBLİĞ VE İRŞAT FAALİYETLERİ

3.1. Cumhuriyetin İlk Döneminde Ayasofya Camii

Ayasofya, İstanbul'un sembolik yapılarından biri olarak uzun bir tarihe şahitlik etmiştir. Yaklaşık on beş asır boyunca farklı medeniyetlerin ve kültürlerin izlerini taşıyan bu eşsiz yapı, özellikle 20. yüzyılın başlarında önemli bir odak noktası haline gelmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Ayasofya Caminde yapılacak restorasyon ve bakım çalışması için görevlendirilen Bizans Tarihi araştırmacısı Whittmore, Ayasofya'nın paha biçilmez mozaiklerini restore eden Amerikalı olarak bilinmektedir.⁹³

Şekil 3.1: 1940'ta Ayasofya Mozaikleri ve Thomas Whittmore⁹⁴

Kaynak: <https://youtu.be/d5UpkQ-tw3g?si=8gdgRyR9Fw0lcycz> [21.03 2024]

Ayasofya'nın camiden müzeye dönüştürülme süreci, bu dönemdeki siyasi değişimlerin bir yansıması olarak incelenebilir. Bu bağlamda, 24 Kasım 1934'te alınan Bakanlar

⁹³ John Burger, <https://aleteia.org/2020/07/16/the-american-who-restored-the-priceless-mosaics-of-hagia-sophia> [01-09-2024]

⁹⁴ Yusuf Halaçoğlu, “1940’da Ayasofya Mozaikleri ve Thomas Whittmore”, https://youtu.be/d5UpkQ-tw3g?si=0RXOxk8_97uL5aRB, 00:03:12 - 00:03:50 [21.03.2024].

Kurulu kararıyla, Ayasofya Camii müzeye çevrilmiş, her türlü tebliğ ve irşad faaliyetleri akamete uğramıştır.⁹⁵

3.2. Ayasofya'nın Yeniden Camiye Tahvili

Yaklaşık 86 yıl boyunca müze olarak kullanılan ve Topkapı Sarayı kapısı tarafında kalan hünkâr kasrı bölümünde sınırlı bir şekilde ibadet yapılabilen Ayasofya Camii, bu süreç boyunca halkın daima teveccüh gösterdiği ve çeşitli protesto, gösteri, miting ve benzeri faaliyetle camiye tahvil edilmesini talep ettiği kutsal bir mekân olarak varlığını devam ettirmiştir. 4 Nisan 1988 tarihli ve 7163 sayılı yazı ile Ayasofya Camii imamlığına Mahmut Toptaş atanmış, fakat o dönem Ayasofya Camii kapalı olduğu için Eminönü camilerinde vaiz olarak görevlendirilmiştir. Daha sonra 1 Şubat 1991 yılında caminin dışında, Osmanlı'nın ilavesi yüz metre karelik bir yeri ibadete açılır ve Toptaş bu küçük yerde imamlık yapmaya başlar. Toptaş, 16 Mayıs 1991 tarihinde ise Ayasofya'daki görevinden ayrılır.⁹⁶ Mahmut Toptaş, Ayasofya Camisi'ne olan hasretini şu ifadeler ile anlatmıştır:

Camiyi göreceksin ama giremeyeceksin dediler. Etrafında dolaşacaksın ama içinde namaz kılamayacaksın dediler. Otuz milyonduk o zaman. Kırk, elli, altmış milyon olduk hasret çeken sayısını çoğalttık, hasret çeken sayısınca yüreklerimizde hasretimiz arttı. Üniversite yılları boyunca her okuldan yiğit delikanlılarımız 'Zincirler kırılacak, Ayasofya açılacak' sloganıyla yürüdüler. Ayasofya'nın anahtarının Parlamentoda olduğuna karar verdiler ve oraya koştular. Gidenden hiç hayırlı haber gelmedi.

Ayasofya'yı görüyoruz ama içine giremiyoruz. Halkın hasretine dünya Müslümanlarının hasreti de eklendi. Suçsuz yere yıllarca hapis yatan ama haklılığın verdiği güçle zalimlere boyun eğmeyen yiğidin serbest bırakılırken kelepçesinin çözülmesi gibi geldi Ayasofya'nın kapılarını bütün dünya Müslümanlarının namaz kılmasına açılması.

⁹⁵ Akgündüz., 49.

⁹⁶ Muhammed Enes Can, Ayasofya Cami eski imamlarından Toptaş: Minareler ezana, mihrap imama kavuştu, <https://www.aa.com.tr/tr/ayasofya-camii/ayasofya-cami-eski-imamlarindan-toptas-minareler-ezana-mihrap-imama-kavustu/1907624> [01.09.2024].

Değişen siyasi konjonktürle birlikte, Ayasofya Camii ile Sultanahmet Camii'nde karşılıklı ezan okunması, hünkâr kasrının mescid olarak daha aktif kullanılması ve Ayasofya Camii içerisinde çeşitli programlar vesilesiyle düzenlenen, fakat toplu olmayan icralar ile beraber mabedin içerisindeki dini çalışmalar günden güne çoğalmıştır.

Netice itibariyle 10 Temmuz 2020'de Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın imzasıyla⁹⁷ Ayasofya'nın camiye dönüştürülüp tekrar ibadete açılması, tarihi-kültürel bir dönemeç olarak Türkiye'nin ve dünya kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Bu önemli adım, Türkiye'nin bu manevi mirasına sahip çıkma ve bu mirası yaşatma iradesinin bir ifadesidir.

Necip Fazıl Kısakürek'in (ö.1983) bu manayı anlattığı meşhur Ayasofya Hitabesinden⁹⁸ bir bölüm şöyledir:

Bana öyle geliyor ki, yalnız mânayı anlasak, yalnız onu yerine getirebilsek, Ayasofya'nın kapıları sabır taşı gibi çatlar, kendi kendisine açılır. İsterse açılmasın; ondan sonra her şey, küçük bir tatbikat işinden ibaret kalır. Gençler! Bugün mü yarın mı bilemem. Fakat Ayasofya açılacak. Türk'ün bu vatanda kalıp kalmayacağından şüphesi olanlar Ayasofya'nın da açılıp açılmayacağından şüphe edebilir. Ayasofya açılacak. Hem de öylesine açılacak ki, kaybedilen bütün manalar zincire vurulmuş, kan revan içinde masumlar gibi ağlaya ağlaya üstünü başını yırtta yırtta onun açılan kapılarından dışarıya vuracak.

Ayasofya'nın, 86 yıl sonra tekrar cami olarak açılması aslında bir anlamda geçmişle gelecek arasında köprü kurma çabasını ortaya koymaktadır. Ayasofya'da 24 Temmuz

⁹⁷ Aylin Dal, "Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi hakkında Bakanlar Kurulu Kararı Alındı", Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ayasofyanin-camiye-donusturulmesi-hakkinda-bakanlar-kurulu-karari-alindi/1892751> [25.03.2024].

⁹⁸ Mustafa Kılınç, "Ayasofya Hitabesi". https://youtu.be/0TfMfrVFtbg?si=b7DU_imo1T-n33an [25.08.2024]

2020 Cuma Namazının edasıyla,⁹⁹yeniden asli fonksiyonuna kavuşmuş ve İslâm dünyasının en önemli camilerinden biri olarak hizmet vermeye başlamıştır.

Bu adımın atılmasında Türkiye'nin milli iradesi ve halkının beklentileri ön plandadır. Aynı zamanda, bu kararın alınmasıyla, Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenlik haklarına da vurgu yapılmıştır.

Ayasofya'nın cami olarak açılması, sadece bir yapıyı ibadete açmakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin dinî ve kültürel zenginliğini ve çeşitliliğini gösteren bir simge haline gelmiştir. Bu adım, Türkiye'nin birçok siyasi ve dini görüşten insanı bir araya getirmiş ve ortak değerler etrafında birleştirmiştir.

3.3. Günümüz Ayasofya Camii Tebliğ ve İrşat Faaliyetleri

Müzeye çevrildiği 1947 yılından itibaren içerisinde dini faaliyetlerin yapılması ortadan kaldırılmış ve ibadethane hüviyeti yerine başka bir kimlik konulmak istenmiş olan Ayasofya'da tebliğ ve irşat çalışmaları uzun bir süre boyunca kesintiye uğramıştır. Kimi rehberlik çalışmaları ise oldukça sınırlandırılmış anlatılara dayalı faaliyetler şeklinde yapının müze ziyaretleri esnasında gerçekleştirilebilmiştir. 1971 yılında sözlü bir emir ile Ayasofya'nın Osmanlı döneminde yaptırılan bir eklentisinde Mahmut Toptaş tarafından namaz kıldırılmaya başlanmış ve tebliğ faaliyetlerinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu görevi izleyen süreç 1991 senesinde resmiyet kazanmış ve Ayasofya'nın sultan mahfili giriş bölümü resmi karar ile ibadete açılmıştır. Özellikle Mahmut Toptaş'ın gayretleri ve vaazları ile tebliğ faaliyetleri yürütülmeye çalışılmıştır. Devam eden çalışmaların ve halkın yoğun isteği ile Ayasofya Camii 2020 senesinde eski ve asli kimliğine geri döndürülerek tekrar cami statüsüne alınmıştır.

⁹⁹ “Ayasofya'da Cuma Namazı Kılındı”. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/121368/ayasofyada-cuma-namazi-kilindi.html> [25.03.2024].

Böylece Ayasofya merkezli tebliğ ve irşat faaliyetleri için daha geniş çaplı bir dönemin önü açılmıştır.

3.3.1. Mihrabiye

Cami vazifelerinin en önemli safhalarından biri olan mihrabiye, ekseriyetle namaz akabinde mihrapta imam tarafından icra edilen tilavet, dua ve başta ilmihal dersleri olmak üzere çeşitli dini görevleri ifade etmektedir. Mihrabiye'nin en önemli unsurlarını ise tilavet ve bu tilavetten sonra okunan bölümle ilgili verilen bilgiler oluşturmaktadır. Bu anlamda genellikle cemaatle kılınan namazlardan sonra veya çeşitli toplantılarda ibadet maksadıyla yapılan tilavetlerde okunan on ayet veya orta uzunlukta yaklaşık on ayetlik bölüme ise aşır veya aşrı şerif adı verilir. Camilerde namazlardan sonra mihraptan okunan aşır mihrabiye olarak isimlendirilir. Aşır sesli olarak ve makamla okunur. Aşır okumaya istiâze ve besmele ile başlanır. Sonunda “sadekallahü'l-azîm” (En büyük olan Allah doğru söyledi) cümlesi söylenir. Ardından es-Saffat Suresinin 180-181 ve 182. ayetleri okunur. Ardından “el-Fatiha” denilir.¹⁰⁰ Ülkemizde yaygın bir şekilde yatsı namazından sonra Bakara Suresinin son iki ayeti; sabah ve akşam namazlarından sonra ise Haşr Suresinin son üç ila beş ayetleri mihrabiye olarak okunmaktadır.¹⁰¹

Aşır, mümkün olduğunca Kur'an-ı Kerim'e uygun, sade ve temiz nağmelerle okunmalı aynı nağme motifleri her duruşta tekrarlanmamalıdır. Kur'an-ı Kerim kendine has olan ahenk ve tecvid bütünlüğü içerisinde okunmalı, Kur'an ruhuyla bağdaşmayan aşırı teganni, okuyuşu boğacak ağır nağmeler ve manaya değil makama göre yapılan usullerden uzak durulmalıdır.¹⁰² Kur'an'ın güzelliğini en iyi şekilde yansıtmak ve dinleyicilerin üzerinde derin bir etki bırakmak için, güzel bir sesle ve doğru bir okuyuşla tilavet edilmelidir. Tilavet sırasında tecvit kurallarına kesinlikle

¹⁰⁰ Abdulkerim Bakır, “Dini Hizmetlerde Cami Musikisi”, <https://www.abdulkerimbakir.com/wp-content/uploads/2022/05/11.-Sinif-Hitabet-ve-Mesleki-Uygulama-Dini-Hizmetlere-Cami-Musikisi-4.-Unite-Ders-Notu.pdf>. [25.03.2024].

¹⁰¹ Mustafa Kara ve Mehmet Çolakoğlu, “Kur'ân-ı Kerîm'den Aşr-ı Şerîf Seçimi ve Tilâvet Esnasında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar”, *YDÜ İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*. C. 6, S. 1, (2020): 106.

¹⁰² İbrahim Burak Kızılkaya, “Kırâat İlminin Günümüz Problemleri (Teganni Örneği)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Y.B.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022): 102.

riayet edilmelidir. Kur'an-ı Kerim'in belirli bölümleri olan aşırıların okunmasında, o kısmın anlamını bilmek önemlidir ve okuma sırasında sesin tonunu yükseltip alçaltırken bu anlam göz önünde bulundurulmalıdır.

Ayrıca önemli bir husus olarak; Türkiye'nin en çok yerli ve yabancı turistinin uğrak yeri olan Ayasofya Camii'nde öğle ve ikindi namazlarının ardından okunan mihrabiye sonrası Türkçe meali verildiği gibi İngilizce olarak da okunan kısımların mealleri verilmektedir.

3.3.2. Hutbeler

Hutbe, cuma ve bayram namazlarında camide okunan, dinî, ahlâkî, sosyal ve güncel konuları içeren bir konuşmadır. Hutbe, İslâm'ın ilk dönemlerinden beri önemli bir ibadet, eğitim ve iletişim aracı olarak kullanılmıştır.¹⁰³

Ayasofya gibi Selâtin Camilerde cuma günleri irad edilen hutbe özellikle gayrimüslim ziyaretçiler için oldukça etkileyici olmaktadır. Emrah İstek'in 100 Seyyahın Gözüyle Ayasofya adlı eserinde, bu konuyla alakalı dikkat çekici anekdotlardan birinde Ayasofya'da bir cuma vaktinden şöyle bahsedilmektedir¹⁰⁴:

1893 yılında İstanbul'da bulunan ve Ayasofya'da kılınan Cuma namazını mabedin üst katında izleme fırsatı bulan Georgina A. Müller adlı seyyah bu namazı şöyle tarif etmiştir: "İbadet başladı. Bir nevi alçak sesle dua okuma

¹⁰³ Mustafa Baktır, "Hutbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları,1998), 18/425.

¹⁰⁴ Emrah İstek, *100 Seyyahın Gözüyle Ayasofya*, (İstanbul: Beyan,2021),109-110.

şeklindeydi; imam yüksek bir platform üstünden Kur'an okuyarak cemaati idare ediyordu. Önümüzde ibadet edenleri seyretmek çok etkileyiciydi; Allah adı zikredildiğinde yere secdeye yatıyor, belli zamanlarda başlarını sağa veya sola çeviriyorlar yahut tekrar ayağa kalkıp ibadet eder pozisyonda ayakta duruyorlar, eller, avuç içleri aşağı gelecek şekilde, sanki bir kitap gibi yan yana konuyordu. Bir süre sonra Hatip veya Cuma vaizi basamakları tırmanıp minber veya kürsüye çıktı. Yüzü cemaate dönük olarak Cübbesi satenden, ezilmiş çilek rengindeydi; başında beyaz bir sarık vardı, elinde kınından çıkartılmış bir kılıç tutuyordu. Her iki yanında da fethin sembolü olan birer sancak asılıydı. Bir kez daha hitap sonunda- ki buna yalnızca bir dua denemezdi- geniş cemaat secdeye yattı, alınlar yere değdikten sonra oturur hale geçtiler, başları önce sağa sonra sola çevirdiler ve ibadet sona erdi.

Ayasofya Camii, 24 Temmuz 2020 Cuma günü ilk hutbenin Diyanet İşleri Başkanı Prof.Dr. Ali Erbaş tarafından elinde kılıçla birlikte irad edilmesiyle yeniden ibadete açılmıştır.¹⁰⁵ Bu hutbede Ayasofya, fethin nişanesi, Fatih'in emaneti, İslam'ın şanlı mabedi olarak tanıtılmış, caminin ibadete açılmasının milletin hasretini sona erdirdiği belirtilmiştir. Ayrıca, hutbede, Ayasofya'nın ilmî ve manevî kimliğine uygun şekilde hizmet vermesi, caminin tüm insanlığa hayır ve bereket getirmesi, camiye gelenlerin Allah'ın rahmetine nail olması için dua edilmiştir. Hutbe, cemaatin coşkulu katılımıyla gerçekleşmiş ve tarihi bir an olarak kayıtlara geçmiştir. Müslümanlar bir şehri savaşa fethettikten sonra, oranın en büyük mabedinde kılıçla hutbe okutmuşlar ve fetih mesajı vermişlerdir. Prof.Dr Ali Erbaş ta kılıçla hutbeye çıkarak, Ayasofya'nın yeniden camiye çevrildiği mesajını vermiştir.¹⁰⁶

Açılıştan sonra Ayasofya camiinde okunan hutbeler ayrı bir anlam kazanmıştır. Arapça ve İngilizce olmak üzere farklı dillere de yer verilerek hutbenin yabancı ziyaretçiler tarafından da anlaşılabilmesine olanak sağlanmıştır. Bu manada Ege Taha Karasu isimli İmam hatip öğrencisi cuma hutbesini İngilizce, Türkçe, Arapça ve Japonca

¹⁰⁵ Kaan Bozdoğan, "Ayasofya Caminde İlk Hutbe", <https://www.aa.com.tr/tr/ayasofya-camii/ayasofya-i-kebir-cami-i-serifinde-86-yil-sonra-ilk-hutbe-okundu/> [1921074 23.03.2024].

¹⁰⁶ Hikmet Faruk Başer,Ziya Kazıcı, *Kılıçla hutbe geleneği oranın savaşa fethedildiği anlamına geliyor*, <https://www.aa.com.tr/tr/ayasofya-camii/prof-dr-ziya-kazici-kilicla-hutbe-gelenegi-oranin-savasla-fethedildiği-anlamına-geliyor/1921902> [20.07.2024]

olmak üzere dört dilde okumuş ve oldukça dikkat çekmiştir¹⁰⁷. Ayrıca hutbelerin işitme engelliler tarafından da anlaşılabilir olması için İstanbul Müftülüğü tarafından “İşaret Dili” hizmeti sunan personel görevlendirilmiştir.

3.3.3. Tefsir, Kıraat, İlim Hikmet, Sahih-i Buhari ve Şifâ-i Şerif Dersleri

Sahih-i Buhari Dersleri, İslam'ın en önemli hadis kaynaklarından biri olan Sahih-i Buhari'nin incelenmesi, açıklanması ve yorumlanması amacıyla yapılan bir ilmî faaliyettir. Bu dersler, İslam tarihinde uzun bir geleneğe sahip olup, özellikle M. Emin Saraç (ö.2021) Hocaefendinin riyasetinde Fatih Camii'nde son yıllara kadar devam etmiştir. Sahih-i Buhari Dersleri, hadis ilminin yanı sıra fıkıh, tefsir, kelam, tasavvuf, edebiyat, tarih gibi pek çok alanda bilgi ve birikim sunmaktadır.

Ayasofya Camii, 2020 yılında yeniden ibadete açıldıktan sonra Sahih-i Buhari derslerine de ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Bu dersler Şubat 2024 güncel bilgisiyle her cumartesi öğle namazı sonrası, Ayasofya Camii kütüphanesi önünde, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Halil İbrahim Kutlay tarafından verilmeye devam etmektedir. Dersler, Sahih-i Buhari'nin Kitabül-Edeb bölümünden başlayarak, hadislerin metinleri, isnatları, ravileri, anlamları, fıkıh ve ahlak açısından değerlendirmeleri, günümüz hayatına uygulamaları gibi konuları kapsamaktadır.

Dersler, cemaatin yoğun ilgisi ve katılımıyla gerçekleşmekte olup ayrıca internet üzerinden canlı yayınlanarak geniş bir kitleye ulaşmaktadır. Sahih-i Buhari Dersleri, Ayasofya Camii'nin ibadet kültürünün önemli bir parçası haline gelmiş ve caminin ilmî ve manevî kimliğini güçlendirmiştir. Benzeri şekilde Ayasofya Camii'nde dönemin İstanbul Müftüsü, Marmara İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mehmet Emin Maşalı tarafından tefsir dersleri, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mehmet Boynukalın tarafından Şifa-i Şerif dersleri,

¹⁰⁷ Zeynep Karçığa, Marmara İHL öğrencisinin dört dilde okuduğu Gazze hutbesi takdirle karşılandı, <https://www.yenisafak.com/hayat/ayasofya-camiinde-hafizlarin-icazet-heyecani-marmara-ihl-ogrencisinin-dort-dilde-okudugu-gazze-hutbesi-takdirle-karsilandi-4626157> [07.06.2024].

İstanbul İlahiyat Fakültesi emekli Öğretim üyesi Prof. Dr. Kerim Buladi ve Haseki eğitim merkezi emekli öğretim görevlisi Ali Rıza Temel tarafından her öğlen namazı öncesi vaazu nasihat yapılmış ve yoğun ilgiyle takip edilmiştir. Bunun yanı sıra Ayasofya Camii imam hatiplerinden Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet Emin Ay tarafından her cuma ilim ve hikmet dersleri yapılmakta, diğer imam hatiplerden Bünyamin Topçuoğlu ile Ferruh Muştuer tarafından kıraat ve tecvit alanlarında aktif şekilde dersler yapılmakta ve bu derslerin kayıtları sosyal medya platformları aracılığıyla birçok kimseye ulaştırılmaktadır. Ayasofya Camii'nde yapılan Kıraat derslerinden bir bölüm aşağıda görülmektedir.

Şekil 3.2: Ayasofya Camiinde Toplu Kıraat Dersleri

Kaynak: <https://youtu.be/Ol3mjnSe6J4> [01.09.2024]¹⁰⁸

Ayrıca caminin bir diğer imamı İbrahim Yavaş ise, camide tilâvet edilen mihrabiyelelerin ve irad edilen hutbelerin ingilizce açıklamalarını yapmaktadır.

3.3.4. Ayasofya Camiinde Kıraat ve Hafızlık İcazet Merasimleri

Kıraat ilminde icâzet, Kur'an lafızlarının usulüne uygun bir üslûpla okunması açısından okuyucuda bulunması gereken niteliklerin mevcudiyetini belirten yazılı yeterlilik belgesi anlamındadır.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Bünyamin Topçuoğlu, Ayasofya Camiinde Toplu Kıraat Dersleri, <https://youtu.be/Ol3mjnSe6J4> [01.09.2024]

¹⁰⁹ Mehmet Ali Sarı, "İcâzet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul:TDV Yayınları,2000),21/400-401.

Dr. Mehmet Ali Sarı'nın kıraat meclislerini anlattığı şu bölüm dikkate değerdir:

Bu merasimler Osmanlılar'da zaman içinde gelişerek belli bir şekil almış ve gelenek günümüze kadar devam etmiştir. Buna göre Camide öğleden önce cemaat huzurunda yapılan bu törende reîsü'l-kurrâ mihrabın önüne konan kürsüye oturur. En yaşlı kıraat üstatlarından başlanarak reîsü'l-kurrânın sağında ve solunda hilâl şeklinde bir oturma düzeni oluşturulur. Hilâl uçlarındaki genç okuyuculardan başlanarak sağlı sollu tilâvet edilir; reîsü'l-kurrânın bitirilmesini istediği âyetin sonunda eliyle kürsüye vurması üzerine âyetin son cümlesi birlikte okunarak diğer okuyucuya geçilir. Sağdan ve soldan birer veya ikişer yaşlı üstat da indirâc (cem') metoduyla birkaç âyet kıraat ettikten sonra sıra icâzet verilecek kişiye gelir. Huzura gelip reîsü'l-kurrânın elini öperek yüzü ona dönük şekilde oturan talip, İhlâs sûresinden başlayıp Nâs sûresinin sonuna kadar kırâat-i aşereye göre ve indirâc usulüyle tilâvet eder. Önceden hazırlanan icâzetnâme metni mücîz veya onun uygun göreceği bir kişi tarafından yüksek sesle okunduktan sonra yapılan bir dua ile merasim sona erer.¹¹⁰

Ayasofya Camii yeniden ibadete açıldıktan sonra, icâzet merasimlerinin aranan mekânı haline gelmiş ve çok sayıda icâzet merasimine ev sahipliği yapmıştır. Aşağıdaki şekilde bu merasimlerden biri görülmektedir.

¹¹⁰ Sarı, "İcâzet", 21/400-401.

Şekil 3.3: Ayasofya Camiinde Hafızlık Merasimi¹¹¹

Kaynak: Zeynep Karçığa, [07-06-2024]

3.3.5. Sabah Namazı Buluşmaları

Sabah Namazı buluşmaları, Sabah Namazı cemaatle eda edildikten sonra, zikir, tesbihat, Kur'an Tilâveti, sohbet ve nihayetinde dua ile, birlik, beraberlik ve kardeşlik duygularının pekiştirildiği programlar olarak adlandırılmaktadır. Özellikle gençlerimizde ibadet bilincinin oluşması, toplum ve cemaat şuurunun artması amacıyla yapılan sabah namazı buluşmaları, gençlerimiz üzerinde olumlu etkiler bırakmakta, manevi gelişimlerine katkı sağlamaktadır. Bu minvalde Ayasofya Camiinde her cumartesi ve pazar sabahı, Sabah Namazı buluşmaları yapılmaktadır. Aşağıdaki şekilde 1 Ocak 2023'teki bir sabah namazı buluşması görülmektedir.¹¹²

¹¹¹Zeynep Karçığa, "Ayasofya Camiinde Hafızlık Merasimi"

<https://www.yenisafak.com/hayat/ayasofya-camiinde-hafizlarin-icazet-heyecani-marmara-ihl-ogrencisinin-dort-dilde-okudugu-gazze-hutbesi-takdirle-karsilandi-4626157> [07-06-2024]

¹¹² Muhammed Gencebay gür, "Ayasofya Camii'nde Gençlerle Sabah Namazı Buluşması", <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/diyanet-isleri-baskani-erbas-ayasofyada-genclerle-sabah-namazinda-bulustu/2777221> [01-01-2023].

Şekil 3.4: Ayasofya Camii Sabah Namazı Buluşması

Kaynak: Muhammed Gencebay Gür, [01-01-2023]

3.3.6. Ayasofya Camii Rehberlik Hizmetleri

Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi ibadete açıldığı 24 Temmuz 2020'den itibaren dört yıl boyunca yaklaşık yirmibeş milyon yerli ve yabancı ziyaretçiyi ağırlamıştır.¹¹³ Ziyaretçi sayısının çok yoğun olması, birtakım ihtiyaçları da beraberinde getirmiştir. Bu ihtiyaçlar, camiye gelen misafirlerin, cami adabına uygun kıyafetlerle girmelerinin sağlanması, camiyle alakalı sağlıklı ve doğru bilgiye ulaşmak, İslâmofobinin zirve yaptığı bugünlerde, İslâmın doğru şekilde tanınmasını ve anlaşılmasını sağlamak, yine İslâm ve müslümanlarla alakalı olumsuz önyargıların kırılmasını sağlamak gibi önemli başlıklar altında toplanabilir. Bu minvalde Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde faaliyet gösteren cami rehberleri marifetiyle hem vatandaşlara hem de tarihi camiyi ziyarete gelen turistlere 'rehberlik' hizmeti verilmeye başlanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı İstanbul İl Müftülüğü bünyesinde dört cami rehberi ataması gerçekleştirilerek, ziyaretçilere tebliğ ve irşâd faaliyetlerine başlanmıştır. Ayasofya'daki cami rehberlerinin, İngilizce, Almanca, Rusça, Arapça biliyor olmaları, ayrıca dini bilgi ve birikimleriyle yabancılara yaptıkları sunum ve anlatımların

¹¹³ Hikmet Faruk Başer, *Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi ibadete açıldığından beri yaklaşık 25 milyon ziyaretçi ağırladı*, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/ayasofya-i-kebir-cami-i-serifi-ibadete-acildigindan-beri-yaklasik-25-milyon-ziyaretci-agirladi/3282845> [23.07.2024]

ardından Ayasofya ile İslam'a yönelik önyargıların, ciddi oranda azaldığı veya ortadan kalktığı görülmüştür.¹¹⁴

Cami rehberlik hizmetleri, kişilerin İslâm'ı seçme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır.¹¹⁵ Bu hizmetler, kişilere doğru bilgi sağlama, manevi destek verme, rol model olma, rehberlik ve destek sunma gibi farklı yollarla etkide bulunabilmektedir. Bu etkileşim sayesinde Ayasofya Camii'nin ibadete açıldığı günden Şubat 2024 tarihine kadar cami İmam hatiplerinin de iştirakiyle yüzün üstünde ihtida merasimi gerçekleştirilmiştir.

3.3.7. Ayasofya Camii'nde İhtidâ Merasimleri

Arapça'da “doğru yolu bulmak, gerçeğe ulaşmak, yol göstermek” anlamlarına gelen, h-d-y kökünden türetilmiş olan ihtidâ, “herhangi bir inancı bulunmayan veya başka bir dine mensup olan bir kişinin Müslüman olması” demektir.¹¹⁶ İhtidâ eden kimseye mühtedi denir. Bir kişinin mühtedî sayılması için, Allah'ın varlığına ve birliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine, Kur'an'ın Allah tarafından indirilen hak kitap olduğuna ve diğer iman esaslarına inanarak kelime-i şهادet getirmesi gerekmektedir.¹¹⁷

İnşa edildiği 537 senesinden İstanbul'un Fethedildiği 1453 senesine kadar kilise olarak kalan Ayasofya'nın fetihle beraber camiye tahvil edilmesiyle mabed ayrı bir anlam kazanmıştır. Cami bu manada Müslüman olmak isteyenlerin tercih ettiği bir mekan haline gelmiştir.¹¹⁸

¹¹⁴ Bülent Şanlıkan, *Ayasofya rehberleri önyargıları kırıyor*, <https://www.aksam.com.tr/yasam/ayasofya-rehberleri-onyargilari-kiriyor/haber-1267246> [24.06.2024]

¹¹⁵ Suat Cebeci, “Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 8 S. 19, (2010): 53.

¹¹⁶ Ali Köse, “İhtidâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 21/555.

¹¹⁷ Köse, “İhtidâ”, 21/ 555.

¹¹⁸ Mücahit Türetken, “Özellikle Ayasofya'da Müslüman olmak istiyoruz, diye geliyorlar” <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/yeniden-ibadete-acilan-ayasofya-3-yilda-yaklasik-21-milyon-ziyaretciyi-agirladi/2952257> [24-03-2024].

Bu merasimin çeşitli örnekleri zaman zaman ulusal basında yer almaktadır. Bu örneklerden birisi aynı zamanda Ayasofya Camii İmam hatibi de olan araştırmacı Bünyamin Topçuoğlu ve cami rehberlerinin katılımıyla gerçekleşen ihtidâ merasimidir.¹¹⁹

Şekil 3.5: Fransız turist, Ayasofya Camii’nde Müslüman oldu

Kaynak: <https://www.arti33.com/fransiz-turist-ayasofya-camiinde-musliman-oldu/> [05.04.2023]

Bu örneklerden bir diğeri Ayasofya Camiinde yapılan Buhari Şerif derslerinden birinden etkilenen turistin, ihtida haberidir. 9 Temmuz 2023 tarihli “Rus turist Ayasofya Camii’nde Müslüman oldu”¹²⁰ başlıklı haber aşağıdaki gibidir.

¹¹⁹ “Fransız turist, Ayasofya Camii’nde Müslüman oldu” <https://www.arti33.com/fransiz-turist-ayasofya-camiinde-musliman-oldu/> [05.04.2023]

¹²⁰ Osman Gürses, “Rus turist Ayasofya Camii’nde Müslüman oldu” <https://www.aksam.com.tr/yasam/ayasofya-rehberleri-onyargilari-kiriyor/haber-1267246> [28.02.2024].

Şekil 3.6: Rus turist Ayasofya Camii'nde Müslüman oldu.

Kaynak: <https://www.yenisafak.com/video-galeri/gundem/rus-turist-ayasofya-camiinde-musluman-oldu-4543886> [28.02.2024]

3.3.8. Ayasofya Camiinde Nikah Merâsimleri

Sözlükte "bir araya gelme, birleşme; evlenme, evlilik" anlamlarını da içeren nikâh (النكاح) kelimesi, fıkhîta, dinen belirlenen şartlar doğrultusunda, evlenmelerine engel bulunmayan bir erkekle kadının, hayatlarını daimi birleştirmelerini sağlayan akdi ve bu sayede eşler arasında oluşan evlilik bağına ifade eder.¹²¹

Camiler, Peygamber Efendimiz (sav) zamanında sosyal hayatın merkezi olarak, heyetlerle yapılan istişareler ve eğitim-öğretim alanı olan okul gibi hizmet vermiştir. Osmanlı döneminde de camilerin çevresine inşa edilen külliyeler, bu mekânların daha geniş kapsamlı ve fonksiyonel olarak kullanılmasına katkı sağlamıştır. Doğumdan ölüme kadar her alanda topluma fayda sağlayan camiler, reşit olarak resmi nikâhını gerçekleştirmiş, nikahı onaylayacak iki şahitin de hazır bulunduğu, dini nikâh merasimlerinde ev sahipliği yapmaktadır. Gerekli şartları taşımaları halinde, resmi nikâhı olan çiftlere, Ayasofya Camii'nde de dini nikah kıyılmaktadır. Aşağıdaki şekilde Ayasofya Camii'nde yapılan bir nikâh merasimi görülmektedir.

¹²¹ Fahrettin Atar, "Nikah", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,(İstanbul: TDV Yayınları,2007),33/112-117.

Şekil 3.7. Ayasofya Camii’nde Nikâh Merasimi

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur, (Fotoğraf,2024)

3.4. Ayasofya Camii Hat Levhalarının Tebliğde Etkisi

Hat levhaları Osmanlı döneminde hem bir sanat olarak icra edilmiş, hem de tebliğ ve irşâd için vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. İstanbul Üniversitesi dijital kütüphanesinde sergilenen “Abdullah Freres” imzalı 19.yy. fotoğraflarındaki hat levhalar buna güzel bir örnektir. Aşağıdaki fotoğrafta duvarda asılı hat levhada “وعجلوا = بالتوبة قبل الموت = ölümden önce tövbeye acele ediniz” kelâm-ı kibarında olduğu gibi.

Şekil 3.8: Ayasofya Cami "Ölümden önce tövbeye acele ediniz" hat levhası.

Kaynak: İ.Ü. Katalog.¹²² [28.02.2024]

Ana mekânın duvarlarında asılı olan büyük yuvarlak hat levhaları, Sultan Abdülmecid döneminde 1847-1849 yılları arasında yapılan onarımlar sırasında dönemin en ünlü hattatlarından Kazasker Mustafa İzzet Efendi tarafından yazılmıştır.

Osmanlı dönemindeki hali ile günümüzdeki hali alt alta olacak şekilde sunulmuştur:

¹²²Abdullah Freres, "Ayasofya Cami", İstanbul Üniversitesi Dijital Kütüphane, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90588---0005.jpg> [01.03.2024].

Şekil 3.9: Osmanlı Dönemi Kible tarafı Lafza-i Celal ve İsmi Nebi levhaları.
Kaynak: İ.Ü. Katalog.¹²³[23.03.2024]

Şekil 3.10: Günümüz Ayasofya Camii Büyük Hat Levhaları
Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur, (Fotoğraf, 2024)

¹²³ Abdullah Freres, “Ayasofya Camii”, İstanbul Üniversitesi Dijital Kütüphane.
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90588---0005.jpg> [01.03.2024].

7,5 metre çapındaki yuvarlak hat levhaları, kenevirde yapılmış yeşil zemin üzerine altın yaldız ile yazılmıştır. Levhaların ahşap askıları ıhlamur ağacından yapılmıştır. Bu hat levhaları, İslâm Dünyası'nın en büyük hat levhalarından biri olarak kabul edilir.¹²⁴

Mihrabın sağ duvarında Osmanlı Sultanlarına ait hat levhaları bulunmaktadır.

stten alta doğru sıralanan levhalar:

şekil 3.11: Sultan II. Mahmud (1808-1839) tarafından yazılan levha “Allah'tan başka ilah yoktur o benim Rabbim ve Alemlerin Rabbidir. Hz. Muhammed Peygamberimdir Allah ona salat ve selam etsin”

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur, Salat Selm Levhası (Fotoğraf, 2024)

¹²⁴Fatih zkafa, “Dünyanın En Büyük Hat Levhaları” <https://www.yenisafak.com/hayat/dunyanin-en-buyuk-hat-levhalari-4515340> [15-03-2023]

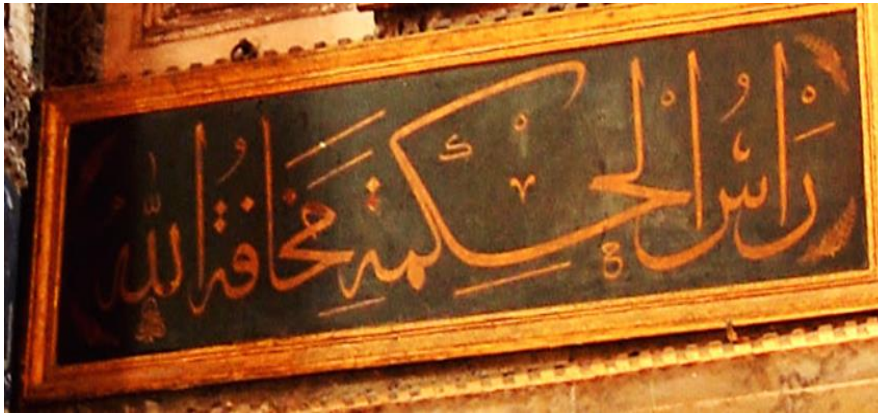

Şekil 3.12: Sultan II. Mahmud'un (1785-1839) celi sülüs hattıyla yazdığı Arapça okunuşu ve Türkçe anlamı ile “Sübhanallâhi ve bihamdihi sübhanallâhi'l-azîm” Hadis-i Şerifi

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur, Hadisi Şerif Levhası (Fotoğraf, 2024)

“Tüm eksikliklerden uzak olup kusursuz olan Allah'ı, ona hamd ederek tesbih ederim, azim olan Allah'ı tesbih ederim.”¹²⁵

Bu levhada Resûlullah (s.a.v.)'ın, dilde hafif, mizanda ağır iki kelime vardır. Onlar Rahman katında sevimlidir, buyurduğu Hadis-i Şerif yer almaktadır. Mü'minler için çok önemli bir zikir tavsiyesidir.

Şekil 3.13: Sultan III. Ahmed (1703-1730) tarafından celi sülüsle yazılan Arapça okunuşu ve Türkçe anlamı ile “Re’sül hikmeti mehafetullah: “Hikmetin başı Allah korkusudur”.”¹²⁶

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur, Hadisi Şerif Levhası (Fotoğraf, 2024)

¹²⁵ Buhari, “Kitâbu'd-Daavât”, 65.

¹²⁶ Tirmizî, “Feyzu'l-Kadir”, 3 (574).

Bu levhadaki Hadis-i Şerif'in dikkat çekici ve irşâd edici yönü şöyle olabilir: Allâh'ı seven ve bilen bir kimse O'nun sevgisine lâyık olamama ve azâbına dûçâr olma korkusuyla dâimâ dikkatli davranır, hayâtını bu korkuya göre tanzim eder.

Şekil 3.14: Sultan II. Mustafa (1695-1703) tarafından yazılan celi sülüs hatla “Allahümme edhılne'l-cennete bi şefâati Muhammed'in aleyhisselâm” ibaresidir. “Allah'ım, Hz. Muhammed'in şefaati ile cennete bizleri kabul eyle”¹²⁷

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur, Dua Levhası (Fotoğraf, 2024)

Şekil 3.15: Sultan II. Mustafa'nın (1695-1703) kaleminden celi muhakkak hattıyla ortada Besmele, sağ ve sol üst köşelerinde ise celi sülüs hatla “Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun.”¹²⁸ ayeti kerimesi yazılıdır.

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur, Besmele Levhası (Fotoğraf, 2024)

Bu levhada yazılı Ahzab Sûresi 56. Ayeti kerimesiyle, Allah'ın Hz. Peygambere büyük bir iltifat ettiği, şeref, lütuf ve rahmet verdiği, meleklerin Hz. Peygambere dua, övgü

¹²⁷ Ali Rıza Özcan, “Dünyanın En Büyük Yazıları: Ayasofya Celileri”, *Lale Kültür, Sanat Medeniyet Dergisi*, Temmuz-Eylül, 2020.

¹²⁸el-Ahzab 33/56.

ve tebrikte bulunduğu, Mü'minlerin de Hz. Peygamber'e salât ederek, ona dua etmeleri, onu övgü ve hayırla anmaları gerektiği hatırlatılmaktadır.

Şekil 3.16: Müezzin mahfilinin duvarında Hattat Sami Efendinin (ö.1912) yazdığı Ra'd Süresi 28.ayeti levhası.

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur Hattat Sami Efendi Levhası (Fotoğraf, 2024)

“Kalpler ancak Allah'ı anmakla mutmain olur.”¹²⁹ Bu levhanın irşâd edici yönü, Allah'a ve Kur'an'a gönülden ve samimi olarak inanan birinin, Kur'an-ı Kerîm'i okumakla ve Allah'ın adını anmakla kalbinin huzurla dolacağını, ruhunun sükûnet bulacağını anlamasıdır.

¹²⁹ er-Ra'd 13/28.

Şekil 3.17: Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından Hattat Mehmet Özçay'a yazdırılan ve Ayasofya Camii'ne hediye edilen Âli İmran 159-160. Ayeti kerimelerinin yazılı olduğu levha.

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. (Fotoğraf,2023)

Bu levhanın irşad edici yönü şöyle açıklanabilir. Bu ayeti kerime, Peygamber Efendimizin (sav) liderlik ve merhamet özelliklerini vurgulayarak, bir liderin nasıl davranması gerektiğini öğütlemektedir. İlk olarak, Allah'ın rahmeti sayesinde Hz. Peygamber (s.a.v.) insanlara karşı şefkatli, yumuşak huylu olduğu belirtilir. Eğer sert ve katı kalpli olsaydı, çevresindeki insanların ona olan bağlılığı kaybolacaktı. Bu, insan ilişkilerinde ve özellikle liderlikte sevgi, şefkat ve anlayışın önemine işaret eder. Bir liderin sertlikten kaçınması, affedici ve bağışlayıcı olması, çevresindekilerin ona bağlılığını artırır.

Ayeti kerime ayrıca, iş konusunda danışmayı ve istişareyi teşvik eder. Bu, tek başına karar almanın yerine, toplu aklı kullanmanın önemini vurgular. Ancak, karar verildiğinde, güvenin yalnızca Allah'a (c.c.) olması gerektiği hatırlatılır. Bu, insanın her türlü çaba ve planlama sonrası, sonucu Allah'a (c.c.) bırakması gerektiğini gösterir. Allah'a (c.c.) tevekkül etmek, güvenin kaynağı olarak yalnızca O'nu görmek, iman edenlerin temel prensibi olmalıdır.

Sonuç olarak, ayeti kerime hem bireysel hem toplumsal yaşamda merhametin, istişarenin ve Allah'a (c.c.) güvenmenin önemini hatırlatır. Allah'ın (c.c.) yardımıyla başarıya ulaşılabileceği, fakat yardım kesilirse hiçbir gücün bu açığı kapatamayacağı açıkça belirtilir. Bu da insanın kendi sınırlılıklarını bilip her zaman Allah'a (c.c.) dayanması gerektiğini ifade eder. İnananların başarısı, planlarından çok Allah'a (c.c.) olan güvenlerinde gizlidir.

3.5. Günümüzde Ayasofya Camiinde yapılabilecek Tebliğ ve İrşad Faaliyetleri

“İbadetin merkezi olarak camisiyle, zihinsel temizliğin ve beslenmenin merkezi kütüphanesiyle, beden temizliğinin merkezi hamamıyla, ölümün de hayatın parçası olduğunu daima hatırlatan türbeleriyle ve de komşusu açken tok yatan bizden değildir diyen Hz. Peygamberin ümmeti olduğumuzu hatırlatan aşevi imaretiyle, hayatın merkezi olan suyun şırıl aktığı ve sudan geldiğimizi hatırlatan şadırvanı ile asırlarca bu topraklarda hizmet vermiştir.”¹³⁰

Her manada Ayasofya Camiinde bu irşat hizmetlerinin devam etmesi önem arz etmektedir. Osmanlıda Ayasofya Camiinde yoğun olarak yapılan tebliğ, irşat faaliyetlerinden yola çıkarak, günümüz Ayasofya'sında bu faaliyetlerin daha aktif yapılabilmesi için şu tekliflerde bulunulabilir:

1-Ayasofya Camii'nin tebliğ ve irşat faaliyetlerinin, geleneksel ve modern yöntemlerin birleştirilmesiyle güçlendirilmesi önemlidir. Geleneksel vaazlar ve hutbelerin yanı sıra, çağdaş iletişim araçlarının da kullanılması, caminin mesajının daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlayacaktır.

2-Ayasofya Camii'nde gerçekleştirilen tebliğ ve irşat faaliyetlerinin, dinî hoşgörü ve çok kültürlülük ilkeleri doğrultusunda yapılması önemlidir. Cami, farklı inanç ve kültürlerden insanların bir araya gelerek ortak değerleri paylaşabileceği bir platform olmalıdır.

¹³⁰ Halide Aslan, *Medeniyete Işık Saçma Yolunda Camiden Külliye Evrilen Ayasofya* (Ankara: Diyanet Yayınları, 2020), 44.

3-Ayasofya Camii'nin tebliğ ve irşat faaliyetlerinin, bilimsel ve akademik bir temele dayandırılması gerekmektedir. Camide düzenlenen etkinliklerin, dinî bilgi ve kültürün yayılmasına katkıda bulunması için uzmanlar tarafından düzenlenmesi önemlidir. Özellikle camide yüz yüze ve çevrimiçi takibedilecek programlarla, İlahiyat Fakültelerinin her biri kendi alanlarında uzman akademisyenlerin katkılarıyla yapılacak Mesnevi-i Şerif, Şifa-i Şerif, Buhari, Tefsir ve Kıraat gibi derslere kayıt yaptırıp düzenli katılım sağlayanların, Ayasofya Camiinde icazet almalarına imkan sağlanabilir.

4- Platformlar ve Sosyal Medya: Ayasofya Caminin resmî web sitesi, sosyal medya hesapları ve diğer dijital platformlar, ziyaretçilere faaliyetler hakkında bilgi vermek için etkili bir araçtır. Ayasofya'da düzenlenen etkinlikler, çevrimiçi platformlarda canlı yayınlarla izleyicilere aktarılabilir. Bu sayede hem yerel hem de uluslararası katılımcılar etkinlikleri takip edebilir. Bu platformlarda, düzenlenecek etkinlikler, vaazlar, cuma ve bayram namazlarının naklen verilmesi, vaazlar, tilavetler, yarışmalar, icazet programları, camiden haberler, sergiler ve diğer kültürel etkinliklerle duyurulabilir.

5-Basın ve Medya İletişimi: Basın bültenleri, röportajlar ve haberler aracılığıyla Ayasofya'daki faaliyetler kamuoyuna duyurulabilir. Medya kuruluşlarına düzenli olarak bilgi verilmesi, etkinliklerin daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlayabilir.

6-Broşürler ve El İlanları: Ayasofya'nın girişinde veya yakın çevresinde dağıtılan broşürler ve el ilanları, ziyaretçilere faaliyetler hakkında bilgi sunabilir. Bu materyallerde etkinlik tarihleri, içerikleri ve katılım koşulları açıklanmalıdır.

7-Rehberler ve Turlar: Ayasofya'yı ziyaret eden turist gruplarına rehberler aracılığıyla faaliyetler hakkında bilgi verilebilir. Rehberler, tarihî ve kültürel açıdan önemli detayları anlatarak ziyaretçileri etkinliklere yönlendirebilir. Turist rehberlerinden, camiinin maneviyatı ve sembolizmine aykırı anlatım yapanlara yetkililerce uyarı yapılmalı ve gerekirse resmi tedbir alınmalıdır.

8-Etkinlik Panoları ve İçerideki Bilgilendirme Noktaları: Ayasofya'nın içinde ve dışında yer alan elektronik panolarda, etkinlik takvimi ve detaylarına dair bilgiler paylaşılabilir. Ziyaretçiler, bu panolardan etkinlikler hakkında bilgi alabilirler.

9-Özellikle mihrapta okunan aşrı şeriflerin Arapçası ve akabinde tefsiri yapılırken çeşitli dillerde yazımlarının, bir dijital yansıtma ile cemaatin takip edebileceği hale

getirilmesi önemli faydalar sağlayacaktır. Böylece kıraatin ve anlatımın bütünlüğü sağlanabilir, cemaatin tilâveti takip etmesi kolaylaştırılabilir.

11- Telefon ve akıllı cihazlara yüklenecek QR kod uygulaması ile hat levhaları taratılarak farklı dillerde içerik bilgisine ulaşılabilir.

12- Camide içinde ve dışında görevli bütün personelin, camiye gelen ziyaretçilerin karşılanmasından uğurlanmasına kadar, atılacak adımların, İslam'ın bizlere sağladığı engin kültür ve hoşgörü birikiminden istifade edilerek yapılabilmesi için, belirli aralıklarla alanında uzman kişiler tarafından eğitimler verilmesi büyük önem arz etmektedir.

13- Diyanet İşleri Başkanlığı ve Üniversiteler iş birliğiyle, Ayasofya'yı her yönüyle anlamak için düzenli seminerler, yerel ve ulusal alanlarda yarışmalar tertip edilebilir.

14- Gençlere yönelik, milli ve manevi gelişimlerine katkı sağlayacak Ayasofya özel etkinlikleri düzenlenebilir.

15- Ayasofya kütüphanesinin geçmişte olduğu gibi, günümüzde de yeniden hizmet vermesi sağlanabilir. Dijital arşivlemeden istifade edilerek, bilgiye erişim daha kolay hale getirilebilir.

16- Ayasofya Camii cemaatinin ve ziyaretçilerinin de iştirak edeceği sosyal sorumluluk projeleri yapılabilir.

SONUÇ

Bu tez, Ayasofya Camii'nde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi tebliğ ve irşat faaliyetlerini incelemiştir. Araştırma kapsamında, Ayasofya'nın tarihi ve mimari önemi, İstanbul'un fethinden önce ve sonra caminin yaşadığı değişimler, tebliğ ve irşat kavramlarının anlamı ve bu faaliyetlerin cami içinde nasıl yürütüldüğü üzerine detaylı bir analiz yapılmıştır. İnşa edildiği dönemden itibaren çeşitli dini yaklaşım ve temayüllerin kutsal kabul edilerek içerisinde bulunduğu toplumun gerek ahlaki gerekse ilmi gelişimine öncülük eden Ayasofya, bünyesinde taşıdığı manevi değer ve kültürel birikim vesilesiyle yeryüzü mabetleri içerisinde müstesna bir yere sahip olmuştur. Camiye tahvilinin akabinde hızlı bir ilmi dönüşüm evresi geçirmiş, İslam'ın önde gelen camileri arasında yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin büyük bir özveri ve hassasiyet ile üzerinde durduğu bu kutsal mabet, fethin nişanesi olmasının yanı sıra dünya tarihindeki kıymetli konumu itibarıyla de daima kendisine gıpta edilen değerli bir mekân olarak addedilmiştir. Hem Osmanlı Devleti yönetim erkanının hem de tebaanın Ayasofya'ya duydukları derin teveccühünün altında da bu güçlü tarihsel birikim ve yüksek manevi değer söz konusudur. Bu vesile ile Ayasofya yakın çevresine inşa ettirilen kütüphane, sebil, sıbyan mektebi ve muvakkıthane gibi maddi yapılar; Ayasofya içerisinde bilfiil ihdas ettirilen hadis, tefsir, kıraat ve diğer İslâmî ilimler, yapının hem madden hem de manen toplumu irşat edici vasıflarını daha da etkin kılmıştır. Birçok şiir, mesnevi, kaside ve benzeri edebi metin örneklerinde kendisine taltif ile yer bulan Ayasofya'nın, kalplerde terennüm eden sevgi ve değeri de böylece farklı pek çok sahada görünür emsaller ile ortaya çıkmıştır.

Elde edilen bulgulara dayanarak, şu sonuçlara varılmıştır:

Birincisi, Ayasofya Camii, İstanbul'un sembolik ve tarihi önemiyle birlikte tebliğ ve irşat faaliyetlerinin merkezi konumundadır. Cami, Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet döneminde dinî eğitim, vaazlar, dualar ve diğer dini faaliyetler için önemli bir platform olmuştur. Öyle ki Ayasofya merkezli icra edilen dini programlarda cemaatin camie teveccühü sebebiyle kalabalığın ilgili alana sığmadığını rivayet eden pek çok rivayet mevcuttur. Ayrıca kürsü şeyhliği, vaizlik, imam-hatiplik ve müezzinlik gibi dini

vazifelerin görevlendirme silsilesine göre en üst sırada yer alan Ayasofya, bünyesinde barındırdığı en seçkin hademe-i hayrat ile dini tebliğ ve irşadın da tepe noktasında yer almaktaydı. Gerek burada görevli seçkin kimselerin dini faaliyet ve icraları gerekse ders usulü ve tebliğ metodu ile yapılan çalışmalar vesilesiyle gayrimüslimlerin İslam'ı etkin bir biçimde öğrenmesi sağlanmaktaydı. Ayasofya'nın bu merkezi konumu, görevli kimselerin devlet yöneticileri ile ortak merasimlere katılması, ziyaretlerde ve toplantılarda hazır bulunması ile de belirgin şekilde görülmektedir. Nitekim fethin sembolü ve dini görevlendirme silsilesinin en üst basamağında olan bu kutsal mabedin hem manevi değeri hem de seçkin bir kadro ile faaliyetlerini sürdürüyor olması daima merkez konumda bulunmasını da gerekli kılmıştır. Ayasofya Camii, mezkûr vesileler sebebiyle etrafında tebliğ ve irşat faaliyetlerinin aralıksız devam ettiği bir istisnai mekan olmuştur.

İkincisi, Osmanlı döneminde Ayasofya Camii'nde gerçekleştirilen tebliğ ve irşat faaliyetleri, dönemin sosyo-kültürel ve siyasi yapısına uygun olarak şekillenmiştir. Camide düzenlenen vaazlar, hutbeler ve diğer etkinlikler, toplumun dinî ve ahlaki değerlerini pekiştirmeye yönelik olmuştur. Nitekim Osmanlı yönetici ve halk kesimlerinin dini bilgi, ilim ve ahlaka dair Ayasofya merkezli dini çalışmalardan edindikleri bilgiler, Osmanlı medreselerinde tahsilini tamamlayarak ilgili oldukları alanlarda ihtisas sahibi münevver ve seçkin görevliler tarafından aktarılmaktaydı. Bu kimselerin derinlemesine ve yeteneklerine uygun olarak aldıkları hususi eğitimler, görevde oldukları mabet gibi kendilerini de ön plana çıkarmaktaydı. Fatih Sultan Mehmed'in vakfiyesinde belirttiği görevlilerde bulunması gereken şartlar üzerinde titizlikle durulmakta ve seçimlerde bu maddeler referans alınmaktaydı. Ayasofya gibi dini tebliğ faaliyetlerinin merkezindeki bir mekân için dini ilimlerde ihtisas, söz güzelliği, yüksek musiki bilgisi, göreve yakışır erdem ve vakar gibi ahlaki faziletlerle teçhiz olmaya varıncaya değin birçok kıstas bulunmaktaydı. Böylesi önemli vasıflar ile teçhiz olunmuş kişiler de tebliğ ve irşat faaliyetlerinde daha etkin olmaktaydı. Ayrıca Ayasofya'da görevli münevverlerin padişahlar ile sık sık aynı ortamda bulunduğu ve kimi zaman sultanlara nasihat verdikleri nakledilmektedir. Böylece verilen nasihat ve vaazların Osmanlı ilim geleneği ile donatılmış ve halkın değerlerine mütevazi bir şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Ayasofya merkezli yürütülen dini tebliğ faaliyetlerindeki bu tutum, günümüz irşat çalışmaları için de önemli bir emsal teşkil etmektedir.

Üçüncüsü, Cumhuriyet döneminde Ayasofya Camii'nin müze olarak kullanılmasıyla birlikte tebliğ ve irşat faaliyetleri kısıtlanmıştır. Ancak, caminin 2020 yılında yeniden ibadete açılmasıyla birlikte, tebliğ ve irşat faaliyetleri yeniden canlanmış ve cami yeniden dinî eğitim ve etkinliklerin merkezi haline gelmiştir. Müzeye çevrildiği dönemde asgari düzeydeki tebliğ faaliyetleri ekseriyetle hünkâr kasrı kısmında gerçekleştirilen imamet, müezzinlik, vaaz ve bu minvaldeki çalışmalar ile sınırlı tutulan Ayasofya'da camiye tahvil olunma ile yeni bir dönem başlamıştır. Osmanlı devrindeki geleneksel tebliğ ve irşat metotları da canlandırılmak suretiyle yerli ve yabancı birçok ziyaretçiye dini bilginin aktarımı gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Halkın büyük bir teveccüh ile karşıladığı faaliyetlerde milyonlara varan katılımlar sağlanmış, özellikle günümüz kitle iletişim araçları vesilesiyle yurtiçinde ve yurtdışında birçok farklı kesime ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, Ayasofya Camii'nin Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi tebliğ ve irşat faaliyetleri, İslam'ın barış, hoşgörü ve insanlık değerleriyle uyumlu bir şekilde yürütülmelidir. Bu şekilde cami, Türkiye'nin ve dünyanın çeşitli kesimlerinden insanların bir araya gelerek ortak bir paydada buluşabileceği bir merkez olmaya devam edecektir. Osmanlı ilim, ahlak ve dini irşat birikimine en yakından tanıklık edip onların yekününü bünyesinde barındırma salahiyetine sahip Ayasofya'nın gerek Müslüman gerekse gayrimüslim ziyaretçileri üzerinde önemli bir tesiri mevcuttur. Camiye tahvilinin akabinde yerli halkın göstermiş olduğu yoğun ilgi ve birçok gayrimüslimin ihtida edip Müslüman olması, bu durumun görünür en bariz örneklerinden sadece birkaçını temsil etmektedir. Temcîd, mi'racyye ve enderûn usulü teravîh gibi dini-kültürel miras aktarımının en güzel örneklerinin icra edildiği; vaaz, tefsir, hadis ve kıraat dersleriyle toplumsal dini şuurun canlandırıldığı ve hususen birçok dilde tebliğ faaliyetlerinin hoşgörü ve İslam ahlakı ekseninde yürütülmeye çalışıldığı bu kutsal mabet, gerek ülkemizde gerekse farklı coğrafyalarda dini tebliğ vazifesini üstlenmiş birçok kişi, kurum ve kuruluşa da hem tarihsel süreçteki tutumu hem de güncel hali itibarıyla örneklik teşkil etmektedir. İlgili çalışmaların da bu amaca hizmet etmesi ve Ayasofya merkezli dini tebliğ çalışmalarında kullanılan metotların, araçların, motivasyonların ve ilmi birikimlerin gün yüzüne çıkarılmak suretiyle sonraki çalışmalara vesile olması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdullah, Mehmed Emin. *Gülşen-i Meşâyah-i Cevâmi-i Selâtin fi İstanbul*, Medine Arif Hikmet Kütüphanesi,901/181.
- Akgündüz, Ahmet, vd. *Kiliseden Müzeye Ayasofya Camii*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2016.
- Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul: Medrese Yayınevi, 1980.
- Altalib, Hisham. *İslam Davetçilerine Eğitim Rehberi*. çev. Kamil Yiğit. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Altunbaş, Esengül Yıldız. “İstanbul Ayasofya’sı Odaklı Tarihi Çevre”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2016.
- Altıntop, Buğra. “Ayasofya Nedir”. <https://derstarih.com/ayasofya/#> [29.11.2019].
- Aslan, Halide. *Medeniyete Işık Saçma Yolunda Camiden Külliyyeye Evrilen Ayasofya*, Ankara: Diyanet Yayınları, 2020.
- Atar, Fahrettin. “Nikâh”, DİA, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/112-117.
- Ayvansarayi, Hüseyin Efendi. “İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar”. *Hadîkatü'l-Cevâmi*, Der. Ahmet Nezih Galitekin. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.
- Bakır, Abdulkerim. “Dini Hizmetlerde Cami Musikisi” <https://www.abdulkerimbakir.com/wp-content/uploads/2022/05/11.-Sinif-Hitabet-ve-Mesleki-Uygulama-Dini-Hizmetlerce-Cami-Musikisi-4.-Unite-Ders-Notu.pdf> [21.04.2024].
- Baş, Derya. “Ayasofya Camii’nde Sûfiler: Şerefü’l Mekan Bi’l Mekin” *Din ve Hayat Dergisi*. S.46 (2023):32-36.
- Baş, Eyüp. “Fethin Sembölü Ayasofya'da Cuma Selamlığı”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 8/90-92.
- Başar, Fahameddin. “İstanbul’un Fethinin Sembölü: Ayasofya”. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/istanbulun-fethinin-sembolu-ayasofya/1158582#!> [29.05.2023].

- Başer, Hikmet Faruk ve Ziya Kazıcı: “Kılıçla hutbe geleneği oranın savaşla fethedildiği anlamına geliyor”, <https://www.aa.com.tr/tr/ayasofya-camii/prof-dr-ziya-kazici-kilicla-hutbe-gelenegi-oranin-savasla-fethedildigi-anlamina-geliyor/1921902> [20.07.2024]
- Başkurt, İrfan. “Osmanlıdan Cumhuriyete Kürsü Şeyhliği”. *İslâm Araştırmaları Dergisi*. S. 27 (2017): 99-100.
- Baktır, Mustafa. “Hutbe”, DİA, (İstanbul: TDV Yayınları,1998),18/425-428.
- Beyanuni, Muhammed Ebû'l-Feth. *Davet İlmi -Giriş-*. çev. Murat Kaya. İstanbul: Ensar Yayınları, 2021.
- Beyatlı, Yahya Kemal. *Aziz İstanbul*, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 2009.
- Beydilli, Kemal. “İmam”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/178-181.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara: Gün Yayıncılık, 1998
- Bilgin, Emrah. “Devhatü'l-Meşâyih ve Zeyilleri (İnceleme- Tenkitli Metin- İndeks)” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Bozdoğan, Kaan. “Ayasofya Caminde İlk Hutbe”, <https://www.aa.com.tr/tr/ayasofya-camii/ayasofya-i-kebir-cami-i-serifinde-86-yil-sonra-ilk-hutbe-okundu/1921074> [23.03.2024].
- Bozkurt, Nebi ve Ahmet Önkal. “Cami”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/91-92.
- Bozkurt, Nebi ve Mustafa Sabri Küçükaşçı. “Mescid-i Nebevi”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/281-290.
- Burger, John, <https://aleteia.org/2020/07/16/the-american-who-restored-the-priceless-mosaics-of-hagia-sophia> [01-09-2024]
- Can, Muhammed Enes. Ayasofya Cami eski imamlarından Toptaş: Minareler ezana, mihrap imama kavuştu, <https://www.aa.com.tr/tr/ayasofya-camii/ayasofya-cami-eski-imamlarindan-toptas-minareler-ezana-mihrap-imama-kavustu/1907624> [01.09.2024]
- Cebeci, Suat. “Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik”. *Değerler Eğitimi Dergisi*. C. 8, S. 19 (2010): 53-69.
- Çapçioğlu, İhsan. “Caminin Fonksiyonları ve Ayasofya'nın Dinî Statüsü”. <https://yayin.diyamet.gov.tr/makale/caminin-fonksiyonlari-ve-ayasofyanin-din%C3%AE-statusu/prof-dr-ihsan-capcioglu/dusunce-yorum/2669/57>

[28 Ocak].

Çelebi, Evliya. “Ayasofya Efsaneleri”. Seyahatname. Der. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.

Çetin, Abdurrahman. “Ezan”. DİA. (İstanbul:TDV Yayınları,1995), 12/36-38.

Dal, Aylin “Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi hakkında Bakanlar Kurulu Kararı Alındı”, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ayasofyanin-camiye-donusturulmesi-hakkinda-bakanlar-kurulu-karari-alindi/1892751> [25.03.2024].

Döğüş, Necati. “Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Yüzyılda Dini Bayramlar” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

Duran, Hadi “Gülbank”, <https://ilahisozleri.net/dua-dosyalari/mehmet-hadi-duran-gulbank.html> [01-09-2024].

Dursun, Haluk. “İstanbul’da Cami Musikisi”, <https://www.zdergisi.istanbul/makale/20-yuzyilda-istanbulda-cami-musikisi-ve-muezzinler-375> [01-04-2024].

Düzgünman, Mustafa. “Gülbank”, <https://nagmeiask.blogspot.com/2017/10/farz-namazlardan-once-okunan-gulbank.html> [01.09.2024].

Emin, Mehmed. “Kürsü Şeyhleri: Selâtin Şeyhliği”. *Sebilü'r-Reşâd*. C. 17, S. 88, (1919): 88-89.

Eroğlu, Muhammed. “Aşr-ı şerif”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1991),4/24.

Eyice, Semavi. “Ayasofya İmaretı”, DİA. (İstanbul, TDV Yayınları, 1991), 4/212.

----- . “Ayasofya”, DİA. (İstanbul, TDV Yayınları, 1991), 4/211-212.

Ferik, Ahmed Muhtar Paşa. *Feth-i Celil-i Konstantiniyye*, İstanbul: Tahir Bey Matbaası, 1899.

“Fransız turist, Ayasofya Camii’nde Müslüman oldu” <https://www.arti33.com/fransiz-turist-ayasofya-camiinde-musliman-oldu/> [05.04.2023].

Frères, Abdullah. “Ayasofya Cami”, İstanbul Üniversitesi Dijital Kütüphane, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90588---0005.jpg> [01.03.2024].

Gündüz, İrfan. Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2019.

- Gür, Muhammed Gencebay. “Ayasofya Camii’nde Gençlerle Sabah Namazı Buluşması”, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/diyanet-isleri-baskani-erbas-ayasofyada-genclerle-sabah-namazinda-bulustu/2777221> [01-01-2023].
- Gürses, Osman. “Rus Turist Ayasofya Camii’nde Müslüman Oldu”. <https://www.yenisafak.com/video-galeri/gundem/rus-turist-ayasofya-camiinde-musliman-oldu-4543886> [09.07.2023].
- Hacımuftuoğlu, Esra. “Kur’an-ı Kerim’in İrşad Üslubu”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Halaçoğlu, Yusuf. “1940’ta Ayasofya Mozaikleri ve Thomas Whittemore”. <https://youtu.be/d5UpkQ-tw3g?si=J4HeszysRTlxp4Fb> [18 Temmuz 2023].
- Helal, Ahmet. “Ayasofya Hat Levhaları”. <https://www.fikriyat.com/galeri/islam/ayasofyanin-hat-levhalari-1673425392> [11.01.2024].
- Işık, Zekeriya. “Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkileri”, Doktora Tezi. Selçuk Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- İkinci, Abdullah. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ayasofya” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. A.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2014.
- İpşirli, Mehmet. “Ayasofya Kürsü Şeyhliği”, DİA. (İstanbul, TDV Yayınları, 1991), 4/224.
- İstek, Emrah, *100 Seyyahın Gözüyle Ayasofya*, İstanbul: Beyan, 2021.
- İzmirli, Betül. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ayasofya-i Kebir Camii’nde Okunan Mevlidlerin Sembolik Değeri. *Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Sempozyumu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Kara, Mustafa ve Mehmet Çolakoglu. “Kur’ân-ı Kerîm’den Aşr-ı Şerîf Seçimi ve Tilâvet Esnasında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar”, YDÜ İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi. C. 6, S. 1, 2020.
- Karagöz, İsmail. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Karçığa, Zeynep. “Marmara İHL öğrencisinin dört dilde okuduğu Gazze hutbesi takdirle karşılandı”, <https://www.yenisafak.com/hayat/ayasofya-camiinde-hafizlarin-icazet-heyecani-marmara-ihl-ogrencisinin-dort-dilde-okudugu-gazze-hutbesi-takdirle-karsilandi-4626157> [07.06.2024].

- Kaya, İsmail. “Osmanlı Devleti’nde Devlet-Tarikat İlişkileri Bağlamında Meclis-I Meşayih”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S.100, Aralık, 2021.
- Kaya, Murat. “Tebliğ ve Davette Terminoloji, Metodoloji ve Tarihsel Süreç”. *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*. Ed. Hasan Kamil Yılmaz ve Faruk Kanger. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.
- Keçeciler, Zeliha Dilek. “Müstakim-zâde’nin Biyografik İki Risalesi: Şuyûh-ı Ayasofya ve Meşâyih-name-i İslam” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Kılınç, Mustafa. “Ayasofya Hitabesi”. https://youtu.be/0TfMfrVFtbg?si=b7DU_imo1T-n33an [25.08.2024].
- Kızılkaya, İbrahim Burak. “Kırâat İlminin Günümüz Problemleri (Teganni Örneği)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Y.B.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Konstantinidi, Aleksander. *Târih-i Ayasofya*, Dersâdet: Cerîde-i Havâdis Matbaası, 1285/1868.
- Köprülü, Orhan. “Akşemseddin”, DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1989).2/299-302.
- Köse, Ali. “İhtidâ”, DİA, (İstanbul:TDV Yayınları, 2000) 21/554.
- Köse, Ömer Faruk. “Cuma Vâizliği”, DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), Ek.1/271.
- Küçüktaşçı, Mustafa Sabri. “Müezzinlik”, DİA. (Ankara:TDV Yayınları,2020), 31/489.
- Kütükoğlu, Mübahat. “1869’da Faal İstanbul Medreseleri”. *Tarih Enstitüsü Dergisi*. S. 7-8 (1977): 277-392.
- Mandıralıoğlu, Gülgün. *Latin İstilasından Osmanlı Fethine İstanbul ve Ayasofya, 600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-49 Fossati Restorasyonu*. Thk: Selmin Kangal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Martı, Huriye. *Ayasofya: Fethin Nişanesi Fatih’in Emaneti*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara,2020.
- Müneccimbaşı, Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, çev. İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser,1979.
- MüstekıMZade, Süleyman Saadeddin. *Devhatü'l-Meşayih / Tıpkıbasım / Osmanlı Şeyhü'l-İslâmlarının Biyografileri*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978.

- Naima, Mustafa Efendi. *Târîh-i Nâima*. Dersaâdet: Matbaa-i Amire, 1283/1866.
- Necipoglu, Gülru. Bir İmparatorluk Anıtının Öyküsü Bizans'tan Sonra Ayasofya. çev. A. Damla Gürkan, İstanbul: Toplumsal Tarih Yayınları, 2015.
- Oktar, Sündüz Hanedar. "Kur'anda Tebliğ Metodu" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2019.
- Öz, Mustafa. "İmam", DİA. (İstanbul: TDV Yayınları,2000). 22/201-203.
- Özcan, Ali Rıza. "Dünyanın En Büyük Yazıları:Ayasofya Celileri",*Lale Kültür,Sanat Medeniyet Dergisi*.(2020): 6-11.
- Özcan, Nuri. "Cumhur Müezzinliği". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları 1993), 8/94-95.
- Özkafa, Fatih. Dünyanın En Büyük Hat Levhaları. <https://www.yenisafak.com/hayat/dunyanin-en-buyuk-hat-levhaları-4515340> [15.03.2023].
- Öztuna, Yılmaz. *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1983.
- Öztürk, Said. "İstanbul'un Fethinden Sonra Ayasofya Kilisesinin Camiye Çevrilişi". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 14, (2003): 133-142.
- Ubeydullah, Sezikli. "Temcîd", DİA. (İstanbul:TDV Yayınları,2011).40/ 410-411.
- Uçman, Abdullah. "Abdulahad Nûri" DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988). 1/178-179.
- Uludağ, Süleyman, "Halidiyye", DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1988). 15/296-299.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Mi'râciyye", DİA. (Ankara:TDV Yayınları,2020). 30/135-140.
- Ünver, Ahmet Süheyl. *Ayasofya Efsaneleri Hakkında*, M. Sıralar Matbaası, İstanbul:1995.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *İstanbul Ansiklopedisi*,3, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960.
- . "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü". İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Prokopius, *Bizans'ın Gizli Tarihi*. çev. Orhan Duru, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul,2001.
- Sarı, Mehmet Ali. "İcâzet", DİA, (İstanbul:TDV Yayınları,2000),21/400-401.
- Şanlıkan, Bülent. "Ayasofya rehberleri önyargıları kırıyor", <https://www.aksam.com.tr/yasam/ayasofya-rehberleri-onyargilari-kiriyor/haber-1267246> [24.06.2024]

Tanman, Mehmet Baha. Abdurrahman Şami Tekkesi, DİA. (Ankara: TDV Yayınları, 1988). 1/174.

Taşköprülüzade, Ahmet Efendi. *eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*. haz. Muhammet Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019.

Tek, Abdürrezzak. “Molla Ahmed İlâhî'nin Ayasofya Câmii'nde Fatih'in Huzurunda Tasavvufa Dâir Yaptığı Konuşmalar”, *Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.1, S.15, 2006.

(Tirmizi, “Feyzül Kadir”, 3/574)

Topçuoğlu Bünyamin. “Ayasofya Camiinde Toplu Kıraat Dersleri”, <https://youtu.be/Ol3mjnSe6J4> [01.09.2024]

Tursun Bey. *Târih-i Ebü'l-Feth*. haz. Ahmet Tezbaşar. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1973.

Türer, Osman. “Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı”. <https://www.semazen.net/osmanli-anadolusunda-tarikatlarin-genel-dagilimi-osman-turer/#> [25.04.2023].

Türetken, Mücahit. “Özellikle Ayasofyada Müslüman Olmaya Geliyorlar”. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/yeniden-ibadete-acilan-ayasofya-3-yilda-yaklasik-21-milyon-ziyaretcii-agirladi/2952257> [24-03-2024].

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Ünver, Süheyl. *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1946.

Varol, Muharrem. “Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)”, Doktora Tezi, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2011.

Vasiliev, Alexander A. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. çev. Tevabil Alkaç, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2023) I, 290.

Yazıcı, Nesimi. “Din Hizmetlerinde Cami, Cami Hizmetlerinde Ramazan Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *I. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2008, 175-193.

ÖZGEÇMİŞ

Bünyamin Topçuoğlu

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ
Yüksek Lisans Öğrencisi, 2024, İstanbul

Lisans: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2020, İstanbul

B. SERTİFİKALAR

2009 Yılı Uluslararası Kur'anı Güzel Okuma Yarışması Dünya 1.ligi

2011 Kur'anı Kerim Rehber Öğreticilik Kursu

2018 Haseki Eğitim Merkezi Aşere-Takrib Eğitimi

2022 Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

2022 Dijital Eğitim Uygulamaları, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

C. MESLEKİ DENEYİM

2005-2013 Diyanet İşleri Başkanlığı, Bağcılar İstoç Cami İmam Hatip.

2013-2020 Fatih Müftülüğü, Fatih Cami İmam Hatip

2020 Fatih Müftülüğü, Ayasofya Cami İmam Hatip

2022 Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Kıraat Öğretim Görevlisi
(Görevlendirme)